Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 116/1946

12009001335,7/8

COBISS.0

Rp. II-116/1946) 7-8

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
Rp.II-116/1946/7-8

МАКЕДОНСКА МИСЪЛ

МЕСЕЧНО СПИСАНИЕ

ОРГАН НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

НАР. И УНИВ. БИБЛИОТ.
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
СКОПЈЕ

КН. 7-8

Год. I. март — април 1946 г.

СОФИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
1. Из живота на института	289
2. **Генерал Кецкаров Вл.** — Балканският проблем .	292
3. **Юрдан Анастасов** — Кризата в Гърция	297
4. **П. Делирадев** — Федеративната вълна и коронованите пакостници на Балканите	307
5. **Ив. Велков** — Из старата география на Македония .	315
6. **С. Ф. Кафтанов** — Дружното семейство на народите от С. С. С. Р.	321
7. **Анг. Томов** — Революционните борби в Македония в предвечерието на младотурския преврат	325
8 **Проф. Ив. Снегаров** — Възстановяване на охридската архиепископия	335
9. **Г. Манолов Димитров** — Из борбите на народноосвободителния фронт на Македония	344
10. **Мих. Сматракалев** — Коле Неделковски	350
11. **Лука Джеров** — Спомени	353
12. **Борис Светлинов** — Образите на самодивата, змея, светците, юнака и хайдутина в народната песен .	357
13. **Г. А.** — Културния живот в Македонската Народна Република	367
14. **Асен Василиев** — Дичо Зограф	372

Кр. У-116

РС II 116/1946-III

МАКЕДОНСКА МИСЪЛ

ОРГАН НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

УРЕЖДА РЕДАКЦИОНЕН КОМИТЕТ

НАР. И УНИВ. БИБЛИОТЕКА „КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ" СКОПЈЕ

Главен и отговорен редактор: ЮРДАН АНАСТАСОВ

Год. I. март—април Кн. 7—8

Из живота на Института

1335/09

I

Към „Архивата на Македонското освободително движение"

Доколко належаще е било основаването на *„Архива на Македонското освободително движение"* при Македонския научен институт показва, между другото, и фактът, че почнаха вече да постъпват съответни на неговите задачи материали.

На първо място се получиха ценни исторически материали от наследниците на покойния македонски деятел *Анастас Лозанчев.* Още през 1936 г. той е привършил своите спомени и със свойствената му грижливост е подредил и подпечатал в една папка, която е надписал:

„На Македонския научен институт — „Спомени" и др. от А. Лозанчев, бивш член от Главния щаб на Илинденското въстание.

Молба: да се отвори след моята смърт.

София, 15 декември 1936 г. А. Лозанчев".

Молбата на покойният бе изпълнена и папката бе разпечатана в заседанието на Управителния комитет на 15 февруари 1946 год., след като бе почетена неговата памет. Лозанчев почина на 8 ноември 1945 година.

В папката се указаха следните — написани на пишуща машина — материали:

I. Спомени от Анастас Лозанчев, писани от същия. В две части:

1. Моя живот и участието ми в въстаническата подготовка и движенията във Втория революционен окръг — Битолския на ВМ-ОРО (Вътрешна македоно-одринска революционна организация) от 1894 до 1904 год.

2. Участието ми в някои прояви на ВМ-ОРО в Битолския и др. окръзи и такива в България от 1904 до 1936 год.

II. По „Спомените", съобщени от професор Л. Милетич, от войводи и други дейци, както и по разни издания, които третират въпроси по ВМ-ОРО.

Поправки, извадки, критики и размишления от А. Лозанчев.

Първата част от „Спомените" обемат 47 страници, а втората — само 7; критическите бележки по записаните от Милетича „Спомени" и други издания са изложени в 32 стр.

Вторите, по реда на постъпването им, исторически материали е „Приносът към историята на Илинденското въстание" от Лука

Джеров, който е един от първите дейци и по време и по значение в Битолския революционен окръг и участник в въстанието. „Приносът“ е поделен на следните части:

I. Организация на въстанието (10 ръкописни страници).

II. За битолското клане и предвъстаническото настроение на турци и българи (11 стр.).

III. За мияците и за опасността от арнаутските издевателства над тях (9 стр.).

IV. Въстанието (28 стр.).

Авторите на горните ценни исторически материали са връстници (родени са през 1870 г.), земляци — и двамата са от Битоля, и съратници в общото дело — борбата за освобождение на Македония. И двамата са работили честно и съобразно с тогавашните си разбирания за болките, нуждите и въжделенията на техния поробен народ. И двамата са практически дейци, затова не теоретизират около събитията, а разправят за извършващите се пред тяхните очи и при тяхното участие исторически движения на пробуждащия се за свободен духовен и политически живот петвековен роб. Затова и техните спомени и бележки имат още по-висока стойност за бъдещата правдива и научно подготвена история на македонските освободителни движения, в които авторите са били едни от скромните, но заслужили дейци.

Получените материали, както и тези, които тепърва ще постъпят, ще бъдат поставени на разположение в точни преписи на Научната историческа комисия на Народната федерална република Македония в Скопие, с широки права да ги използува, както намери за наи-подходяще.

По молба на Научната комисия при института, пристъпъли са към подреждане на своите „Спомени“, между другите, и старите македонски деятели *Туше Деливанов* и *Михаил Герджиков*. Полагат се грижи да се издират, ако има запазени такива, архивни и исторически материали от Гоце Делчев, Пере Тошев, Гьорчо Петров, Димо х. Димов, и др. В миналото, при патриотарските и фашистки режими в България, много ценни материали „безследно изчезваха“, както изчезваха и носителите на прогресивната македонска мисъл. Но още не е безнадежно късно. Всред македонската емиграция в България, както и в наследниците на деятелите в Пиринска Македония, могат да се издират още много ценни материали, скъпи не само като домашен и семеен спомен, но и такива като извори за историята на Македонското движение и на македонския народ.

II.

Животописен сборник

Македонската емиграция в България, както и населението от Горно-джумайската област, наричана още и с име Пиринска Македония, малко познават живота и делата на борците в Македонското революционно движение. Това изглежда, че е общо-славянска битова слабост. От този недостатък се оплаква и професорката по история в Московския университет Д-р Милица Нечкина.

— „В чужбина, пише Нечкина, малко познават днешна Русия. Още по-малко познават нейната история. *Но настоящето не може да бъде разбрано без познаване на миналото.* За това непознаване на Русия от чужденците са виновни до известна степен и руските хора: заети със своите работи, те малко са разказвали за себе си".

Приблизително същото може да се каже и за другите славяни и тази прекалена скромност улесни пропагандата за „расите" и за присъединяване на умното и благородно славянство към осъдената от самата „природа" на робство и лишения „нисша раса".

Слабото познаване на знаменитите македонски културни и революционни деятели от днешните поколения се дължи тъърде много на фашистките режими, които не позволяваха да се каже нито една добра дума за тези будители революционери, а на тяхно място се издигаха и величаеха предатели и оръдия на великобългарския шовинизъм и фашизъм. Смелите и искренни борци бяха оставени да чезнат в мрака на принудителното забвение с надежда съвсем да изчезнат от народната памет и писана история. Но не би. Знаменития стих на великия певец на народните борци — „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира!" и в нашия случай запази великата си пророческа сила: и падналите за свободата на Македония не умряха, както се искаше на реакционерите. Наистина, борците не умряха, но все пък си остават малко познати на новите поколения. А незнанието подценява и голямото възпитателно значение на миналите героични подвизи и безкористната служба на отминалите борци. Смяла и безкористна служба—ето основните душевни качества, което завеща миналото на днешните борци.

За запълване на тази принудителна празнота, Управителният комитет на Института възложи на Научната комисия да приготви един *Животописен сборник* при сътрудничеството на местни писателски сили и такива от братска Федерална Македония с кратки животописни бележки за всички прогресивни борци в Македонското движение. На първо място на покойниците. Съобразно възможностите и материалите, Сборникът може да се издава на части (томове).

Покрай Животописния сборник, Научната комисия е натоварана да се погрижи и за редактиране на библиотека *„Бележити македонци"* от всички области на живота: революционно-политическа, културна, научна, стопанска и пр. Книжките ще бъдат общодостъпни и по цена и по изложение.

Първата книжка от „Бележити македонци" ще бъде биографията на *Яне Сандански*, написана от *Павел Делирадев*, сподвижник и почитател на бележития борец.

Научната комисия

Генерал Кецкаров Вл.

Балканският проблем

Проблемът за политическото устройство на Балканите е много стар и е съществувал в всичките ни познати исторически епохи.

Той се е движел винаги под влиянието на две важни обстоятелства: географското положение на Балканският полуостров и етнографската му пъстрота.

Погледнато географски, Балканският полуостров е средищно място между три материка — Европа, Азия и Африка и се врязва дълбоко в Средиземно море, по бреговете на което са се развили всички стари цивилизации. И в днешни времена то се явява като главен търговски път на европейските народи към черния и жълтия материци. Като средищно преходно място, през него минават важни съобщителни линии, завръшващи с изходни точки, които имат магнетическо влияние върху търговския живот на Европа. Това са Цариград, Солун, Валона (или Дурацо) и Атина. Цариград и Солун привличат вниманието като крайни изходни точки на две големи географски общности — Съюза на съветските републики и Централна (немска) Европа.

Природата е прочертала и основните развити пътища за влияние и проникване на споменатите географски общности към изходните точки на Балкана — Цариград и Солун. За руската географско-стопанска общност интересна се явява посоката от пътища източно от р. Искър и Струма и крайбрежието от Цариград до Кавала, с характерните теснини — Босфора и дарданелите. За немската географско стопанска общност особено е важен естественият път по Морава и Вардар към Солун и диагоналният път Белград-Цариград. От тука очевидно се определят и взаимните отношения на двете стопански общности (немска и руска) за поделба на Балканите на сфери на политическо влияние и пресичането на техните интереси по диагоналния път Белград-Цариград.

Тези посоки за движение на стопанския живот и на политическите отношения се пресичат от стопанските интереси на държавите, за които Средиземно море е жизнен стопански път (Англия, Франция, Италия). Те здраво се интересуват от крайбрежната линия, съпроводена от древния военен път.

От направения географски преглед е очевидно преплитането на общоевропейските интереси, осите по които естествено се развива тяхното политическо влияние и точките, около които възникват техните противоречия.

Второто обстоятелство, което характезира Балканските проблеми, е народностната пъстрота на Балканите. Тя се определя от 4 основни етнически елементи, простреми върху определени пространства с повече или по-малко рязко очертани етнически граници. Това са славяните от западен произход (сърбо-хърватите), славяните от източен произход — днешните българи и македонци, гърците и албанците. Две други националности — турци и власи — са пръснати где повече, где по-малко из цялото пространство на Балкана.

Националното и политическото възраждане и развиване на тия балкански народи, комбинирано с упадъка на турската военна мощ от XVIII до началото на XX векове и приплетеността на интересите на спомнатите три големи европейски общности, определят канавата, върху която се развива и до наши дни балкинският проблем.

В развитието на този проблем в последните два века може да се отбележат два етапа: I. борба за образуване на национални държавици на Балкана и II. борба между самите тях за по-широко използуване на турското наследство и надмощие на Балканите.

Първият етап се разви при основното желание на европейските сили да се запази *„болният човек" — Турция*, като главните спорни възли останат в нейно владение, за пропорционално или комбинирано използване, под формата на концесии, а от друга страна да се отстъпи на духа на времето (национално възраждане на балканци) и да се допусне създаването на държави-джуджета, като стъпала на всяка от групировките за провеждане на собствените си попълзновения към основните посоки на европейско проникване. Така Австро-Унгария толерираше движението за свобода на сърбо-хърватите, готова да им да я даде при условие да влязат в нейните предели и най-после допусна създаването на малка Сърбия, след като си бе осигурила влиянието над западните простори на сърбо-хърватското народно пространство. Англия съдействува за освобождението на Гърция, което обхвана съвсем малка част от гръцкия народ, а Русия направо освободи България, но се принуди да приеме свеждането ѝ до почти $^1/_5$ от това, което беше замислила да извърши. В този период на борбата балканските народи бяха почти приятели: българи участвуват като доброволци в сръбските и гръцки въстания, а сърби помогнаха българското възраждане. Само гръцкият църковен суверенитет внасяше дисонанс в последователните борби за освобождение на балканските народи. При образуването на малките държавици не се допусна цялостното разрешение на националния въпрос за нито една от тях и се остави едно междинно пространство (бившата Европейска Турция), в което се включиха от една страна магнетичните точки на европейските интереси: Цариград, Солун и Адриатическия бряг, а от друга — широки простори, населени с сънародници на малките свободни балкански държави (Стара Сърбия — Нововопазарския санджак, Македония, Одринско и Епир). Предстоящето определяне на Европейска Турция постави на различни позиции балканските народи и начерта II-етап на разрешението на Балканския проблем.

Основната двигателна идея на балканските държави беше *националното им обединение*, с известен примес от стопански елементи, които разваляха тук там чистотата на поставените национални идеали на всяка една от джуджетата-държави. От друга страна общият режим, под който бяха поставени населенията в Турция, нивелираше стопанските условия, смесваше народите, особено в градските центрове и така в голяма степен се изличи стрикната егнографска граница между народите в Европейска Турция, особено между българи и гърци.

Към досега съществуващите елементи на обстановката: нестабилност на Турция, интересите на три европейски стопански групировки, териториални аспирации на Балканските държави, се прибави и волята на самите вътрешни населения. Тя се изрази от оная маса, която най-компактно в еднороден състав заемаше определени пространства в Европейска Турция. Именно населението на Македония и затова в центъра на Балканския проблем застана Македонския въпрос, а като нова реална, но не и юридическа, сила се появява Вътрешната Македонска революционна организация. Последната си даде ясна сметка за комплицираното положение на Балканите и още в 1893 година обяви като спасителен принцип автономията на Македония. Понеже възраждането на македонския народ вървеше успоредно и съвместно с това на българския, чистотата на изтигнатия принцип „Македония за македонците" бе подложена на съмнение преди всичко от страна на сърби и гърци. От друга страна вмешателството на българските правителства в живота на организацията усилваше тия съмнения и внасяше раздвоение в Македонската организация. Такова разделение по отношение Македонския въпрос се внесе и в българската общественост. Другите балкански държави не изпаднаха в нещастието да разделят силите си по този въпрос, понеже нямаха свои активни вътрешни елементи и останаха твърдо на империалистичния си принцип за подялбата на Македония. За тях на първо място беше необходимо разграничаването на националните аспирации на малките държави и за това прибягваха до исторически, етнографски, стопански и политически доводи, за да аргументират и подготвят общественото мнение на Европа в полза на собствената теза, която се стремеше да покрие по-голяма част от територите на Европейска Турция. Империализъмът на всяка една от тия държави прибягна и до пропагандата, за да си обезпечат и фактически някои положения, каквито всъщност не притежаваха.

Така за разрешението на Балканския проблем се очерта необходимостта от подялбата на турското наследство, респективно на Македония и се достигна до Балканския съюз. В основите на този съюз нескопосно бяха изложени въпросите за „спорна" зона между българи и сърбите и пълна неустановеност на претенциите между българи и гърци. Самата подялба пък се основаваше върху предварителната уговорка „ако не може да се постигне автономията", която никоя от страните всъщност не желаеше.

Справедливостта налага да се признае, че едва що зародилите се социалистически течения у нас, поставяйки на заден план националистичните разбирания и давайки преднина на социалните проблеми, отстояваха не само идеята за автономия на Македония, но и тая за федерация на балканските държави, която на времето си изглеждаше като утопия при невъздържания империализъм и национална нетърпимост на балканските правителства.

При тази психо-политическа обстановка протече опитът на Балканските народи да разрешат сами Балканския проблем чрез война срещу Турция, а после и помежду си, което завърши с подялбата на географско-стопанската цялост — Македония и с

възникването на четвърта държавица — Албания, като удобно стъпало на аспирациите на външни сили върху Балканите.

При същите настроения протече и първата световна война, при които Балканският проблем заемаше третостепенно място, но все пак империализмът на балканските държави и народи беше използуван върху европейската шахматна дъска в ущърб на *„свободното самоопределяне на народите"*. Най-тежкият дял от последиците на първата световна война се падна на българския народ. Той плати тежък данък както на своето чувство за отплата и на неспособността да си осигури народно демократическо управление, което да го предпази от вкусовете на личния режим. Не бяха малки и страданията на останалите три държави Сърбия, Гърция и Албания, които се превърнаха на бойни полета.

Въпреки победата на едната групировка, Балканският проблем не беше разрешен, защото уязви стопански и национално България и *не задоволи политически населението на Македония* — никакво формално примирие не беше в състояние да изключи подозрителността на победителите балканци към победените българи и поделени македонци.

При все това поуките за балканските народи бяха големи: асимилацията на чужди елементи се указа мъчителен процес, а нехармонизираните отношения с съседите — голяма пречка за правилния стопански развой на народите. Мирът с „пушка при нозе" беше много тежък за скромните бюджети на всички балкански държави. Променените икономически условия, обаче, внесоха нови елементи в Балканския проблем — стопанският и социалният. Един плах опит за хармонизиране на живота беше създаването на „балканското съглашение". Но то не постави пръста в раната, защото остана роб на собствената си победа и нетърпимост към законните права на победените и поделените. В този период, под влиянието на изменените икономически условия и руската революция, големи обществени среди поставиха на преден план и „социалните въпроси", но понеже предният етап „националистичният" не беше изживян правилно, втората световна война завари балканските народи неподготвени да я посрещнат идеологично.

Така се случи, че новата борба между демокрация и съветизъм от една страна и фашизъм от друга, завари балканските народи с старите строго национални козове. Победите на германското оръжие, носител пак на идеята за национален деспотизъм и камфулиране на капиталистическия ред зад социални лозунги, привлякоха към тристранния пакт първом България — в името на национализма и след това Югославия в името на фашизма. Демократичните среди в Югославия се указаха по-силни от привържениците на фашисткия деспотизъм и промениха курса на държавата, докато в България социално прогресивните среди, напълно предвижвайки опасността, не успяха да се наложат на личния режим, продаден на фашизма. И така корабът на страната заплува към неизвестността с националистично знаме и фашистко съдържание. Така Балканският проблем навлезе в новата си фаза на разрешение с недоразрешени национални въпроси и с наболели

проблеми за истинска, а не престорена реформа на обществения ред и още по-належаща нужда за международна организация на мира и държавните отношения. Наред с тези събития идеята на първородителите на Македонската революционна организация за Македонска държавност и даже националност проникна и в масите, които бяха постоянно смущавани от асимилаторския бяс на поробителите.

Войната, най-суровата учителка на живота, накара да зреят бързо балканските умове. Първа Югославия се отказа от националистичния деспотизъм и при тежки до невъзможност условия пое борбата срещу германската окупация. На второ място Македонското население, уморено от „многократни освобождения" и обезсърдчено от фашистките похвати на българската власт, потърси действителната си свобода в обявеното федеративно устройство на Югославия и най-после българският народ доказа готовността си да се бори не само за своята свобода, но и за тая на съседите, като се отказа от всякакви империалистични разрешения на Македонския въпрос, които винаги ставаха на базата на подялба с сърби, гърци и в последно време дори с италианци.

Историята доказа, че Балканският проблем е неразрешим на базата на националното съперничество. От друга страна полуостровът представлява една географска стопанска цялост, която трябва да обезпечи своето културно и стопанско преуспяване само чрез мирни отношения, като се отнеме палящето значение на националните различия, а националните въпроси намерят разрешението си в рамките на стопанско-политическият ред, основан на взаимната търпимост.

Тази търпимост е напълно възможна, защото враждите се създаваха и подхранваха от империализъмът на династиите на съседните държави и шовинистичните клики около тях. Този империализъм е една от сградите на фашизма, който, като бъде унищожен, ще се открие ерата на сътрудничество между балканските народи, които, естествено не ще имат нужда повече да манипулират между противоречивите интереси на европейските сили за разрешаване на мегаломанските национални искания, а те съставляваха 90% от причините за непрекъснати борби на Балканите. Силите, съставляващи О. Ф. в България, са стари ратници за разбирателство с съседите. Направената крачка към федеративно устройство на държавата в Югославия е също стара общо приета рецепта за омиротворяването им. Изнасянето на социалния проблем в Гърция, въпреки явният уклон към монархизъм на някои среди, ще наклони победата на страната на демократичните сили. Безспорно, известни колебания и даже кризи са все още възможни, но изминатият път показва неизбежния ход на развитието на идеята за балканско единство и тя ще се наложи, въпреки всичко.

Юрдан Анастасов

Кризата в Гърция

Гърция изживява дълбока политическа криза, която се характеризира от една страна с отчаяната борба на монархо-фашистките клики да установят и затвърдят своето господство в страната и от друга, с героичните борби на народните маси да дадат отпор на това настъпление на реакцията и възстановят свободите, извоювани с потоци кръв през време на народно-освободителните борби срещу немските окупатори.

Водената днес борба между реакцията и демокрацията в Гърция не е нова. Нейните корени се крият в акта от 4. VIII. 1936 г., когато Метаксас и кралят обявиха фашистка диктатура. Тази борба под друга форма продължи и през време на немската окупация, когато част от реакционните елементи се определиха на страната на окупаторите и предателствуваха собствената си страна. Бунтовете на задграничната гръцка войска в Средния Изток през 1943 г. и клеветничествата и машинациите на гръцката реакция в чужбина да злепоставят пред чуждия свят движението на ЕАМ, представляват халки от веригата на гръцките междуособни борби. Непосредствените причини, обаче, които движат днешната политическа криза, лежат в събитията, развили се след освобождението на Гърция от немската окупация. Нашата задача тук е да разгледаме тия именно събития.

*

Как се развиха политическите събития в Гърция след освобождението ѝ от окупаторите?

Известно е, че Гърция бе освободена от немско-фашистките окупатори към края на м. октомврий 1944 г. Още преди освобождението, по силата на сключеното през м. май 1944 г. в Ливан споразумение, бе съставено правителство на „националното единство" на Папандреу, в което влизаха 6 представители на ЕАМ. Освобождението на Гърция завари на власт това правителство. Но фактическата власт бе в ръцете на народно-освободителното движение (ЕАМ). Последното разполагаше с своя народно-освободителна армия (ЕЛАС), която водеше и изнесе борбата за национална независимост и в центъра на чиято програма бе лозунга за демократическото преустройство на страната. Тъкмо това не се харесваше на Папандреу. Той се страхуваше от силата на ЕАМ и търсеше начин да я разгроми. По-късно се разкри, че на 22 септемврий 1944 г. от Италия Папандреу бил отправил телеграма до Чърчил, с която му е искал да изпрати в Гърция английска войска. В телеграмата, между другото се казва, че „при очертаващото се критично положение. . . само непосредственото явяване на внушителни британски сили. . . може да промени положението". Водачът на гръцката комунистическа партия окачествява тази постъпка на Пападреу като предателство. „Тази телеграма, казва Захариадис, направена по внушение, говори за всичко . . . Тя завинаги заклейми Папандреу като предател . . . Знае се, че с политически т. е. с демократически средства не може да се наложи, защото народът е против него, а друга сила няма и, следователно, извика англичаните, като поиска внушителни английски сили".

С идването на английски войски, в Гърция се очертаха ясно двата фронта — единият на ЕАМ и ЕЛАС, които действуваха за демократическото преустройство на страната и се облегаха на народните маси и другият на насърдчената реакция, която намираше подкрепа в лицето на Папандреу и отвън. Силата на ЕАМ и формалната власт на Папандреу доведоха до едно двувластие, на което Папандреу желаеше да тури край и то в полза на реакцията.

През ноември 1944 г. комендантът на английските войски в Гърция генерал Скоби, с знанието и съгласието на Папандреу, издаде нареждане за пълното разоръжаване в срок от десет дни на ЕЛАС и на партизанските формации, които водиха борбата против немците. Това нареждане не засягаше въоръжените отряди на профашистките и монархически организации. Естествено, негодуването сред народните маси бе голямо. ЕАМ не можеше да се подложи на доброволно обезглавяване. В Атина населението излезе на масови манифестации. Така избухна паметното атинско въстание.

В връзка с тези събития, гръцката делегация на ЕАМ, която на 15 януарий т. г. бе в Москва, в една своя беседа, обнародвана в руското списание „Новое время", бр. 3/1946 г., съобщава следното: „На 6 декември 1944 г. се намесиха английските войски — танкови съединения и индийски пехотни части. Английската авиация бомбардира Атина, корабите на английската флота обстрелваха гръцката столица от морето. Кръвопролитните боеве продължиха 33 дни. Погинаха около две хиляди войници от ЕЛАС и около четири хиляди мирни граждани. Превъзходството на английската военна техника реши изхода на борбата. „Редът" бе възстановен и Папандреу остана министър-председател".

След декемврийските събития от 1944 г. ясно стана, че Ливанското споразумение между ЕАМ и Папандреу е било само маневра на последния, за да се даде възможност на гръцките емигранти реакционери да се върнат в страната и да възседнат отново гръцкият народ. Участвуващите в правителството шест министри от ЕАМ, разбира се, напуснаха своите постове.

В началото на януарий 1945 г. Папандреу бе заменен с генерал Пластирас, сътрудникът на гръцкият хитлерист Пангалос. В лицето на генерал Пластирас гръцката и международната реакция виждаха „човека на твърдата ръка" На него се възлагаше надеждата да направи това, което Папандреу не можа — да унищожи демократичните и прогресивни сили в Гърция. И през януарий и февруарий 1945 г., той отгочна военни повсеместни акции срещу силите на ЕАМ и ЕЛАС.

Въпреки кървавият терор, обаче, народните маси, водени от ЕАМ, не желаеха да свият врат. Това обстоятелство и появилите се критики и изобличения сред общественото мнение в демократичните страни, заставиха Пластирас да влезе в преговори с ръководството на ЕАМ.

В тия именно преговори бе постигнато известното споразумение в Варкиза, подписано на 12 февруарий 1945 г, между правителството на Пластирас и представителите на ЕАМ. В какво се състоеше това споразумение? Представителите на ЕАМ се съгласиха да се разоръжи армията на ЕЛАС, а правителството на Пластирас пое задължението да вдигне военното положение, да даде

амнистия и да отмени закона, с който се ограничава свободата на печата и на събранията. В същото спорамуние се реши да се произведат законодателни избори и се извърши плебисцит относно бъдащата форма на управление.

За демократическите сили в Гърция споразумението в Варкиза и неговото лоялно изпълнение значеше спиране на братоубийствените борби, възстановяване на свободите и създаване на условия за по-нататъшното демократическо развитие на страната. И понеже през декемврийското въстание победи не вътрешната реакция, а външния фактор, силите на демокрацията претърпяха не поражение, а едно временно оттегляне и едно разместване на тия сили, логично бе да се счита, че това споразумение ще тласне страната към един демократически прогрес. И затова ЕАМ изпълни споразумението — на 26 февруарий нейна делагация посети генерал Пластирас, за да му съобщи, че в определения срок военните сили на ЕЛАС са се разоръжили и предали оръжието.

Какво направи генерал Пластирас от своя страна? Той не изпълни обещанията, легнали в Варкизкото споразумение. Обезоръжаването на ЕАМ само развърза ръцете на гръцките фашистки банди, като тия на ЕДЕС (гръцка реакционна армия, на която се опираха германците и гръцката десница) и на монархистите от организацията „Х", които отново започнаха да терорризират населението. Играта не спре до там. Гръцкият реакционен печат отпочна атаки срещу Пластирас, обвинявайки го, че кокетничи с левите елементи. Целта бе на негово място да дойде човек неангажиран в споразумението и с „по-силна ръка". Така и стина. На 9 април 1945 г. Пластирае бе заменен с адмирал Вулгарис. Генерал Пластирас трябваше да си отиде още и затова, защото, макар и враг на ЕАМ, той бе с републикански разбирания. Адмирал Вулгарис е отявлен монархист, а с неговото поставяне на ръководството на управлението, чрез предвидените законодателни избори, трябваше да се подсигури връщането на престола на крал Георги II.

С идването на власт на Вулгарис, в гръцкия политически живот се извършва едно ново прегрупиране на силите. Докато преди него борбата се води между десните републиканци и ЕАМ, след неговото идване, пред опасността от един монархо-фашистки преврат, по-раншните реакционни републикнински партии също почват борба срещу монархистите.

Органите наВулгарис и въоръжените банди на монархистите започват открит терор срещу антифашистките и други републикански партии и организации. Особено много се засилват преследванията в Егейска Македония, в връзка с които ЕАМ отправи до правителството следната телеграма: „В централна и западна Македония владее зверски терор. Организациите на националната отбрана са поставени извън закона. Представители на властта и въоръжени фашисти преследват, арестуват и пребиват до смърт членове и ръководители на тези организации. Убиват се командири и борци от ЕЛАС. Арестуват хиляди демократи. Само за един ден са задържани 1800 души. Въоръжени представители на властта са убили 30 граждани и 120 ранили . . . Методите на терора и изтезанията се прилагат в много по-големи размери, отколкото бе през време на окупацията. Войници и

въоръжени реакционери вършат в селата масови преследвания, убиват невинни граждани, ограбват къщите и насилват жените Не съществува никаква сигурност за живота и имуществата. Владее хаос и анархия". *)

Паралелно с кървавия терор в страната, печатат на гръцката реакционна и монархическа клика започва да издига високо знамето на „Велика Гърция". Този лозунг се издига и в събрания и митинги . В ход са провокаторски настъпления срещу съседните балкански страни: България, Югославия и Албания. Докъде стигнаха великогръцките шовинисти, показва издадената тогава карта на Велика Гърция, по повод на която белградският в. „Борба" от 8 юлий 1945 г. в статията „Заплаха за мира на Балканите", между другото, писа следното:

„Тази карта е печатана в Гърция. Както се вижда великогръцките мегаломани, в своето империалистично заслепение, си присвояват половината от днешна Албания, цяла федерална Македония в състава на федеративна Югославия и повече от половината територия на България. Монархо-фашистките империалисти не са пощадили дори и Турция . . . — откъсват от Турция цялата нейна балканска част, па дори и Цариград с Дарданелите и целия бряг на Мраморно море с значителна част от малоазиятските области".

Резултатите от парламентарните избори в Англия на първо време разтревожиха гръцката реакция. Адмирал Вулгарис побърза да отстрани от своето правителство няколко видни монархисти, като Цацос, Закинфинос и др., но скоро от Лондон дойде успокоение — лейбъристкото правителство заяви, че не смята да промени външната политика на Чърчил.

Правителството Вулгарис продължи терора над демократичните сили в страната и засили го още по-вече с цел да подготви почвата за монархо-фашистката реставрация. Характеристика на тогавашното положение в Гърция дава П. Петров в своята статия, обнародвана в кн. 12 от 15 ноември 1945 г. на руското списание „Новое время". Там се казва:

„По съобщения на гръцкият печат, в настояще време в затворите и концентрационните лагери гинат около 20 хиляди гръцки демократи, а повече от 200 хиляди патриоти се укриват от преследванията. Тези данни не можа да опровергае регента Дамаскинос, когато те бяха изгъкнати на една от конференциите на пресата през време на неговото септемврийско посещение в Лондон и Париж. Наистина, правителството обяви „амнистия" на политическите престъпници. Но в резултат на тази „амнистия" бяха освободени не участниците в национално освободително движение, а няколко хиляди углавни бандити и колаборационисти, които попълниха редовете на монархо-фашистките организации. Участниците в национал-освободителните борби все още сгоят зад решетките . . . Масовите арести в цялата страна са стигнали до там, че затворите, значително разширени в годините на немската окупация, не могат да съберат арестуваните. В връзка с това знаменитият атински археологически музей е превърнат в затвор".

Тези условия на кървав терор и задушване на всички свободи за гръцкия народ, правителството на Вулгарис поиска да използува за провеждане на законодателните избори и на плебесцита, чрез които трябваше веднъж за винаги да се удари и повали гръцката демокрация. и се възстанови монархията на Глюксбургите. На 6 октомврий 1945 г. Вулгарис съобщи, че изборите ще

*) Данни за преследването по онова време на славяиските елементи сме дали в статията „Великогръцкият шовинизъм и Македония", кн. 3—4 от сп. МАКЕДОНСКА МИСЪЛ.

станат на 20 януарий 1946 г. Срещу така насрочените избори се противопоставиха всички демократични и републикански партии. Кафандарис, водача на прогресивно-либералната партия, таксува този акт като „държавен преврат". ЕАМ обяви бойкотиране на изборите.

Пред тази буря от всенародно негодуване, на 9 октомврий 1945 г. правителството на Вулгарис бе принудено да подаде оставка. След неуспешните опити на регента Дамаскинос да състави кабинет, с Софулис начело, на 17 октомврий, с одобрението на английския външнен министър Бевин, Дамаскинос временно пое функциите на министър-председател, без да измени състава на каминета Вулгарис. На 1 ноемврий бе съставено ново правителство под шевството на професор Панаойтис Канелопулос, лидер на незначителната национал-обединителна партия.*) В това правителство не влязоха нито представители на десно-републиканските партии, нито такива на ЕАМ. В състава на правителството влязоха министри, изхождащи главно от монархическия лагер.

Правителството на Канелопулос трая само 19 дни. На 21 ноември то бе сменено с ново правителство, начело с шефа на либералната партия Софулис. Макар представляващо само центъра, правителството на Софулис бе посрещнато с одобрение от цялата левица, включително и от комунистическата партия. Софулис бе същият, който нарече „подла изборна комедия" решението на кабинета Вулгарис да се насрочат изборите на 20 януарий 1946 год.

Скоро, обаче, се видя, че възлаганите от народните маси надежди върху правителството Софулис не се оправдават. Това правителство, изхождащо от старорепубликанския център, се опита да създаде положение на равновесие между левицата, представлявана от ЕАМ и десницата, представлявана от монархофашистите. Това колебание на правителството Софулис окуражи последните. Те се почувствуваха с развързани ръце, засилиха предизвикателствата и терора и, както е известно, на 23 януарий т. г., с въоръжените части на организацията „Х", направиха в Пелопонез опит за преврат.

Положението в Гърция се влошаваше все повече и създаде сериозни грижи от международен характер. Тази загриженост бе изразена в ООН в Лондон от представителя на Съветския съюз, помощник комисаря на външните работи А. Вишински. Подчертавайки, че в Гърция, поради упражнявания терор над демократичните елементи, е създадено едно крайно напрегнато положение, което ще има тежки последствия, както за гръцкия народ, така и за мира и безопасността и изтъквайки, че пребиваването на британски войски в Гърция е станало фактически средство за давление във вътрешния живот на страната и че то се използува от реакционните елементи в тяхната борба против демократичните сили, Вишински поиска незабавното изтегляне на британските войски от Гърция.

---

*) Панайотис Канелопулос е същият, който през 1942 г. избяга от Гърция в Кайро и там влезе в кабинета на Цудерос като подпредседател на министерския съвет и министър на войната.

Непосредствено след речта на Вишински, пребиваващият тогава в Лондон като представител на Гърция външният министър Софианополис подаде оставка, обяснявайки я с това, че той не желае да пледира против съветското оплакване относно присъствието на британски войски в Гърция.

Това хаотично вътрешно и нагнетено външно положение не попречи на Софулис, по искането на английския външен министър Бевин да насрочи изборите за 31 март 1946 г. Левицата, начело с ЕАМ, реши да бойкотира изборите, ако не бъдат отложени. Те поискаха отлагане на изборите за два месеца, за да може в този срок да бъдат осигурени минимални условия за действително свободно изразяване волята на народа, да бъдат освободени от затворите и концлагерите десетките хиляди демократи, да бъдат изтеглени от страната английските войски и да бъдат проверени избирателните списъци и съставени нови такива. Позицията на левицата бе толкова здрава и убедителна, че и министри от кабинета Софулис не можаха да не я усвоят. В едно късо време дванадесет души министри от кабинета си подадоха оставката, заявявайки, че не желаят да носят отговорност за последиците от така насрочените избори. Министерските оставки и увеличаващият се брой на организациите, които искаха отлагане на изборите, изолираха водената от Софулис либерална партия и лишиха правителството от подкрепа на народните маси. Обединението на силите от левицата и и от центдра против насрочените избори бе изразено най-добре в подадената на 18 март телеграма до правителствата на Англия, Съветския Съюз, Съединените Щати и Франция, с която се моли да им се помогне да бъде предотвратена изборната пародия и се допринесе за възстановяването на демократичните принципи в страната. Тази телеграма е подписана от следните лица и партии: от бившия министър на външните работи Софианопулос, от името на левите републиканци, Парцалидис, от името на комунистическата партия, Гавралидис, от името на селската партия, Хиркос, от името на демократическия съюз, Иконому, от името на социалистическата партия, Критикос, от името на демократическия съюз, Сволос, от съюза на народните демократи (ЕЛД) Хаджибеис, от левите либерали, адмирал Яникостос, и Пингас, от републиканските клубове.

Свободолюбивото обществено мнение в чужбина, както трябваше да се очаква, не одобри гръцкият изборен фарс. В. „Нюс кроникъл" от 14 март, разглеждайки искането на ЕАМ за отлагане изборите, подържа това искане и между другото пише: „Нашата страна ще бъде дълбоко възмутена да узнае, че английските войски се използуват за подръжката на едно непредставително правителство, избрано въз основа на фалшифицирани списъци". В своята уводна статия от 17 март, независимият в. „Обзъвър" отправи апел към британския министър на външните работи Бевин да се съгласи да се отложат изборите. Излизащият в Лондон на гръцки език в. „Вима" на 19 март, между другото пише: „При сегашните условия, щом левицата и центъра се въздържат да участвуват в изборите, тяхното произвеждане означава само връщане на фашистия строй в Гърция. Ако няма изгледи политиката на английското правителство да се промени до 31 март, в Европа ще има още една фашистка държава. Всяка нова фашистка държава е нова заплаха за мира и сигурността". По същото време английското списание „Трибюн" писа,

че огромното мнозинство от английските работници не ще подържа политиката на Бевин, ако той и по-нататък държи за провеждане фалшивите избори в Гърция, в които ще участвуват само монархистите. Преди това, на 11 март, 73 членове на британския парламент, повечето от които лейбъристи, издадоха манифест, в който изказвайки съмнение за възможността за допълване избирателните списъци, между другото се казва: „Много от членовете от партията на Софулис публично се изказват в полза на задружна акция с роялистите и с противолевичарските политически партии. Както от британско гледище, така и от гръцко гледище тази противодемократична тенденция крие в себе си опасности". В руското списание „Н[illegible]" от 15 март т. г. Осипенко пише: „В Гърция сега напълно липсват най-елементарните условия за произвеждане на свободни избори, но въпреки това, изборите ще станат на 31 март. Искането за отлагане на тия избори започва да се издига все по-силно от всички страни. Кабинетът на Софулис, който се нагърби да произведе тия избори, фактически се разпадна. Прогресивните кръгове в Англия считат, че при сегашните условия в Гърция не трябва да се разиграва изборна комедия. Въпреки това, английските правителствени кръгове и особено английският министър на външните работи Бевин настояват изборите да станат на всяка цена на 31 март. Гърция е изправена пред много големи опасности. Комедията с предстоящите парламентарни избори заплашва да се превърне в национална трагедия за гръцкия народ".

Деуптатът от английския парламент, лейбъриста Джон Мак, при своето посещение в София, в конференцията пред представителите на печата, състояла се в София на 13 април т. г., във връзка с гръцките работи, между другото заяви: „И аз съм в състояние да кажа, че голямо число от членовете на комисията по външните работи и парламента бяха против произвеждането на изборите (в Гърция), но г. Бевин беше на мнение, че да се отложат за по-късно, произвеждането би било още по-катастрофално".

И така, въпреки всички протести и предупреждения и въпреки мнението дори на голям брой депутати от английския парламент за отлагане изборите, по настояването на г. Бевин, те станаха на определената дата — 31 март.

По сведения от чуждестранни кореспонденти, изборите са били произведени при изключителен терор. Гръцките демократични вестници поместиха дълги списъци на лица, гласували по два, три и дори четири пъти, както и списъци на граждани, които на сила са били завличани към изборните бюра да гласуват. Имало е случаи на гласуване с имена на починали хора, а и такива, на гласуване с имена на въздържали се от гласуване. Веднага след изборите ЕАМ и другите демократични партии, които бойкотираха изборите, отправиха позив до регента Дамаскинос, в който поискаха произвеждането на нови избори. В този позив те твърдят, че средната цифра на въздържанията е 55 %. В позива изборите се окачествяват като „априлска" лъжа.

След изборите кабинетът Софулис подаде оставка. Новото правителство се състави от Панайотис Пулицас, безпартиен. В правителството влязоха трима водачи от десния център: известните ни вече Папандреу и Канелопулос и синът на стария Венизелос, Софоклис Венизелос, които след няколко дни подадоха оставки. На 19 април бе съставен нов кабинет под председателството на Цалдарис, напълно монархистичен.

Изборите донесоха „победа" на монархистите. Веднага след

съставянето на правителството се заговори за връщането на крал Георги II. А Цалдарис, преди да стане министър-председател, в качеството си на министър на външните работи, побърза да заяви, че правителството ще иска „издължение на националните аспирации на Гърция и включване в нейните граници всички оспорващи територии, както и осигуряване на границата с България".

Централният комитет на ЕАМ от своя страна излезе с декларация, в която между другото се казва:

„ЕАМ дължи да подчертае, че произведените избори са резултат на терор, насилия и фалшификация и че те бяха проведени по заповед на чужденци, за да се получи от по-рано набелязания резултат, необходим на тия чужденци и удовлетворяващ само чужди интереси, несъвместими с интересите и независимостта на Гърция. Без оглед на терора, гръцкият народ се изказва против краля, краля-клетвопрестъпник и фашист, тъй като монархистите, въпреки големия терор, не събраха повече от 30 на сто от гласовете".

Пировата победа на реакцията задълбочи кризата още повече. Борбата на демократичните и прогресивни сили за смъкването на монархо-фашистката власт и за демократизирането на страната продължава и ще продължи с още по-голяма сила.

*

За да бъдат разбрани по-добре развиващите се в Гърция събития, нуждно е да кажем няколко думи и за стопанското и социално положение в страната.

Гръцкото народно стопанство се характеризира с два белега: закъснялост в неговото развитие и зависимост от чуждия капитал. Това обстоятелство и особеното географическо положение, което заема Гърция, направиха последната икономически и политически зависима от чужбина.

Днес гръцкото стопанство се намира в разложение и пълен упадък. По данни на официалната гръцка статистика, производството на гръцката индустрия е намалело с 30—35 % в сравнение с това от преди войната. Засятата площ през миналата година се изчисляваше на 9 500,000 декари, докато през 1938 г. тази площ беше стигнала 13.356.000 декари, или едно спадане с 30 %. Още по-голямо е това спадане в земеделското производство, — то стига към 33 %. Нека се има предвид и това, че селското стопанство в Гърция съдържа още полуфеодални остатъци. То е назадничаво и се носи от средните и бедни селени, които се задушват от различни тежести.

Едновременно с стопанския упадък, с голяма сила се появява проблема за безработицата. Гръцките работници и служащи се изхвърлят на улицата, без да могат другаде да пласират труда си.

Социалното положение се характеризира с икономическата атака, която започнаха алчни господари и чорбаджии против работничеството, на което се намаляват надниците и им се отнемат професионалните свободи. Икономическият удар е насочен и срещу селячеството, което е заставено да продава своите продукти десет пъти по-ефтино в сравнение с произведенията на индустрията и да плаща непоносими данъци. Тежките данъци и общата стопанска разруха се стоварват и върху гърба на занаятчиите, на държавните служители, на свободните професии.

Ето в няколко думи икономическите и социални причини, които засилват негодуванието на народните маси против управляющите клики, които не можаха да разрешат нито една от тия проблеми.

Говорейки за причините, които засилват негодуванието в страната, не можем да не укажем на още една такава, а именно съществуващата външна намеса в Гърция. Демократичните и прогресивни сили в страната считат, че стоенето на английска армия в Гърция ползува реакцията и окуражава факторите на анархията.

Гръцката демокрация признава интересите на Англия в Гърция. За това значение на Гърция говори Никос Захариадис в доклада си пред XII пленум на гръцката комунистическа партия*), където каза:

„Страната ни се простира в Средиземноморието почти до африканските краибрежия и господствува в западната част на източното Средиземноморие, на пътя, който свързва Англия с петрола в Мосул, със Суец и Индия и още подалеч, с Китай и с Тихия океан. Стоим впрочем на един от наи-невралгичните стратегически значителни пунктове на една от най-жизнените съобщителни артерии на Британската империя, Докато съществува Английска империя, ще съществува тази артерия и Англия ще прави всичко, което е в нейни ръце, за да я задържи. И за тази именно артерия води война два пъти — през 1914 г. и през 1939 г. Защото тя съставлява гръбнака на световната й сграда. На едната колона стоим ние. Ако й я отнемем, сгромолясва се цялата сграда. Това просто нещо не трябва да забравяме никога и покрай него да не забравяме още, че основната ни зависимост, икономическа и политическа, е от английския капитал".

Разбирайки добре английските интереси в Гърция, гръцката демокрация разбира също така, че Гърция не може да бъде под английска опека, която би заприщила пътя на нейното стопанство към север. Противниците на английската намеса считат (и това е фактическото положение), че Гърция икономико-географически, а следователно и политически, принадлежи на Балканите и към Европа и не може да живее и се развива вън от тази естествена нейна среда.

По този въпрос гледищата на борещите се сили в Гърция са раздвоени. Докато гръцката реакция държи за едностранна английска ориентация, демократичните и прогресивни сили в Гърция желаят да се движат между „двата главни полюса: Европейския—Балканския, с център Съветска Русия, и Средиземноморския с център Англия".

Диаметрално противоположни са и отношенията на двата лагера към балканските страни. Реакцията, както се каза на друго място, подържа враждебни и войнствени настроения спрямо съседните демократични страни: Югославия, България и Албания и иска да откъсва територии от тях, за да създава някаква „Велика Гърция". А ЕАМ и изобщо демократичните сили държат за приятелски и сърдечни отношения с тия страни и желаят Гърция да подържа тесно политическо и стопанско сътрудничество с тях.

На два полюса стоят борещите се в Гърция сили и по въпроса, който непосредствено и най-вече интересува нас—македонците. Това е въпроса за тяхното отношение към населението в Егейска Македония. Реакцията си е поставила за задача да обезлюди Егейска

*) Състоял се на 25—27 юний 1945 год.

Македония от славянския елемент, а това косто остане там, да го погърчи. За постигането на тая цел гръцката реакция не се спира пред нищо и не подбира средствата — тя подлага македонците на бесен кървав терор, на пладнешки грабеж, на затваряне и заточение по островите и на физическо изтребление. Друго е отношението на левицата, особено това на гръцката комунистическа партия. В политическата резолюция на VII конгрес на последната, състоял се през миналата година, по този въпрос се казва:

„Гръцката комунистическа партия порицава като престъпление срещу националните интереси преследванията против славянското македонско малцинство и против албанските, арменски и турски малцинства".

А в своето заключително слова пред XII пленум на същата партия (състоял се на 25—27 юний 1945 г.), водачът ѝ Никос Захариадис заяви:

„Единственият демократичен принцип, който признаваме, е принципът на самоопределение на народите. . . Успоредно с това настояваме да се приложи един друг демократичен принцип за националните малцинства — принципът на равноправието. И този принцип трябва да се проведе и за македонското малцинство, за да се създаде по такъв начин една основна предпоставка за нормализиране приятелските отношения със северните балкански демокрации, които се намират по пътя на вътрешно народно преустройство, след като прочистиха вътрешния си живот, след като освободиха своя организъм от отровата на военнопрестъпничеството, на предателството и сътрудничеството с фашизъма".

Изтъкнатите становища и действия на гръцката реакция не оставят място за съмнение, какви ще бъдат последиците от една нейна крайна победа. В този случай там би се установил режим на кървав терор и на ограбване труда на народните маси, националното потисничество в Егейска Македония би се развихрило с нова сила и Гърция би се затвърдила като здрава опора на международната реакция за сеене на нови раздори и вражди на Балканите и за подготовка на нови войни. Но това няма да стане. След победата на световната демокрация над фашизъма и при днешното демократическо развитие на Балканите и в света, всяка победа на реакцията ще бъде нетрайна, ще бъде временна. Демократичните сили в Гърция, ползуващи се със симпатиите на съседните демократични страни и на демокрациите в целия свят, в края на краищата ще намерят достатъчно сили в себе си, да смажат реакцията и да направят от Гърция една свободна демократична страна и една добра сестра на останалите балкански демократични държави. От този изход на днешната политическа криза в Гърция, който не може да бъде друг, ще се радваме най-много ние—македонците, защото само при пълната победа на гръцката демокрация, ще могат да се почувствуват свободни нашите братя в Егейска Македония, ще се завърнат бежанците по родните си места и ще може да се разчисти пътят за федерирането на свободните балкански народи, между които и целокупният македонски народ ще може да постигне своето обединение.

П. Делирадев

Федеративната вълна и коронованите пакостници на Балканите

Вълната на демократизма и федерализма залива Балканите, епицентърът на толкова много вулканически изригвания на междуособици и погроми. Поддържана с плещите на отрудените балкански народи, тази вълна на мир и сговор, на сътрудничество и творчески труд, все още среща де по-слаба, де по-силна съпротива в лицето на тъмните сили. Докато в България, Югославия и Албания тези сили са изхвърлени вън от борда на държавния кораб, който довчера безотговорно и престъпно направляваха по чужди води, в южната ни съседка—Гърция същите тъмни сили още държат държавната власт в своите престъпни ръце. Но и народите победители в Отечествено-фронтовска България народно-федеративна Югославия и демократическа Албания не бива да заспиват върху лаврите на своите политически победи, защото силите на ада са все още големи, макар и скрити, защото тези сили все още владеят „златния телец", който крие в себе си голяма разрушителна енергия с физическа и морална стойност. Фокус на тези сили е бил в миналото и си остава и до ден-днешен *монархизмът* и *неговите клики*. Те са били и те си остават и гръбнак на вътрешната реакция и плащани агентури на външния империализъм.

Един от големите козове в ръцете на балканските династии е бил и си остава в известна смисъл и досега Македонския въпрос: завладяване, разпокъсване и задържане в своите ръце накъсаните части от живото тяло на Македония. В попълзновенията на монархизма и реакцията пак почват да се очертават, за прикритие, временно изоставените „национални идеали". И в това отношение балканските монархисти са си плюли, както казва нашата поговорка, в устата си.

В България байракът на „идеалите" развя Кръсто Пастухов, който през цялата си политическа кариера е бил сляпо оръдие на монархизма и велико българския шовинизъм. И толкова по-пакостен агент, колкото по-големи усилия е правил да минава за „социалист" и „марксист". И гущери бълва, за да скара отново българите с югославянските народи, без да държи сметка за изтеклата вода, за подигнатото народно съзнание, за укрепналата воля за поддържане на мира и братската дружба между тях. Кощунството е злата съдба на македонския народ и злобата против Вардарска Македония, че най-после е получила своята свобода и незисимост в братското югославянско семейство, са пак в пълна пара. *Пастухов* влезе в предателската роля на *Данаил Крапчев*.

Същата жалка картина представляват монархическите клики и в другите страни около ни. Анти Павелич, Дражa Михайлович, Иванчо Михайлов, Петър „други" сипят жупел и пламък против Титова Югославия, че изменила на югославянските „национални" идеали и се отказала от Пиринска Македония и „сръбските" покрайнини до река Искър.

А вчерашните агенти на Хитлер и Мусолини в Атина и Солун избиват доблестните синове на Елада от ЕАМ и ЕЛАС и крещят из вестниците и в митинги за присъединяване за „гръцките земи" — Вардарска и Пиринска Македония, Родопите, Южна България. И, и . . . Москва!

А зад „мегалоидеите" стоят внуците на Вилхем Хохенцолерски.

Привържениците на злополучния „крал" Ахмед Зогу попълват квартета на балканската реакция и на свой ред плачат за „великоалбанските идеали" — долината на Вардара с Скопие и Велес.

Под знамето на „националните идеали" монархическите котерии събират своите разпилени кадри за нови изтъпления, за нови кърви, за нови катастрофи. Тези банди, които толкова много мразят демократическите свободи, бързат да използуват тези свободи там, където ги има (България, Югославия, и Албания) и да засилват терора там, където народът още не е успял да ги помете от държавната власт (Гърция). И понеже балканската реакция винаги се групирала около и за „троновете", балканската демокрация трябва да бъде много бдителна към тези змийски гнезда и продажни агентури на външни попълзновения. Бдителни трябва да бъдем и към „националните идеали" на реакцията, така противоречиви едни на други и така единни в своята вътрешна същност: да хипнотизират непросветените народни маси в съседните страни и да ги противопоставят едни на други.

Въпросът за преоценка на пакостната политика на балканските династии, както за съответните народи, така и за балканската общност, се е налагала особено настойчиво вече за трети път, след всяка балканска катастрофа: през 1913, 1918 год. и сега, след победата над фашизма.

В настоящия исторически разбор по този въпрос ще искаме да се възползваме от изказаните мисли по него непосредствено след двата погрома, тъй като по този начин ще предадем по-точно настроенията и разбиранията на преживявания тогава момент.

За отношението ни към българския монархизъм след Балканската война ще приведем заключителната глава от студията ни *„Трите методи за разрешаване на българския национален въпрос"*. Разгледаните от нас три методи са: велика България, автономна Македония и Балканска федеративна република. Печатана е в сп. „Борба", излизащ под редакцията на Георги Бакалов, вече покойник.

*

. . . „Преди още да бе банкрутирал „велико-българският метод" за разрешение на българския национален въпрос в току-що приключената Балканска война, в моментите на неговия пълен разцвят, будната социалистическа мисъл бе приключила своята анализа върху него и, несмущаваща се от уличния глъч на патриотарската сган, каза своята ясна и категорична преценка за неговата действителна стойност: *вместо свобода и автономия на Македония, воинственият курс на монархизма и късогледата буржуазия ще изкопае гроб на България*. И това правдиво до жестокост предричане се сбъдна в много по-широки размери. Постигналата ни ка-

тастрофа надмина всякакви очаквания. Но социалистическата мисъл не се задоволи само с критиката на българската официална политика. Тя посочи и свой собствен метод за разрешаване на балканските национални и други общобалкански въпроси — *балканската федеративна република*. И трябваше да се доведе авантюристическата политика до нейния логически край, трябваше да се дадат неизброими жертви, за да се разбере грамадното значение на проповядваните от нас идеи. След катастрофата, която счупи не само костите на стотина хиляди невинни жертви, но още и твърдата глава на българската монархическа грандомания, социалистическата „утопия" се превърна в конкретен лозунг за практическа борба, отвлечената мечта на „фантазьорите", над която се „надсмивал живия живот", днес е една практическа задача, каквато е и — да речем — данъчната или военна реформа. Единствената политическа форма, която би могла да разреши сложния национален въпрос и да създаде нормални условия и отношения на и между балканските народи за мирно културно политическо и икономическо развитие, безпорно е федеративната република.

Сепаративният метод е отдавна изживял своето революционно призвание. Днес той може да играе само реакционни роли. Много бързо изживя своя век и балканският монархизъм — отражение на националния сепаратизъм и междунационална непримиримост. И най-далеко, по пътя на своето окончателно израждане, отиде именно българският монархизъм. Той, не само че се оказа абсолютно некадърен да разреши националните задачи на българския народ, но е станал и една действителна пречка за правилното развитие на нашата страна и за определяне на нормални отношения със съседни и несъседни държави. Той е едно същинско зло за нашата страна. Федеративният принцип иде да улесни не само разрешаването на нерешените от монархизма и буржуазната изолираност национални въпроси, които никога не биха могли да се разрешат в рамките на съвременните, враждебни една на друга, балкански монархически държавици. Федеративният принцип ни подсказва и изхода от вътрешно-българските заплетни, — *българската република*, която да послужи за основен камък на бъдещата балканска федерация и с това тя придобива значение и непосредствена българска практическа задача. Ако сръбските, гръцките и румънските управници още могат да залъгват своите народи с „победите" при Кочани, Шип, Лахна, Кукуш и беззащитната Дунавска равнина и по този начин да пречат на тяхното правилно политическо развитие, българските управници изгубиха и този коз за заблуда. Те са напълно обезоръжени. На тяхна страна е само безумието, позорът и безсилната злоба. На федерацията е бъдещето, през което ще можем да проникнем към още по-светли хоризонти на мирово братство.

И така — великобългарската грандомания може сега да ни сочи само пътя на притворното смирение и безнадежни реванши, когато федерацията ни открива едно широко поле за непосредствена революционно-разрушителна и положително-творческа дейност, с помощта на която българският народ ще може да се освободи от тормоза на престъпния монархизъм и неговите съсипателни аван-

тюри, за да заживее един действително свободен и културен живот, да се отдаде в служба на повъзвишени идеали. (Борба, год. I, кн. III, 1. XII, 1913).

Не изминаха и две пълни години и кобургският агент, в името на „националните идеали", се постави отново в услугите на немския империализъм, тогава възглавяван от императорите Вилхем II и Франц Йосиф.

— Нова война — нова национална катастрофа. При старите рани нови се притуриха: човешки жертви, материални разорения, репарации, изселвания.

След новата катастрофа трябваше още по-дебело да се подчертава пакостната—реакционна и антисоциална роля на балканския монархизъм въобще и отделно на немската агентура в София след прогонването на нейния основоположник Фердинад Кобургски. Един бегъл поглед на балканските царе и крале направихме в „Социалилтически преглед, редактиран от Никола Харлаков, известен социаически и македонски деятел, също покойник.

*

Освободените с толкова много кърви балкански народи ознаменуваха своята независимост с изграждането, на мястото на съборения султански трон, на собствени национални тронове. По ред, макар и по различни начини, се изковаха царските диадеми в Атина, Белград, Цетина, София и Дураце. Паралелно с борбите на робите са вървели винаги и домогванията на заинтересованите велики сили, които — според случая — са подпомагали и парализирали самостоятелния ход на балканските освободителни движения. И тези взаимодействия и противодействия между вътрешните и външни сили не са спирали до факта на самото освобождение. Напротив, чуждите вмешателстува са ставали още по-настойчиви и безогледни в моментите на държавното преустройство на балканските народи и през периода на тяхното самостоятелно уж съществуване.

Едно от главните средства да си гарантират трийно влияние в малките балкански държави, те са виждали в близките им връзки с балканските династии. Последните бяха нещо като комисионерски кантори на отделните велики държави или на техните съюзи и съглашения. И в това отношение рекордът държеше монархическият австро-германски блок.

Държайки сметка за социалната и политическа недоразвитост и произтичащата от туй слаба организация на вътрешните сили на балканските народи, юнкерската дипломация винаги се е стремила, особено откато влезе в сферата на международната политика, да има в ръцете си всички или поне някои от балканските държави. Макар че за балканските народи, според циничния израз на „железния" канцлер, германската дипломация не би трябвало да жертвува нито един померански войник, все пак същата дипломация не щадеше средствата на целия германски народ, за да спечели за своята империалистическа и милитаристическа политика някой балкански „цар", па бил той и с минюаритета на злополучния княз Вид.

Така в Гъция, след една упорита народна борба, която увлече

след себе си неспокойната интелигенция на целия почти свят с великия английски поет *Байрон* на чело, бе натрапен за „коронен" княз баварския принц Отон, когото едно движение през шестдесетте години изгони. На опразнения трон бе поставен княз Георги от шлезвиг-холщаинската династия, т. е. от противниците на немското влияние, което погълна най-рано тези две детски провинции.

За да реабилитира своето влияние в южните покрайнини на Балканите, екс-кайзерът омъжи своята сестра за тогавашния престолонаследник Константин, който след солунското мистериозно убийство на стария *антантофилски* крал, зае бащината си корона, за да направлява гръцката политика по водите на централните сили, И благодарение на своята „брачна" верност и „маркофилство" (но не към унищожените марки), той биде изгонен в Швейцария, та своевременно да се погрижи за поставяне основите на новия професионален съюз на „царете без царства".

В Турция, и при Хамида и при неговите приемници, германското влияние си остана непоколебимо.

Черногорският пък княз е бил винаги мисионер и комисионер на чуждите дворове.

В Сърбия австрогерманската политика е държала яко в своите ръце династията Обренович, в противоположност на Русия, която пък е имала за агентура династията Карагеоргиевич и на чието влияние в Сърбия и България трябва да се отдадат в голяма степен и трите братоубийствени войни — през 1885, 1913 и 1915 г.[1])

А у нас, в България, същата история. Първият княз Александър Батемберг биде детрониран от русофилите, заради неговите „немскофилски" настроения, но в последствие биде заменен пак с немски принц — Фердинанд Сакс-Кобур-Готски, германец по род, а австриец по рождение.

Общоизвестна бе политиката на бившия ни цар и възобновител на третото българско царство. А той сам в края на своята царска кариера се почувствува задължен да разкрие своите карти, с които е играл своята „историческа мисия" на Балканите. Макар и цар на българите по „народна воля и божия милост", макар и обвързан с тържествени „царски клетви" пред българския бог, че ще пази свято основния закон на страната и ще се ръководи само от върховните интереси на „своя любим народ", все пак, в изблик на искреност (или цинизъм), трябваше да признае пред Ал. Стамболийски, още като цар и пред кореспондента на „Берлине Тагеблат", като „свободен гражданин" следното:

— *„За мене бе невъзможно да тръгна по друг път, защото аз съм дошел тук преди 32 години, за да насаждам немската мисъл и култура и за да закарам тая страна към централните*

---

[1]) Понеже русофилските и австрофилски „чувства" на балканските князе са били чужди на едно искрено съзнание от полезността на едната или другата политика, имало е случаи на колебания в „привързаността" им към държавата, на която династията им е била в услуги Например. Михаил Обренович е бил увличаван в русофилски настроения, а обратното. Александър Карагеоргиевич е следвал диктуваната му от Виена вътрешна и външна политика, против която се е борил Илия Гарашанин (1812—1874).

сили. Това бе моята историческа мисия и аз не можех да ѝ изменя в най-решителния час".

Най-после и новоиздигнатият в балканския вихър през 1913 г. албански трон се даде от всесилната по онова време германска дипломация на принц фон Вид.

Румъния, доколкото можем да я считаме за балканска държава, ако разбира се, това не е обидно за букурещката олигархия, има приблизително същата династическа участ. На мястото на изгонения княз Куза (1866 г. с военен преврат) биде настанен хохенцолер в лицето на княз, а после крал Карол, който до края на своя дълъг живот остана верен на своя немски патронаж. Румънските юнкери боери се чувствуваха добре с германския юнкер Карол. И румънската политика можа да се измести от своето традиционно русло пак с династическа помощ: съдействието не английската принцеса Мария.

И благодарение именно на тази отчужденост между балканските народи и техните „национални династии", които династии били уж повикани да изпълняват „великите исторически мисии", а в същност защищават, срещу прилични комисиони, чужди задачи, са се развили между тях — народи и династии, чисто „балкански отношения". А най-добра илюстрация може да ни даде историята на новите балкански царе и крале.

Ето тази къса и поучителна история:

Гърция

1. Отон Баварски детрониран през 1862 г. Георги I убит в Солун през 1913 г.

Константин XIII (според византийската номерация) изгонен през 1917 г.

Сърбия

Кара Георги убит през 1817 година.[1])

2. Милонович, изгонен в 1839 г. и след 1858 г. заема отново княжеския престол.

---

[1]) Убийството на Кара Георги е извършено от съперника му Милош Обренович, верно оръдие, както на Австрия, така и на Турция, против чието господство сръбския народ се бори десетилетия. В архивата на Великото везирство в Цариград се съхранява следния исторически документ:

До валията на Румели.

Получихме вашето мюширско писмо, с което ни съобщавате, че привържениктът на Русия Кара Георги се явил преоблечен в санджака Смедерово и се укрил в една местност; при тази вест главният княз Милош изпратил няколко хора на това място с цел да го погубат и в случая сте решили да изпратите достатъчно войска за там; но изпратените по-напред хора забиколили Кара Георги в къщата, гдето се укривал и го убили; и поради показаната верност наложило се да бъде задоволен споменатия Милош, а отсечените глави на Кара Георги и на един негов другар сте изпратили със султански куриери в Цариград. Разбрахме напълно съдържанието на донесението ви. (Документи по българската история, т. III, стр. 53).

По-нататък в същото тескере се съобщава че главите били хвърлени в морето, изразява се подозрението, че Русия ще се почувствува засегната от това убийство и се нарежда да бъде задоволен Милош.

3. Милан, син на Милоша, умрял на княжеския трон, защото князувал само 25 дена и умрял от туберкулоза.

4. Михаил, втори син на Милоша, изгонен през 1842 г., а през 1860 г. добива отново короната, за да го посекат 8 години след това.

5. Александър Карагеоргиевич, изгонен през 1857 г.

6. Милан Обренович бил принуден (1889 г.) да абдикира в полза на сина си[1])

7. Александър Миланович, последният Обренович, посечен в Белградския дворец заедно с жена му Драга през 1903 г.

8. Петър Карагеоргиевич заел окарвавения трон през 1903 г. и сега управлява с регенството на сина му Александър.

България

1. Александър Батемберг, детрониран през 1886.

2. Фердинанд Кобургски заел мястото на детронирания си сънародник и „доброволно" абдикира тази есен.

Албания

1. Принц Вид, приемник на знаменития Скендербег, след няколко месечно пребиваване в Дурацо, напусна новото си любимо отечество, за да се не върне никога.

Дали цикълът на тези отношения е вече приключен — това близкото бъдеще ще покаже. Във всеки случай по-нататъшните борби ще могат и трябва да се водят само на принципална почва:

— За и против монархията.

(„Социалистически преглед", год. II, бр. 2, 1 януари 1919 г.).

О написването на горните редове вече изминаха 27 г., а в това време балканските династии, не само че не промениха противонародната си политика на вътрешно притеснения и сеене на смутове, а още повече засилиха тази си политика.

„Демократическият" цар Борис организира, с помощта на вярната си „царска армия" и политическите котерии, кървав преврат на 9 юни 1923 г. против управлението на Александър Стамболийски и десетилетия неговите палачи избиваха българските селяни, работници, занаятчии и напредничави умствени работници. Същият „демократически" цар отвори широко българската граници за ордите на фашизма и им даде възможност да ударат в гръб нашите съседи сърби и гърци и остави на разположение нашия черноморски бряг за бази на Хитлера в борбата му против нашия Освободител — великия руски народ. Но не се задоволи и само с това, а изпрати цял наказателен корпус в братската Югославия, за да преследва, с помощта на фашистките орди и бандите на Дража

---

[1]) В 1881 г. Милан уволни митрополит Михаила за неговата привързаност към Русия и още същата година сключи тайна спогодба с Австрия, по силата на която Сърбия се отказва от всякакви притежания върху окупираните от Австрия сърбо-хърватски земи, а последната, от своя страна, се задължава да помага Сърбия да осъществи мечтите си в Стара Сърбия и Македония, да пази сегашните й предели и да крепи династията на Обреновичите. По силата на тези задължения и обещания, Милан обяви през 1885 братоубийствената война на България.

Михайлович, борците от освободителното движение. И преждевременно умре под тежестта на неизмеримите си престъпления.

След като Александър взе цялата кралска власт в своите ръце, започна профашистка политика на преследване на прогресивните класи и народности и подразни задремелите сепаратни настроения в югославските покрайнини, които настроения се указаха благоприятна атмосфера за Хитлеровата агресия. Подобно на своите предшественици и той завърши несбъдвания си живот с насилствената кончина в Марсилия. Неговият брат и регент княз Павел продаде независимостта на Югославия в един от най-съдбоносните мигове на нейния исторически живот, а наследникът му Петър „други", когото народната вълна издигна по време антифашиския преврат, но който не се поколеба да заповяда на своето оръдие Дража Михайлович да действува в съгласие с Хитлеровите орди и българските царски войски против съпротивителното движение на народния маршал Тито.

В Гърция синът на Константина — крал Георги заповяда на своите оръдия да поддържат фашистките окупанти в Гърция, а сега — да избиват истинските борци против фашизма от ЕАМ и ЕЛАС и македонските славяни.

А в Албания самозванецът крал Амхед Зогу I бе пометен от освободителното движение, възглавявано от народния генерал *Енвер Ходжа*.

Със своите неизбродими престъпления към „своите народи, към балканската общност, демокрацията и мира, балканските династии сами прочетоха своите смъртни присъди и отрекоха всякакъв исторически смисъл на по-нататъшното си съществуване. Те са вече едно обществено бедствие.

В Югославия, включително Вардарска Македония и Албания вече ликвивираха с това прогнило учреждение. Ред е на България.

А премахването на монархизма ще е една решителна крачка напред към балканското споразумение, предисловие за Балканската федерация.

Принципалният въпрос: *за и против монархията*, що се постави пред балканската общественост първата обща война, е вече разрешен от историческото развитие в полза на републиката. Лицемерните сълзи, които тъй изобилно се проляха преди две години по софийските улици, се отнасяха не само за монарха, но и за монархическия институт.

Мъртвецът трябва по-скоро да отиде в гробищата на забвението и отвори път на новия живот и на неговите нови институции.

„Демокрацията" на гръцките монархисти и фашисти може да затрогва консерватора и империалист Уилсгън, Чърчил, но тя е едно страшно зло за гръцкия народ и за балканското споразумение. Такава „демокрация" може да се крепи само с щиковете на чужди войски. Ако, въпреки всичко, федеративната вълна ще залее Балканите и ще открие нова ера в историческия им живот, в които Федерална Македония ще играе заслужената от борбите роля.

Из старата география на Македония

Македония почва да се изучава в географско и историческо отношение едва в по-ново време. През турското владичество всяко проникване тук беше мъчно и затова сведенията за страната са още оскъдни и идват повече от чужди източници. Тези източници особено много се засилват след Европейската война.

Горната повърхнина на Македония представлява грапавина, която най-добре може да се сравни с една нагъната ледена покривка. Македония е страна с високи планини, с малка ширина и големи продължения, с коритообразни продълговати котловини и долини, с неправилно широки форми В хидрографско отношение реките имат своята посока към Егейското море, но противно на общото течение на водите Треска, долното течение на Черна, Лакавица, приток на реката Брегалница, долното течение на Бистрица представляват също един проблем за себе си.

Погледнем ли към западна Македония, и то западно от Вардара, правят впечатление високите планинив този край. Люботрън, Голешница планина, Пелистер, Каймакчалан са всички над 2500 м. високи. Шар планина, която се простира от запад към изток, е най-високото възвишение, което служи на север като народностна преграда. Южно лежи Пелагонийската равнина, едно по-ново геологическо образование с 550 до 650 м. надморска височина. Някъде тази равнина е доста блатиста. Пелагонийската равнина се прорязва от Еригон (Черна) Селищата в равнината се намират повечето в краищата, дето равнината е по-плодородна, докато по средата тя е богата с ливади. На изток равнината се обгражда от Бабуна планина и планинската област Мориово. Цялата тази област се обхваща в гърба от Мъгленските планини, които завършват в югоизточна посока с високия над 2500 м. Каймакчалан.

На запад Пелагония се обгражда с Пелистер (2500 метра), който се спуска стръмно към Преспанското езеро. На север Пелагония се свързвн през Бабуна с Велес, а през Плетвар с Градско на Вардара, в близост до стария Стоби. На запад към езерата води широк проход, през който се промъквал via Egnatia, а на юг през Бигла водел път към Лерин и долината на Костур.

Старата област Десаретия, която тук трябва да бъде спомената, се състои от три отделни котловини, две от които с езера: Преспанското и Охридското, третото — Мало езеро, е сухо, с мочури. Охридското езеро около 690 м. високо над морското равнище, 200 - 250 м. дълбоко, се отводнява на север посредством реката Дрин. То е типично разцедно езеро със стръмни брегове на запад и изток. Преспанското езеро е вече в период на намаляване. Това езеро лежи на 860—900 м. височина и е само 50 м. дълбоко. При много води Преспанското и Мало езеро образуват една обща маса. Върху един малък остров на Преспанското езеро лежат развалините на гр. Преспа. Гр. Охрид, напротив, лежи на източния бряг на езерото в една малка равнина. От тук води път за Струга, който град лежи на североизточния бряг на езерото и по-нататък пътят отива за Дуацо.

Галичица между Преспа и Охрид е една варовикова планина. В областта на Мало езеро планината се спуска стръмно надолу. По западните брегове върви пътят от Ресен за Корча, докато пътят за Охрид минава през седловината при Буково и между езерата обхожда планината.

През прохода Кирли Дервент на юг на Пелагонийската равнина минава път, сега използуван за ж. п. линия Via Egnatia е водил през един издаден мост на Каймакчалан направо за Островското езеро (Begorritis) с брегове безлесни и необработени.

Бистрица (Haliakmon) взема водите си от планинските гребени, които обграждат на юг Преспенското езеро. Главният ръкав на реката протича в долина, насочена на югоизток. Това е една от най-красивите долини на Македония. След като се съедини с един доста пълноводен поток откъм северозапад, Бистрица преминава цял ред тесни проходи и поема после водите на Костурското езеро. По долината на Бистрица се намира старата област Орестида. Според Ами Буе езерото има вид на кратер, отворен само към юг. В езерото се промъква един стръмен варовиков гребен, който се съединява със сушата, посредством един нисък език. На този език лежи Костур, старият Keletron. Планините, които се издигат около долината на Бистрица на север и изток от Костур, достигат една височина над 2000 метра. На запад се издига Грамос (1450 м.) и други планини на югоизток от него с 1762 м. височина. Тези планини са богато залесени.

Посредством една широка брязда Македония се съединява на север с долината на Морава. Водите на Вардар навлизат през Качанишкия проход (475 м.) в голямото централно корито на Скопие, което представкяри едно пропаднало поле, дълго 100 клм., широко 40 клм. Вардар навсякъде е проправил своя път в по-старите наслоявания. Скопското поле се обгражда от към северозапад от Черна гора (до 1800 м.), насреща се издига Суха гора, а в дъното се издига Шар с величествения Люботрън. Венецът на югозапад се затваря от Караджица и Якупица планина. На юг от Скопие почват и теснините към Велес, които достигат до Криволак. Високото Овче поле изглежда отначало да е принадлежало към Скопско. Овчо поле, въпреки своето плодородие, поради високо си положение и липса на гора, представлява една степ. Долината на Локавица образува връзката за Струмица, чието корито отначало има посоката на Вардара, за да се обърне после на изток към Струма (Strymon).

От Тиквеш и южно от Криволак Вардар навлиза в необикновено красивия проход Демир капия и преди Гевгели се спуска на юг към морето.

Целият североизток на Македония принадлежи в областта Скопие—Щип. С коритото на р. Струмица, която се излива в Струма, се включва един нов елемент в географската структура на Македония. Струма от Кюстендил взема малко източна посока и после, като завива на юг, минава през Кресненското дефиле и през Рупелското дефиле навлиза в Серското поле. През някогашното Тахинско езеро, 35 клм. дълго, 3 м. дълбоко, Струма достига морето

при Орфанския залив. гдето се намират развалините на стария град Amphipolis.

Котловината на Струмица се обгражда на север от Плачковица и Беласица на юг. Път води от Струмица за гара Удово на Вардарската линия. През Беласица на юг водят само пътеки към Дойранското езеро. Южно от Беласица между Дойран и Струма е Бутковското езеро.

Границите на старата долномакедонска област не могат със сигурност да се определят. В V в. пр. Хр. тези области загубват вече поотделно своето значение, затова и историческите сведения по отношение на тези области са неточни.

Нека тук изброим старите македонски области, както ни са познати от историческите сведения.

Ематия (Emathia). Това име се среща при Омир и Птоломей, но нито Омир, нито Тукидит познават областта При Птоломей под Ематия се разбира цялата низина от Beroia (Бер) до Axios (Вардар).

Ботиея (Bottiaia). Според всички ни познати исторически сведения, тази област се поставя от Бистрица до Вардар.

Пиерия (Pieria). Пиерия почва южно от Бистрица. Това име въобще се давало на областта от източните склонове на Олимп до Бистрица.

Амфакситида (Amphaxitis). Приема се тази област да се поставя по левия бряг на Вардар от морето до Гевгели.

Алмопия (Almopia). Тази област се покрива с днешното Мъгленско — между Нидже планина и Паяк планина.

Горномакедонските области, които още от времето на Филип II принадлежат към Македонското царство, са Elimeia, Orestis, Eordaia, Lynkestis. Към тези области могат да се прибавят Pelagonia и Deuriopos в северната част на Битолското поле, както планинската част до към Вардар. Десаретия, областта на големите езера, е принадлежала към Македония само по време на най-голямото могъщество на македонските царе и е с илирийско население.

Елимея е без съмнение областта южно от Островското езеро от средното течение на Бистрица.

Орестида се намирала северно от Елимея. Като значителен град на тази област се споменава Keletron (Костур).

Линкестида обхващала южната част на Битолското поле, източно от Преспанското езеро и северно от областта Еордея.

Според антични сведения пелагонци населявали Битолското поле, но македонските линкести още от рано нахълтали от юг в равнината и подгонили Пелагонийското население. От това време именно се нарича и южната част на полето с името Lynkos или Lynkestis.

Девриопос. Северната част на Битолското поле, разделена от слаби могиловидни възвишения, се наричала Девриопос по името на пеонското племе девриопи. Тъй като при с. Чепигово между Битоля и Прилеп са намерени надписи с името на девриопите, то тяхното средище в равнината до Прилеп е сигурно определено. Областта на девриопите се простирала и в планинския край Мо-

риово на изток от Вардар, защото Филип V основал в областта на деврионите и в близост до Стоби нов град Perseis.

В Битолското поле и съседните планински области, освен Herakleia Lynkestis (Pelagonia до Битоля), се споменават още градовете Beue, Athakos, Stybera, Uscana, Bryanion, Alalkomenai, Pluinna.

Десаретис. Това е областта около големите езера. От градовете в тази област от значение е бил само Lychnidos (Охрид.

Еордея. Еордийците, според Херодот, населявали областта между Lynkestis на северозапад, Edessa (Воден) на изток, Елимея на юг. От градовете, като изключим станциите по пътя, може тук да се спомене Арниса.

Долината на Вардар до влизането на реката в коритото на Гевгели е била във владение на пеонски племена. В интерес на македонските владетели, обаче, било този главен изходен пункт към север да бъде в техни ръхе и да бъде осигурен с крепости. По тези причини могат да се изброят тук селищата Bylazora, Stobi, Antigoneia, Perseïs.

Към Източна Македония принадлежат областите между Аксиос и Стримон южно от Беласица планина и нейните източни разклонения. Източно от Струма може да се спомене като македонска област само равнината при Филипи с крайбрежната ивица. Като области в този край се споменават Mygdonia, Krestonia, Bisaltia. Също Anthemus принадлежи тук.

Мигдония. Като граници на областта могат да се посочат Вардар на запад, на север предпланините на Круша и Бешик даг, на юг планините на Халкидика. Като градове в областта се споменават Sindos, Karrabia, Bormiskos, Bolbe, Arethusa, Xylopolis, Bairos, Asseros, Lete, Apollonia, Kalindoia, Antigoneia, Thessalonike, Physka.

Визалтия се простирала западно от Струма до Бешик даг и от морето нагоре до Herakleia Sintike (Демир хисар) Според Страбон Струма прорязвала областта на бизалтите така, че областта се простирала и по източния бряг на реката. Градове тук се споменават Siutike, Berge, Argilos, Kalliterai, Ossa, Euporia.

Областта **Крестония** се намирала в обсега на Круша планина. Тукидит споменава Крестония заедно с Визалтия, Мигдония и Антемунт.

Антемунт. По-скоро това е един град с значителна област ва югоизаок от Крестония, някои предполагат, че градът се намирал южно от Тесалоника.

Областта около Филипи, населявана от тракийски племена, била от голямо значение за Македония след завладяването ѝ от Филип II поради големите залежи от благородни метали. Равнината е отворена само към запад по посока на Тахинското езеро, сега пресушено. Тези места се прорязват от Ангиста, старня Ангитес, един приток на езерото. През планинските вериги, които разделят равнината от морето, води един проход към Neapolis, днешната Кавала. Най-важното селище на равнината е бил Филипи, по-рано Кренидес.

По крайбрежието, освен Neapolis, лежали селищата Oisyme, Apollonia, Galepsos, Phagres, Eion и Amphipolis. В долината на

Струма се споменават още Serrhai (Siris) — Серес и Scotussa. За история на градовете в Македония най-добър източник остава писателят Стефанос от Византион със своите богати топографски и исторически сведения. Така, този писател изброява само между Олимп и Струма 70 македонски градове. От всички тези градове могат, обаче, да се локализират със сигурност само няколко града.

Тук нека ни бъде позволено да изброим няколко македонски града, чието местоположение ни е по-добре известно.

Aigai = Edessa, днешния Воден.
Abydon на Вардара, при Аматово.
Alkomenai град на деврионите, до Прилеп на р. Черна.
Alindoia или Kalindoia при Килиндир.
Amphipolis на Орфанския залив.
Antigoneia в Мигдония при Тиквеш на Вардар.
Argilos западно от Струма — на морето (Палеокастро).
Arnissa, Острово.
Astraion, Струмица.
Balla, развалини при Палатика на р. Бистрица.
Beroia, Вер или Караверия.
Bromiskos при изливането на Бешик гьол в морето. Тук намерил смъртта си Еврипид.
Bylazora, Велес.
Deuriopos при Чепигово, Прилепско.
Doberos на източния бряг на Вардар, вероятно Дойран.
Eidomene на Вардар, срещу Гевгели.
Eïon, град при устието на Струма.
Euboia в околността на Воден при Владово.
Herakleia Lynkestis при Битоля.
Herakleia Sintike 8 клм. североизточно от Демир Хисар.
Keletron по-късно Diokletinupolis, Костур.
Kition при Няуста.
Kyrrhos, град в Ботиея между Енидже и Паяк планина, при днешното Палеокастро.
Lychnidos, Охрид.
Myrkinos в областта на едоните, днешния Здравец.
Neapolis, Кавала.
Oisyme между Кавала и Орфанския залив.
Ossa при Лахна.
Pella при Енидже Вардар
Perseïs основан от Филип V на Черна, при Тиквеш.
Philippoi, развалини Филипи.
Pluinna, южно от Прилеп.
Sintia на Струмица, при Петрич.
Stobi, при Градско.
Stybera при Старосръпци или Беранци. Положението не установено.
Scotussa близо до Демир Хисар.
Uscana не далеч от Охрид, вероятно Дебър.

Македония е запълнена с планини, които носят най-различни наименования. Върху старите наименования на тия планини в на-

уката има още спор. За сега се приемат за вероятни следните стари названия: Беласица — Kerkine, Круша пл. — Dyscros, Бешик даг — Bertiskos, Пивин — Orbelos, Пелистер — Barnus, под името Skardos на оревните днес трябва да виждаме Шар.

Най-главната водна артерия на Македония е Вардар, старият Axios с главен приток Черна — Erigon. Черна прорязва Битолската равнина и приема тук цял ред малки притоци, от които Ливий ни споменава само два Boeus (Bevus) и Osphages. Bevus може да се отъждествя с Шемница.

Островското езеро се отъждествява с Begorritis. Ениджееското езеро, някога като краен пункт на Термейския (Солунския) залив с града Пела е известен на Страбон под името Ludios. Тахинското езеро — Kerkinitis. Старото име на Дойранското езеро не ни е познато.

Най-южната река на Македония е Бистрица със старото име Haliakmon.

Македонил е важно съобщително звено за Дунавските области и Адриатическото море. Както днес, така и в древността страната е била прорязана с много пътища. За съобщенията от и за към Дунава е била използувана долината на Вардар и Морава, докато от Адриатика към изток пътят, особено важен по-късно за римляните, ое е имал една естествена посока. От Dyrrhachion (Драч) излизал via Egnatia, който път водил през Албанските планини за големите езера и от там към Битоля и широката равнина на Еригон. От тук пътят продължавал към юг, преминавал гористия проход Кирли Дервент и пристигал в котловината на Острово, старата област Еордея. Все по северозападните брегове на езерото, пътят после се спускал към Edessa — Воден и низината. Сегашната ж. п. линия Солун—Битоля използува този стар римски път. Вардар бил прекосван при станцията Gephyra — Вардар хан.

За Източна Македония е бил от значение продължението на via Egnatia, който път използувал низините северно от Халкидика и така достигал устието на Струма.

От Амфиполис, вероятно пътят е следвал долината на Ангиста и от там през равнината на Филипи е достигал крайбрежието.

За Северна Македония са били от значение и пътищата, които са излизали от Хераклея на север през Бабуна към Вардар и на юг през Лерин и Бигла към Костурското езеро. През Плетвар е водил стар път, който гонил Стоби при Градско. Всички тези пътища, познати ни от римските итинерарии, без съмнение са съществували и много по-рано, защото известни ни по-стари селища напълно се покриват с означените по-късно станции на римския път.

Тук трябва да се кажат няколко думи и за природните богатства на Македония. Македония е, преди всичко, страна на земеделие и скотовъдство. Докато, обаче, често се хвали виното и житото на Тракия, за Македония нямаме подобни сведения. Изглежда, че значителен износ на храни от равнината не е ставал, макар че областта на Бермиос, гдето се намирали градините на Мидас, е била прочута с плодородието си и с богатството си на плодове.

По-изобилни сведения имаме за горите на Македония. При безлесието на Гърция, обширните гори на северната част на Балканския полуостров се били винаги от голямо значение за корабостроителството, толкоз повече, че горите на Македония са били особено много ценени за целта. Владението на тракийско-македонските брегове е било поради това винаги от жизнено значение за Атина. Така, в един договор между Атина и Пердика II, за Пердика се запазва монопол да изнася корабно дърво (411 / 10 год. пр. Хр.). Богатството на Македония от дървен материал за кораби се засвидетелствува и от Херодот (V 23). Едно доказателство за богатството на гори в Македония е и името на града Xylopolis, намиращ се, вероятно до южните склонове на Круша планина.

Сведенията за другите природни богатства, като злато, сребро, желязо са по-оскъдни, но няма съмнение, че няколкото находища от тези метали са използувани в древността.

Ив. Велков

С. Ф. Кафтанов
Председател на Избирателната комисия на РСФСР по изборите за Съвет на Националностите

Дружното семейство на народите от СССР

На обширната територия на Съветския Съюз живеят хора от повече от 170 националности и народности. Определената от Сталиновата Конституция система за държавно управление на съветската многонационална държава осигурява съблюдаването на интересите на всички народи на СССР.

Съветският Съюз е преди всичко доброволно обединение на 16 самостоятелни и равноправни съюзни републики, всяка от които си има своя Конституция, построена в пълно съответствие с Конституцията на СССР.

Въпросите от общосъюзно естество се решават от висшия орган на държавата въаст — Върховният Съвет на СССР, който се избира от целия съветски народ въз основа на общо, равно и пряко избирателно право, при тайно гласуване. Тая система дава възможност на всеки трудещ се да участвува и в обсъждането на държавните закони в живота.

Върховният Съвет на СССР се състои от две равноправни палати: Съвет на Съюза и Съвет на Националностите. Двупалатната структура на Върховния Съвет на СССР е основана на принципа на равноправието на нациите и свободата на национално развитие. Съветът на Националостити застъпва специалните интереси на народите, населяващи нашата страна, осигурява зачитането на техните интереси при разрешаването на един или други въпроси.

Нова победа на съветската демокрация бе също и по-нататъшното разширяване на правата на съюзните републики в областта

на външните връзки и в създаването на техни собствени национални войскови формирования. Тези преобразувания разшириха конституционните права на съюзните републики, затвърдиха тяхната самостоятелност, с което се потвърдиха още веднаж социалистическият демократизъм и монолитността на многонационалната Съветска държава.

С братската помощ на великия руски народ съветските национални републики завоюваха големи постижения във всички области на политическия, стопанския и културния живот.

Главна и ръководна рол в преодоляването на икономическата изостаналост на националните републики изигра тяхната индустриализация и колективизация на селското стопанство. В периода на реализиране на трите Сталинови петилетки бе обърнато особено внимание на развитието на стопанството и културата на националните републики. Ето някои цифри, свидетелствуващи красноречиво за това: ако, средно за цялата страна, общата продукция на тежката индустрия от 1913 до 1940 г. е пораснала 10.9 пъти, то в Казахската република тя е пораснала 22.2 пъти, в Армения — 22.3 пъти, в Грузиния — 26.4 пъти, в Киргизия — 160 пъти, в Таджикистан 242 пъти и т. н.

Националните републики се преобразиха коренно, благодарение на интензивното икономическо развитие. От изостанали аграрни страни те се превърнаха в напреднали индустриално - аграрни.

Така, Белоруската ССР се превърна в напреднала република със силно развита индустрия и колхозно стопанство през време на съветската власт. Достатъчно е да се каже, че към началото на Отечествената война общата продукция на БССР порасна, в сравнение с 1913 г., 23 пъти, производството на електрическа енергия — 109 пъти, добивът на тор — 226 пъти и т. н. В полята на Белорусия работеха около 10.000 трактори и комбайни.
и десетки хиляди други селско - стопански машини. Посевната площ на републиката достигна през 1941 г. 5,931 хиляди хектара, срещу 2,564 хиляди хектара в 1913 г.

Съветският народ отпразнува неотдавна 25- годишнината от съществуването на Казахската ССР като държава. През тези години добивът на мед на Казахстан порасна 23 5 пъти, добивът на петрл — 26 пъти, добивът на олово — няколко стотин пъти. Караганда стана трета огнярница (след Донбас и Кузнехкия басейн), даваща на страната ежегодно милиони тонове въглища. Индустриалното производство на Казахстан съставляваше през 1920 г. 6% от общото производство на народното стопанство Сега индустриалното производство на републиката заема около 2/3 от целия обем на народното стопанство.

Понастоящем в всички национални републики се развърна строителство в огромни мащаби. Продължава успешно индустриализацията на съюзните републики. Строи се нов металоргичен завод в задкавказието. В Азейберджан се строи Бакинския тръбен завод. В Узбекския и Казахския металургични заводи се строят валцови преси.

Редом с възстановяването на Харковския автомобилно-тракторен завод се строи в Украина нов автомобилен завод в гр. Днепропетровск. Създава се нов автомобилен завод и в Кутаиси, Грузинската ССР. Продължава строежа на заводите за производство на различни селско-стопански в Акмолински (Казагхстан). Построен е Беловодският захарен завод в Киргизия, привършва строежът на два също такива заводи в Армения и Казахстан. Въвеждат се в строя нови мощни единици на съветската енергетика, строят се нови предприятия за добиване на редки метали, за производство на нови машини и апарати.

Промени се коренно и селското стопанство на националните републики. То е колективизирано, стана най-прогресивно, най-механизирано. Това спаси селяните от вековната бедност, в която те живееха до революцията. Така, през годините на съветската власт в Узбекистан са напоени, в резултат на новото иригационно строителство, повече от 850 хиляди хектара земя. ПосевнаТа площ на републиката се увеличи, в сравнение с предреволюционното време, с 1 и половина милиона хектара. Колхозите на съветския Узбекистан разполагат с огромни богатства. Това може да се потвърди даже и с туй, че от получаваните в Съюза памук, коприна, ориз и каракулски кожи около 60 процента се дават от Узбекистан.

Само преди 20 години $^3/_4$ от казахското население водеше чергарски живот. Сега 600 хиляди колхозни стопанства получиха за вечно и безплатно ползуване 85.5 милиона хектара земя. Сега Казахстан има повече от 6 хиляди колхоза, 225 совхоз, 363 машинно-тракторни станции. Колхозните ноля се обработват от хиляди трактори и 12 хияди котбайни. В колхозите на републиката са организирани т3 хиляди скотовъдни ферми, наброяващи около 12 милиона глави добитък.

Преди революцията грамотните в националните републики се брояха на пръсти. Достъпът към образование за тъй наречените „другородци" беше фактически преграден. Съветското правителство изразходва огромни средства, за да издигне народните маси до по-високо културно ниво, да ги въоръжи с знания, да им даде възможност да овладеят науката. Благодароние на въведеното общо задължително и безплатно обучение сега е почти невъзможно да се срещне в нашата страна неграмотен човек.

В националните републики са създадени огромен брой училища, висши учебни заведения, научно-изследователски институти, библиотеки, театри, кина, клубове и др. културно-просветни учреждения.

Ето няколко факти, характеризиращи разрастването на културата в националните републики. Съвременните Киргизия, Казахстан и Узбекистан бяха едни от най-изостаналите колони на царизма. Грамотността на населението едва достигаше 2—3 процента. Сега няколко стотин хиляди деца. В Казахската република броят на учениците порасна в сравнение с 1915 г., 7 пъти. В Узбекистанстанската репубика работят 4.500 училища, в които се обучават 1 милион и 100 хиляди деца. Всяко дете има възможност да получи образувание на родния си език.

За разрастването на висшето училище свидетелствуват следните данни: в 1914—1915 г. в пределите на територията, заемана сега от Руската Федерация и Украйна, имаше всичко едно висше учебно заведение; а в 1940—1941 г. на същата територия имаше 146 виеши учебни заведения, в това чусло 45 в републиките на Задкавказието, 67 в републиките на Средна Азия и Казахстан и т. н. В Грузиния напр., през 1914 г. имаше едно висше учебно заведение с 300 сттденти, а в надвечерието на Отечествената война — 21 висши учебни заведения, в които се обучаваха 22.700 души. От 30 тех университета, съществуващи в Съветския съюз, 19 се намират на територията на националните републик.

Разкрепостилата всички народи на Русия Велика Октомврийска революция създаде благоприятни условия за проявяването и развитиетието на талантите, които се криеха в недрата на народа. Театралното изкуство нап., преди революцията беше в зачатачно състояние у много националности. При съветската власт то получи всестранно развитие и зае почетно място в националната култура. Преди, в Армеоия, Туркменистан, Таджикистан и Киргизия нямаше професионални театри. Сега Армения има 27 театра, Таджикистан — 23, Киргизия — 21, Туркмения — 11. Преди революцията в Украйна имаше 35 театъра, а преди войната — 125. В Грузиния имаше 3 тетъра сега — 49, в Узбекистан имаше 1 театър сега — 49, и т. н.

Дружбата на народите на Съветската страна и тяхното неразривно единство се проявиха с особена сила на бойните поля против хитлеристките завоеватели. Червената Армия сплоти в едно в своите редове, въпреки различието в езиците, културата и обичаите, множество националности. Нещадейки своя живот, синовете на всички народи на нашата страна, начело с руския народ, се сражаваха за честта, свободата и независимостта на СССР. За бойното сътрудничество между народите във войната свидетелствуват ясно данните за войниците и офицерит, удостоени с награди. През време на Великата Отечествена войни, според данните от 1 февруарий 1945 г., са наградени с ордени и медали по националности, както следва: руси — 2.456 хиляди, украинци — 495 хиляди, белоруси — 118 хиляди, татари — 67 хиляди, евреи — 65 хиляди, казахи — 39 хилядн, узбеки — 28 хиляди, арменци 27 хиляди, грузинци — 21 хиляди, киргизи — 5 хиляди, туркмени — 5 хиляди, таджики — 4 хиляди, карелци летонци и естонци — по 3 хиляди и молдавци и литовци — по 2 хиляди и т. н.

Стотици доблестни синове и дъщери на всички съвевски народи са удостоени от правителството с пай-почетното звание — Герои на Съветския Съюз.

Сега, когато втората световна война завърпи с пълна победа над агресорите, народите на СССР се заеха дружно за бързото ликвидиране на последиците от войната, за преустройване на целия живот на мирновременни начала, за по-нататъщното всестранно развитие на националните републики. И съвършенно понятно е въодушевлението и морално-политическото единство, с което вървят народите на Съветския Съюз към изборите за свой върховен орган на властта.

Анг. Томов

Революционните борби в Македония в предвечерието на младотурския преврат

Годините непосредствено след Илинденското въстание и особено 1907 и първата половина на 1908 г. са от особена важност, не само защото представляват време на истински „македонски" трагизъм, но и защото представлявят важен момент в рязкото разграничаване на двете големи революционни крила в македонското революционно движение — обединическото, от една страна и федералистическото, от друга.

След общия Рилски конгрес на ВМРО, станал през септември 1905 г., върховистката организация на генерал Цончев се обява за саморазтурена. Други фактори из самата среда на ВМРО са поели в действителност нейната роля. Разграничението между двата лагери остава неизбежно. След убийството на Михаил Даев, драмски войвода, в качеството му на изпълнител на заговорнически план срещу Яне Сандански и другарите му, последва убийството на двама от най-важните заговорници — Борис Сарафов и Ив. Гарванов Това е края на компромисните споразумения и началото на една кървава бораба, която при най-различни условия и временни затишия, продължи до пълното възтържествуване на федералистичното крило.

Реформената акция в Мнкедония, развивайки се бавно и мъчително, се приближававаше повидимому към един благоприятен край — към финансово и административно обособяване на Македония, с генерал-Губернатор начело, одобряван от силите или с други думи, автономията на Македония ставаше един факт.

От гледището на обединистическото крило във ВМРО, чийто най добър идеолог се явяваше през това време Хр. Матов, македонските революционери трябваше да бъдат доволни от постигнатите успехи; от тях се искаше само едно: с упорито постоянство в неравната кръвопролитна борба да тласкат реформената акция към нейния благополучен завършек.

Наистина, със затвърдяването и разширяването на гръцкото и сръбско четничество в Македония, с изострянето на междунационалните борби тъкмо през време на реформената акция и постепенното осъществяване на автономията, станало бе до очевидност ясно, че последната съвсем не означаваше сама по себе някакво разрешение на националния въпрос в Македония и на Балканите, не носеше условия за мирно преуспяване на народите в Македония и на Балканите; тъкмо напротив — условията за съществуване на тия народи значително се влошиха; засили се атмосферата на междунационална непримиримост; изостриха се в голяма степен и отношенията на двата лагера на големите империалистически държави в свръзка с техните домогвания по отношение на Балканите и Близкия изток. Всичко това даваше да се заключава с най-голяма положителност, че автономията сама по себе не е някаква съще-

ствена придобивка; тя не постави край на грозното положение на борческото населеиие в Македония, и че това положение може да продължи извънредно много.

Обединистите от великобългарската школа обаче разчитаха на това, че автономията ще бъде само една краткотрайна прелюдия към една „спасителна война" за Македония и по-точно за националната българска обединистическа кауза. Едно по-подробно вникване обаче в съотношенията на силите на онця балкански и европейски държави, които трябваше да имат решителната дума при разрешаването на македонския и балканкския въпрос, разкриваше голямата безнадежност за поменатата кауза. Силите на антантата не можеха да не държат сметка за интересите и домогванията на Гърция и Сърбия, а тия интереси и домогвания бяха в пълен разрез както с автономията, така и с обединистическото българско движение.

Всичко това означаваше на първо място дележ на Македония. За авантюристическата политика на Фердинанда Кобурски трябваше да се очертае като единствено целесъобразен само следният крайно рискован път, който действително бе усвоен — да се изтръгне от съюзницата на Германия — Турция, онова, което можеше да се изтръгне с помоща на антантата и нейните съюзници на Балканите; да се изтръгне след това от тия съюзници с помощта вече на Германия и Австро-Унгария онова, което можеше да бъде изтръгнато. За това беше нужен Балканският съюз. Затова Фердинанд бързаше с войната против Турция и не желаеше да съвпадне тя с голямата бързо подготвена общоевропейска война. Изпълнявайки своя голям план, Фердинанд Кобурски трябваше да изпъкне като герой на германизма в най-решителния момент на балканската и ервопейска криза, но с това той свързваше съдбата на България и Македония с много съмнителната участ на германския „дранг нах остен", който трябваше неизбежно да срещне решителната съпротива на всички останали големи империалистически държави. Но независимо от това за измярване стойността на една германофилска политика по македонския въпрос от страна на българската държава трябваше да бъде поставена на везните и пълна несигурност за действителните и крайни резултати от нея и предвид на крайно хищническия, брутално агресивния антиславянски характетер на германския „дранг нах остен" — проникване към изток.

Докато обединистите в македонското революционно движение живееха с неоправдани и крайно илюзорни надежди в предстоящи военни стълковения на Балканите, федералистическата левица, напротив, не съзираше достатсчно ясно увеличаващата се опасност от война на Балканите и в Европа. В средата на тия федералисти се смяташе, че войната, бидейки свързана с огромни рискове за големите капиталистически държави и то най вече във връзка с разрастването на социалните борби в тия държави, ще бъде предотвратявана чрез взаимни компромиси; големите европейски държави ще продължават да използуват своето положение по отношение на Турция и останалите балкански държави за изтръгване на конце-

сии и всевъзможни материални облаги, за разширяване на своите икономически позиции в Турция и на Балканите и за задълбочаване широката експлоатация на народните маси в тия страни. Това означаваше продължаване на съществуващите условия на борба, но същевременно бавно еволюиране към онова положение в обществения развой, когато на обществената сцена ще се явят силите, които ще поемат здраво в ръцете си делото на федерелизма и демокрацията в Македония и на Балканите. В тази посока, явявайки се като авангард на тия сили, левицата трябваше да насочва още от сега революционното движение. Така Федералистите в рев. македонско движение трябваше да се ориентират на все повече в ляво — към все по-голям демократизъм и към все по-решително заставане зад идеята за балканска федерация с единна и неделима съставка — Македония.

Едно крайно неблагоприятно условие за федералистичното крило в макед. рев. движение бе това, че на обществената сцена в Македония и Балканите като политически фактор господствуваха напълно обществените сили, които изпъкват като естествен носител на хегемонистичния, обединистичния национализъм. Това бяха дребните собственици занаятчий и земеделци, чието икономическо положение се влошаваше при новосъздаващите се капиталистически условия; това беше новозараждащата се капиталистическа класа, на първо място ония сословия, които се явяваха като носители на хищническите стремежи към натрупване на капитали, към използуване на държавните средсва и природни източници, към широк вътрешен пазар и осигурено в него държавно покровителство; това беше на първо място търговското съсловие, предприемаческото съсловие, това бяха представителите на банковия капитал, както и представителите на зараждащата се и широко облагодетелствувана от държавната индустрия.

В Македония специални условия на близкото минало и самото настояще извънредно много благоприятствуваха, щото поменатите слоеве да бъдат проникнати силно с чувствата и разбиранията на обединистическия шовинистическия национализъм. Македония се явяваше още от миналото като оня фокус на Балканите, където се срещнаха в непримиримо противоречие помежду им най-много и най-силно националистически тежнения. Тук се сблъскваха най-силно и домогванията на големите европейски империалистически държави. Македония бе страната на чуждите пропаганди. Тук си даваха най ожесточени сражения всички народи на Балканите и всички големи империалистически държави в Европа.

Вътрешната рев. македонска организация трябваше да вербува своите привърженици почти изключително сред едно население, което бе водило продължително най-разпалена и упорита борба за национална църковна и училишна организация и което продължаваше тая борба, групирано плътно около екзархията, също така, както останалото инородно население бе групирано около свои черковно-училищни организации и големи свои пропагандаторски централи; а мюслуманското население — около самата държавна власт. Особено ярък и силен шовинистичен характер даваха на

междунационалните разпри в Македония заможните слоеве на гръцката буржуазия, която се чувствуваше сравнително много силна в най-големите градски центрове на приморска Македония, но която се виждаше опасно атакувана и имаше съзнанието, че отбранява най-важни позиции на елинизма на Балканите. Цялата гръцка буржуазиа бе плътно групирана със своите патриотически сдружения около патриаршията, а заедно с последната около представителите на гръцката държава и с рядко единодушие и остървение, с непримерим фанатизъм и с всички възможни средства отстояваше привилегиите на патриаршията и икономическите позиции на заможните гръцки слоеве. Тая ярко националистическа и шовинистическа борба даваше неизбежно своето отражение и върху борбата, водена от другите националности и особено от страна на езкархисти, куцовласи и албанци, борящи се срещу патриаршията. Интелигенцията на не турските националности, която намираше много ограничено пласиране на своите сили и бе групирана също около национално-религиозните и просветни организации, също така способствуваше в голяма степен да се дава на рев. движение ярък нацивналистичен и обединистичен характер. Чифлигарското население даваше големия контингент от борци във ВМРО. То не можеше обаче да наложи един нов социален характер на революционните борби в Македония. Неговото значение в това отношение можеше да изпъкне само при наличността на едно голямо работническо движение. Така, революционното движение в Македония трябваше да се яви като продължение на една борба, която бе упражнила и продължаваше да упражнява много силно влияние върху съзнанието и самочувствието на народните маси и народната интелигенция. И след самото Илинденско въстание ние имаме още масово преминаване на патриаршийски села към Екзархията. Тая борба за черкви, училища и гробища продължи и през времето на младотурския режим и бе един от болните въпроси тогава.

Всичо това даваше своя рязък отпечатък върху македонското революционно движензе, способствуваше да се придава на рев. движение един подчертан обединистичен и националистичен характер, да става по бунтарско и предимно четническо и неизбежно да се изражда в свирепа и кървополитна четническа борба, — както това се вижда да става след Илинденското въстание.

Илинденското въстание бе един много сериозен опит от страна на ВМРО за постигане на нейните цели, но то бе същевременно и много сериозно изпробване на господствуващите в организицията разбирания, средства и методи на борба. То донесе големи разочарования сред обединистическите среди както по отношение очакваната намяса на България, така и по отношение на една решителна и благотворна намяса от страна на „хуманна Европа".

Разочарованието означаваше обезверяване в успеха на понататъшната му дейност, упадък на моралните и борчески сили, разложение в редовете на революционната организация, "реакция" сред масата — както се изразяваха на времето македоските революционери. Имаше обаче и нещо още по-лошо — голяма умора,

изтощение, материално разорение на борческото население, чувствително уредяване на най-надежните сили. Голяма част от най-добрите революционери подириха спасение зад границата, в балканските страни и в Америка; тия, които останаха в Македония, се видяха сега много по-застрашени от ударите на властта и пропагандите, отколкото по-рано.

Реформената акция, провеждана под ръководството на Хамидовия довереник Хилми паша, макар да подхранваше оскъдни надежди за някакъв добър край, все пак имаше — както поменахме по-рано — като непосредствен свой ефект неспирното засилване на гръцкото, сръбското, турското, албанското четничество, насочено не против тиранията и неправдите на султанската власт и нейните крепители, а против автономията, против Вътрешната рев. организация и нейните чети, против Екзархията и подведомственото ѝ население, против националните обединистични домогвания на това население. Това инородно четничество, търпяно и насърдчавано от самата турска власт, изпъква много скоро като факт от първостепенно значение, като най-голямо зло за ВМРО и за българското националистично и обединистично движение. Организацията нямаше възможност да прави избор за отношения спрямо тая огромна напаст; тя трябваше да заеме едно отбранително положение и да спасява каквото можеше да бъде спасено.

Гръцките и сръбски четнически организации възприеха напълно организационните и борчески форми и методи на върховистите. Те имаха обаче това преимущество, че не срещаха между своите сънародници никаква или почти никаква опозиция. Те имаха пълната морална и материална подкрепа на своята държава; последната ги снабдяваше с достатъчно оръжие, предоставяше им нуждния офицерски персонал, ръководеше ги чрез своите търговски и дипломатически органи в Турция, осигуряваше им пълната подкрепа на целия легален пропагандаторски черковно-училищен апарат. Известно е каква ръководна и важна роля играеха в гръцкото четничество патриаршийските органи и на първо място гръцките митрополити, като Каравангелос в Костур, на когото Коте войвода, минал на страната на гръцката четнишка организация, беше само едно послушно оръдие, наред със всички останали гръцки чети, за тероризиране и избиване на екзархистите. За цял свят стана ясно от самото начало, че зад гръцките чети стоят представителите на гръцката държава и на цариградската патриаршия в Македония. Същото бе и със сръбските чети. Но както гръцките, така и сръбските чети имаха и друго едно много важно преимущество в сравнение с българските и македонските върховисти: те бяха търпими от страна на турската власт и не само търпени, но и широко покровителствувани в борбата им срещу ВМРО и Екзархията. Тия чети преследваха една непосредствена цел, която твърде много съвпадаше с голямата задача, която беше си поставила турската власт и нейният представител Хилми паша: да бъде окончателно разгромена ВМРО, да бъде унищожена супротивителната и борческа сила на екзархийското население, да бъде намалено до минимум подведомственото население на Екзархията в полза на Пат-

риаршията и сръбстката пропаганда. Сръбските и гръцки чети избягваха всякакво сблъскване с турската войска, действуваха често в споразумение и сътрудничество с нея срещу четите на ВМРО, организираха най-широко доносничество пред турските власти за движението на четите на ВМРО.

Въпреки отчаяната съпротива на Организацията, както гръцките, така и сръбските чети имаха голям успех. Те можаха постепенно да се утвърдят здраво в районите, където самовластно господствуваха по-рано четите на ВМРО, гръцките — в Костурско, Кайлярско, Леринско, Битолско, Воденско, Гюмедженско, Солунско, Драмско, Серско, а сръбските — в Кумановско, Кочанско, Скопско, Тетовско, Велешко, Прилепско. В самото надвечерие на младотурския преврат сръбските и гръцки чети си подаваха вече ръце през Мориовско. Престижът на Организацията бе силно подровен. За това бе съдействувало и доста и обстоятелството, че видни дейци на ВМРО бяха попаднали в ръцете на гръцки и сръбски чети: Лазар п. Трайков, един от първите организатори и борци в Костурско, попадна в ръцете на Коте войвода и биде обезглавен от него, а Даме Груев — в ръцете на сърбомаанина войвода Мицко, който го държа в плен няколко месеци, а след това го освободи.

С особена кръвожадност и шовинистическа настървеност по отношение на ВМРО и екзархистите се отличиха гръцките чети. Срещу издигнатите принципи от ВМРО за демокрация, за равноправие на националностите в Македония, за привличане в редовете на Организацията всички недоволни и борчески сили без разлика на народност и вярска принадлежност, в името на автономията, гръцкото четничество издигна принципите: Македония е гръцка, славяногласниците са гърци, изгубили език, Македония е застрашена от българите, нито един българин, нито един екзархист да не остане в Македония! Като най-важна задача гръцките чети възприеха задачата, чрез заплашване, терор, палежи и убийства и всякакви простени и непростени средства, да се застави екзархийското население да се върне в лоното на Пртриаршиаршията, като се доразгроми повъзможност икономическата и политическата мощ на това население. Всичко бе позволено по отношение на последното и на защищаващите го чети на ВМРО — избивания на мирни работници по полето и пътищата, избиване на жени и деца, на веселящи се свадбари (в с. Зеленичe, Костурско, в с. Неволяни, Леринско). Най ужасии и най отвратителни злодеяния на това четничество години наред разтърсваха с погнуса и възмущение душата на македонци-екзархисти и българи.

* * *

При тая обстановка и тия условия на борба и съществуване трябва да разрешава ВМРО изпъкналите след Илинденското въстание големи въпро си в свръзка с целите, методите, средствата за борба, и около които се разгорещаваше все повече спорът между федералистичното и обединистичното крило в Организацията.

Голямото нещастие за федералистите — както посочихме —

бе в това, че на Балканите и в Македония бе още оная обществена сила, която се явява носителка на по-висшата форма на национализма, наречена федерализъм, както това виждаме в най-ново време; не беше се още оформила и не бе израсла до положението на важен политически и обществен фактор класата на индустриалното работничество, застеващо навсякъде със своите професионални и политически организации, начело на народните трудови маси и на всички прогресивни сили. При неразвитите още балкански условия, искането за федерация неизбежно изпъкваше пред деловитите организатори и борци, като нещо далечно, за даденото време неосъществимо и утопично. То имаше значение само като насока към един далечен идеал. Същото важеше и за всички искания, в свръзка с провеждането на един истински демократизъм в Организацията, в нейното управление, в подобра на нейния състав. Затова именно за умерените и практични македонски революционери федералистите се представяха като хора на книжните идеи, като мечтатели и наивни „идеалисти" или като хора, които не държат сметка за действителността.

Колкото обаче обединистическото крило усвояваше пътя и методите на върховистите под натиска на неумолимата и свирепа борба с чуждите чети, толкова повече федералистическото крило трябваше да прави усилия в обратната посока, като противодействува на безпринципното приспособяване към условията. В противен случай, следвайки пътя на компромисите, то самото да дойде до пълно себеотричане.

Борбата между федералисти и обединисти след Илинденското въстание се разгоря около въпроса за централизацията и децентрализацията в ВМРО, около въпроса, в какъв размер трябва да бъде прокаран принципът за избираемостта по отношение ръководните лица, управляващите тела и делегатите на организационните конгреси, около въпроса най вече за независимостта на ВМРО от българското правителство и др. външни фактори, около въпроса за четническия институт и неговото място в живота на Организацията. Всички тия въпроси по необходимост трябваше да се решават с оглед на новата македонска действителност най вече с оглед на *жестоката и разгаряща се борба с четническите пропаганди*.

Теорията на федералистите беше от гледище на прогресивност и демократичност напълно издържана, идеална, но имаше един недостатък — не хармонираше достатъчно с въпиющите нужди на момента. Добре беше да има децентрализация и широко провеждане на народовластието; но свирепата война с четите и условията на строга конспиративност налагаха по-възможност по-голяма централизация в районите, окръзите и в цялата организация. Иначе Организацията изпадаше в положението на разтегнала се на широк фронт армия, която няма общо ръководство и която на различни пунктове е нападана, разгромявана, без да разполага с резервни маневрени сили за отбрана и нападение.

Много важно бе и искането Организацията да запази пълната си независимост от българското правителство. Но при състоянието, в което тя бе изпаднала след Илиндеското въстание мнозина ми-

слеха че това ще ускори нейната неминуема гибел. Те разсъждаваха така: Планът на Хилми паша да смаже окончателно Организацията посредством гръцките, сръбслите, турските и албански чети и посредством новосформираните и специално обучените „ловджийски табури", и да намали до минимум числото на подведомственото на Екзархията население щеше да бъде осъществен в много кратко време. Ако това население проявява още издръжливост в неравната и кървава борба, то е главно благодарение на голямата подръжка, която му дават въоръжените чети от България, които крепят и неговата вяра в силите на Ораганизацията и в народната кауза.

За неизбежната еволюция, която се извършваше в средата на ВМРО, можем да съдим много добре от следните два много важни исторически докумонта: 1) оправдателната статия на *Борис Сарафов* в колоните на в. *Резолюционен лист* (бр. 15 от 1905 г) под наслов „Предизвикани обяснения". и 2) Директивата на Серчани, изработена след въстанието и упътването към нея (бр. 8 от *Револ. лист*, 1905 г.).

Б. Сарафов искаше да мине за един от „спасителите" на Организацията от гръцките и сръбски чети. Той обаче беше от ония. които бяха допринесли извънредно много за появянето на тия чети и особено по отношение сръбското четничество. След като първите опити с изпращане на сръбски чети в Македония се провалиха благодарение силния отпор от страна на ВМРО, една голяма сръбска чета, с подделения, предназначени за различни райони и под началството на бившия четник на Организацията Глигор Соколов, можа да мине през Вардара като организационна чета с помощта на скопския войвода сарафист Боби Стойчев и главно с помощта на препоръката, дадена й от Борис Сарафов. Всичко това бе станало възможно като резултат на стремежите на Б. Сарафов да „ползува" и сръбските власти за македонската кауза, както „използуваше" и българските. за което той бе водил дълги преговори в Бялград с помощта на Матей Геров и др. и бе получил двукратно по 20.000 лева и известно количество оръжие. От гледище интересите на ВМРО, това се укказа в последствие като предателско и най пакостно деяиие (1).

Интересни са разкритията, които прави Б. Сарофов за отношенията на видни представители на ВМРО и големи автономисти спрямо българската държавна власт. След като изброява, че е въоръжил и изпратил в Македония през 1904 и половината на 1905 година 14 чети за разните райони, че е подпомгнал с оръжие и средства чети, изпращани от Матов, Татарчев, Гарванов, както и множество отделни лица, Б. Сарафов пише:

„Получавали сме средствата си от българскоото правителство, на което сме станали едва ли не агенти за прокарване на целите му във и чрез нашето дяло.

„Ако има въпрос, по който листът трябваше да мълчи, това е именно тоя въпрос. Каква цел гони писачът, като ни предизвиква да говорим по него, не знам, но във всеки случай, ако очаква един подробен отговор, той прави лоша услуга. Ние сме убедени, че Д.

Груев, Ив Гарванов, Матов. Татарчов и някой други не с особена ревност би очаквали да чуят нашия подробен отговор по тоя въпрос. От услуга към тях и в интереса на делото ние няма да се простираме. Но понеже „Листът" носи надслов името на Организацията, то не ще се оставим съвсем без отговор.

„Нашите сношения, като на частно лице, без императивен мандат, ни пълномощия, с кое да е правителство, в нищо не са надминали размера на сношенията, които водеха и водят горепоменатите лица, въпреки *изричното* запрещение от страна на Организацията и въпреки взетото по-късно постановление на конгреса в Скопие. Най-искрено признаваме, че ние не сме били чужди на правителствените кръгове и сме се винаги стараели да ги използуваме за делото, без да има какво да им дадем в замяна, защото нищо не имало в ръцете ни. Но ако това е смъртен грях, тогава турнете на везните и ония представители, които имаха на ръце мандат и пълномощия, които говореха не от свое име, а от името на Организацията, чиито думи и постъпки не ангажираха тях лично, а Организацията, която им бе забранила да се сношават, нито някакви средства да черпят от кое да е правителство.

Тук особено ярко изпъква плъзгавият път, по който обединистическото завоевателно крило на ВМРО се изравнява постепенно с върховистите. Директивата на Серчени ни сочи също така ясно противоположния път на федералистите. Ето по-важните точки на тая директива.

„ I. Въстанието не трябва да се предопределя и натрапва от отделни личности — то трябва да се диктува главно от вътрешните условия на организационния развой.

„ II. За в бъдеще, без да се определя момента на въстанието, трябва да се работи за укрепване и усилване на Организацията.

„ III. Това обаче не изключва терористическите действия, които Организацията можеше да предприема било за да прояви своята мощ, било за да тури връзка между миналото и предстоящото, било най после за да калява работниците си в революционната борба.

„Да се работи за укрепване и усилване на Организацията„, трябва да се разбира така: да се работи по начин, по който се е работило допреди въстанието в по-добрите райони, в духа на статутите и правилниците на Организацията (издание 1902 г.), като при това се обърне внимание върху следното: 1) агитацията да бъде по възможност еднообразна във всички райони; 2) да не се мами населението, че България или някоя друга държава ще дойде да го освободи, а да се учи да се облега на своите робски, но организувани сили; 3) не само да не отбягва, но и да се стреми за в бъдеще Организацията да обеме недоволните от съществуващия режим елементи и от другите — освен българската — националности, населяващи организационната територия; 4) на агитацията да се гледа не като формалност, а като единствено средство за формиране съзнателни работници-революционери; 5)

Освободителните борби в Македония, т. II. Хр. Силянов.

такива работници да има във всеки населен пункт (град или село) от 5 до 7 души, които да съставляват ядката на Организацията там; 6) всеки населен пунк да има своя милиция (селска или градска) от хора, добре подготвени в боево отношение, способни да защищават населението от когото трябва и да подкрепят другите организации и когато стане нужда; 7) оръжие да се дава само на изпитани работници и като награда за тяхната дейност, а не безразборно, както това е ставало в много места досега: 8) по-голямо внимание да се обърне върху института на селските съдилища и селското самоуправление, като центърът на тежестта в тях се пренесе върху населението; 9) центърът на тежестта в Организацията също да се пренесе върху масата: четите да се явят като инструктори и инспектори, но не и както това беше почти вред, да бъдат „все и вся" в района и с тяхното изчезване да става сътресение или разнебитване на района; 10) запазилите се в някой райони чети с харамийски дух да се отстранят окончателно; 11) да се дава повече осветление на рбботниците и за укрепване силите им в борбата."

В отделни точки са дадени указания и относно; подбиране състава на Организацията, Общинското самоуправление, четите и въоръжението им, селската милиция, терористическите акции.

В упътванията са дадени най-подробни указания относно агитацията. Тя трябва да се води „на интернационална почва".

„Главното нещо, което всява раздори и разяжда страната, е националистическата борба, подържана и раздухвана от съседните държави. Революционерът трябва ясно да изтъква пред населението вредата за него от тази борба и интереса на Турция да подържа последната, за да може безпредпятствено да владее. За да има революционната пропаганда цена, революционерът трябва сам да се освободи от националистическите заблуждения, да бъде искрен, а и представителството на Организацията отвън да върви по същия път — да отбягва всичко, което вдъхва съмнение за национализъм и да отстранява всичко, което раздухва шовинистическия огън. . . „в управителните тела да влизат способните и надежните хора от разните националности; в четите да се приемат добрите революционери, независимо от тяхната националност. Изобщо управлението на Орнанизицията трябва да бъде образец на бъдещето представилно управление" . . . „тя (Организацията) трябва да защищава всички недоволни елементи, независимо от националността".

"Идеята за *балканска федерация* трябва да легне в основата на сближението и дотолкова да се усили, щото да се наложи на съседите като единствен изход за спасение на всички. . .

Първият Общ конгрес, Рииският, станал през септември 1905 г., отбелязва тържество на *примирничество* и взаимно прощение. Тук особена роля играе Гйорче Петров. За тая политика бива спечелен временно и Яни Сандански. Сарафов, а заедно с него Хр. Матов, Татарчев, Гарванов биват по тоя начин избавени от неудобството да бъдат поставени на подсъдимата скамейка пред върховния съд на Организацията — Конгреса, за въоръжаването на

чети с средствата на българската държава. За членове на Ц. Комитет биват избрани Д. Груев, Пере Тошев и Т. п Антов; За задгранично представителство: Г. Петров, Дим. Стефанов и П. п. Арсов; за редактор на Рев. лист — Димо х. Димов. Това осигурява повидиму господството на федералистическото крило.

Ние сме обаче пред последния компромис на федералистите и пред последния общ когрес. Голямата пропаст между двете крила остана незапълнена; тя се разшири в огромни размери с разпалилата се кървава междуособица между тия две крила. Както на теория, така и на практика, тия две течения неминуемо се разграничаваха все повече и противопоставяха. Тихната междуособна борба говореше при това сама по себе и за онова тежко и бедствено положение, в което бе изпаднало революционното движение в Македония, а особено в западните раиони в годините непосредствено преди превратa на младотурцмте. — В организационно отношение най-добре оставаше Серският революционен окръг.

Проф. Ив. Снегаров

Възстановяване на Охридската архиепископия*)

Едно от твърде важните нови политически събития е създаването на *нова Югославия*, под водителството на маршал *Тито*. Тя е федеративна държава, която се състои от шест самостойни държави. Една от тях *федерална Македония*, за затвърдяването на което не малко допринесе и българската войска със своите победи при Страцин, Ниш и в Унгария. Скоро след нейното устройство там се появи въпрос за уреждане на църковните работи в нея. В стара Югославия Македония беше под духовната власт на Сръбската патриаршия, която, както и сръбската държава, считаше нейното население за сръбско. Сега обаче тя е самостойна политическа единица в съюзната Югославска република. При това тя се счита за *национално различна* от Сърбия, със своя особена история и култура. Македонското население решително заяви, че не може да търпи домогвания за посърбяване. То проявява свое национално съзнание и иска да работи за развитието на своята национална култура. Обяснимо е, защо правителството не е допуснало да се върне в Скопие сръбският митрополит Иосиф. След това естествено е било да се яви силно обществено движение за църковно обособяване на Македония. Тук дошла на помощ, като котва, идеята за *Охридската архрпископия*. Образуван бил „*инициативен отдор (комитет) за организиране на Православната църква в Македония*“ с главни членове трима свещеници (Методи Готов, Никола Апостолски и Кирил Стоянов), който на 3 януари 1944 година, по случай Рождество Христово, отправил писмо до

*) Из публичната лекция, държана от г. Снегаров в Богословския факултет в София на 24. XII. 1945 г.

сръбския Архиерейски Сонод, когото уведомил, че те са представители на Православната църква в Македония", като остават „верни и преданни на каноните и законите на нашата света Православна църква". По повод на това писмо Архиерейският Синод, в заседанието си от 20 януари 1945 год., е одобрил писмения укорителен отговор на скопския митрополит Иосиф, пребиваващ в Белград, и взел становище, че реченият „отбор" е самозван и трябва да отправя „всички свои молби и желания своята преписка и изключително чрез Негово Високопреосвещенство скопския митрополит Иосиф, своя надлежен архиерей". След това на 4 март 1945 год. в Скопие бил свикан църковно-народен събор, в който взели участие около триста души представители на клира и народа. Тоя събор, открит от свещеника Кирил Стоянов, единодушно „изразил своето желание и нуждата по скоро да се провъзгласи самостойна Македонска православна църква, т. е. да се възстанови историческата Охридска архиепископия". От тогава във федерална Македония действува Македонската православна св. Климентова църква, противейки се на всички опити на Сръбската патриаршия да възстанови своето ведомство в Македония. Това решение на скопския църковно-народен събор било съобщено на сръбския Свети Синод от *иницијативния комитет* с телеграма от 8 март с. година. Съборът избрал и *делегација*, която била натоварена „да посети всички сестри и православни църкви" и да получи признание на извършения акт. На 12 март с. г. в Белград била свикана „епископска конференция" (участвували споменатият митрополит Иосиф, зворничко-тузландският Нектарий, браничевският Вениамин, шабачкият Симеон, мукачевско-пряшевският Владимир и будимълският викари Валериан), която решила, че делото на казания „Македонски народен отбор" „се счита за неканонично" и не може да се разисква за него („и да не може о њемт ништа судити, нито га претресити"). Конференцията е замолила митрополит Иосифа, щом отиде в Скопие да вземе „све, що треба за чување интереса Српске православне Цркве". В същия ден сръбският Св. Синод се съгласил с решението на епископската конференция и представител на целия въпрос на Митрополит Иосиф, като надлежен архиерей, с молба да представи на Синода изчерпателен доклад. Обаче митрополит Иосиф, — казва сръбския Св. Синод, — не е могъл да отпътува в Скопие, понеже на 17 март с. г. министрът на вътрешните работи съобщил на Синода „че за сега не може да издаде позволение за пътуване в Скопие на Негово Високопреосвещенство митрополит Иосифа" и счита, че в това време по-добре би било Св. Синод да извика известен брой свещеници из Македония, които да му дадат сведения за положението, в което се намира Православната църква в Скопската епархия и в цяла Македония. Сръбският Св. Синод отговорил на 19 март на министра на вътрешните работи, като му изказал благодарност за готовността му със своето посредничество да осъществи тази среща, за която Синодът обещал „да съобщи на заинтересуваните архиереи да приемат и да изслушат свещениците от поверените им епархии".

Между това министърът за Македония (в съюзното югославско

правителство) *Емануил Чучков* с писмо от 19 юли с. год. до сръбския св. Синод поискал от него да отдели съответната сума, която законно се пада на свещениците в Македония, 15,000,000 динара, която Синодът получил от Съюзното Министерство на финансиите за нуждите на Православната църква в Югославия. На министра отговорил митрополит Иосиф (като администратор на Сръбската патриаршия) с писмо от 28 юли с. г., че ще бъдат подпомогнати и македонските епархии, „када се врате у крило своје матере Цркве, а дотле би било неприродно и нелогично да она помаже ону децу који се Іьенога крила самовольно одричу"

Председателството на Демократическа Федерална Македония с писмо от 25 юли с. год. препратило „Администратору на Српскава Патриаршія" писмо на „Иницијативния отбор на организирайне Православната црква в Македонја" № 93 от 23 юли с. г. В това писмо се казвало, че в своето редовно събрание от 18 юли т. г. свещеничеството на Скопската епархия разгледало между другото и „тендециозните предизвикателства от страна на митрополита Иосифа, администратор на Српската патриаршия". именно: 1) изпраща на църквите в Федерална Македония „Гласник Српске правосл. Цркве ", 2) организувал е Скопски духовен съд във Враня и 3) разпределил паричните помощи за Скопска, Злетовско Струмишка и Охридско Битолска епархия. Свещеничеството на Скопската епархия изказва своя протест, че се изпраща „Гласник Српске православној цркве" на адрес „Српској православној цркви у Скопљу, Штипу, Кратову, Битолу, Охриду и т. н.", защото в Македония, — казвало се е в горното писмо, — не съществува Сръбска православна църква, а Македонска, народна, православна, св. Климентова църква, за която македонският народ взел своя резолюция на 4 март 1945 година с желание да добие своя народен владика, който ще бъде възобновителя на старата Св. Климентова архиепископія во град Охрид".

Свещеничеството също така протестира, че устроеният *духовен съд* във Враня сее раздор, като изпраща свещеници във Федерална Македония. „Старото време — казвало се в писмото на инициативния комитет — помина и дойде ново, и наш народ сака да построи Климентова Македонска църква, имайки га сите исторически и канонски права".

Относно третото обвинение се казвало, че разпределената от Сръбската патриаршия парична помощ от 100,000 динари за всяка епархия в Македония ще бъде одобрена от македонския народ, „ако биде изпратена преку нашето Федерално Македонско правителство во које постоји Верска комисіа", а да не бъде разпределена от „гореспоменатия администратор" (= митр. Иосиф).

По повод на изложеното писмо на Македонския инициативен комитет, сръбският Св. Синод се занимал обстойно с целия въпрос, създаден в Македония, в заседанието си на 22 септември 1945 год. и взел решение, в което изложил целия ход на въпроса, както по-горе описах, и привел следните мотиви:

Епархиите в сегашна Федерална Македония — Скопска, Злетовско-Струмишка и Охридско-Битолска са „съставен дял на Сръб-

ската православна църква и тяхното православно население попада под църковната юрисдикция на Сръбската църква не само от 1920 год., когато тези епархии по редовен и каноничен път са присъединени, по право са върнати под крилото на обидинената Сръбска православна църква, за което свидетелствува и томсът на Цариградската вселенска патриаршия за тяхното присъединение, но и много по рано тези епархии са били в единство с Ипекската патриаршия, от която временно са били отцепени по силата на историческо-политическите обстоятелства. При това в тези епархии сега съществува, като единствена призната, каноническата и законна юрисдикция на Сръбската православна църква, която е призната и потвърдена от всички останали православни автокефални църкви и от всички отечествени държавни закони и власти, а наред с това тези епархии имат и свои законни канонически избрани и поставени от страна на Светия Архиерейски Събор на същата православна Църква архиереи, които запазват в тези епархии всички свои йерархически права и длъжности през време на българската окупация. Вследствие на това положение на нещата, всяка акция, която отива във вреда на каноническата юрисдикция на Сръбската православна църква в тия краища и отхвърля каноническите права на законната и призната сръбска йерархия в споменатите епархии, е неоснователна и е неканонична, и всички ония, които водят такава акция и я поддържат, ше понесат всичката отговорност пред каноните и законите, които защищават каноническия и църковен ред в цялата Православна църква. Защото отцепването ,от каноническата йерархия и създаването на независима църква в тия краища, според каноните, не може да се проведе нито да се провъзгласява без знанието и съгласието както на Майката Църква, към която тя спада, така и на нейната каноническа йерархия, която е нарочно призвана да цени и застъпва религиозните и църковни потребности на своето законно паство. Това е обща каноническа норма, призната в православното каноническо право и в православния свят изобщо".

След това Синодът привежда 39. апостолско правило и 57. правило на Лаодикийския събор, според които народът и клирът не могат без своите канонически епископи да предприемат нещо, което изменя каноническия ред; също и 31. аполстолско правило, което забранява на презвитерите да нарушават единството на Църквата, като ги заплашва с низвержените, а миряните — с отлъчване от Църквата, ако не прекратят общението си с такива свещеници разклоници и не се върнат при своите епископи. След тази мотивировка, която счита за историческо-каноническа, сръбският Св. Синод заявява:

„1) не може да признае никаква самостойна и независима Църква във Федералиа Македония, която е провъзгласена без волята и съгласието на Майката Църква и на нейната каноническа йерархия в тия краища, която на първо място е призвана да тълкува волята на народа в църковните работи като фактор, който първенствено се грижи за народа Господен и дава отчет за него;

2) счита провъзгласяването за някаква независима Македонска

православна Климентска църква, обявена в Скопие на 4 март 1945 година от страна на някакъв уж църковно-народен събор, за съвсем самовластен и неканоничен акт;

3) не признава и осъжда всяка акция и дейност на самозвания инициативен комитет за организуване на Православна църква в Македония, който незаконно е заграбил църковното управление в тамошните епархии и без знанието и одобрението на техните законни архиереи е предприел работи, които не спадат под негово ведомство („надлежност") и с това заплашва съществуването на църковния ред и руши единството на Църквата, като създава разкол в Църквата и безредие;

4) поканва цялото благочестиво свещеничество и честния православен народ в епархиите Скопска, Злетовско Струмишка и Охридско-Битолска да се обръщат към своята законна каноническа йерархия, да се покоряват на нейните законни съвети и наредби и в единение с нея, чието завръщане трябва по скоро да стане възможно, да уреждат всички свои църковни нужди в тия епархии в духа на каноническите предписания".

Това решение на сръбския Св. Синод е обнародвано в официалния му орган „Гласник Српске православне Цркве" бр. 10 от 1 ноември 1945 год.

Както виждаме, Сръбската патриаршия счита Македонската православна църква за самозвано, неканонично и незаконно учреждение, понеже епархиите във Федерална Македония уж са неразривна част на Сръбската православна църква и те си имат архиереи, които чакат само позволение от държавната власт, за да се върнат и вземат управлението на своите епархии. Нека ми бъде позволено да изтъкна, че всяка една поместна Църква, подобно на всяка държава, пази границите на своя диоцез и не признава отцепването на области, които се намират под нейна духовна власт. При такива случаи ощетената поместна Църква привежда в защита на своите интереси досущ същите основания, каквито излага сръбският Св. синод. Тя е майка-Църква за отцепената област, нейната иерархия е каноническа и единствено имаща право да ръководи православния клир и народ в тази област. Тая мотивировка е стереотипна, особено в синодните актове, с които Цариград. патриаршия осъжда отнемането на нейни епархии и отцепването на някой православен народ от нейното ведомство. Също и Охридската архиепископия считала учредената в 1219 год. Сръбска архиепископия за незаконна, защото до тогава Сърбия се намирала под ведомството на Охридската църква и без знанието на нейния Синод се отцепила от охридския престол. Против тоя акт охридският архиепископ Димитър Хоматиян е протестирал и порицал с остро писмо първия сръбски архиепископ *Сава (св. Сава)*, когото обвинил, че произвел смут в църковните работи, като въпреки каноните добил архиерейски чин и се втурнал в чужда епархия, „в Сърбия, която се намира" в Охридския диоцез, и с това подвъргнал себе си на наказанието на божествените канони „или по-добре казано, унищожил добре установените от отците определения". Но въпреки тоя протест, Сръбската църква продължавала да съществува и се

намирала в общение с другите православни църкви, а по-късно дори самата Охридска архиепископия я признала за канонична и взела участие (чрез своя архиепископ Николай) в провъзгласяването ѝ за патриаршия (1346 год.).

Сръбският Св. Синод не може да не противодействува, щом той още живее със старото великосръбско гледище и не иска да се съобрази с новите политически условия. Веднага трябва да се изтъкне, че историческата обосновка на синодното решение не съответствува напълно на историческите факти. В Македония държавната власт често се е менила, но църковната власт в лицето на *Охридската архиепископия* е била една и съща, близу осем века (от края на X в. до 1767 год.). Нейна средищна и най-здрава област била именно днешна Федерална Македония с градове Охрид (седалище на архиепископа, наричан и патриарх), Скопие, Битоля, Дебър, Велес и др. От тези градове само Скопие и съседните му селища били под духовната власт на Сръбската църква през времето, когато били подчинени на сръбската държава (от 1282 год.), също и в турско време от 1557 год., когато Ипекската архиепископия била възстановена, до 1766 г., когато тя била унищожена. Но това е станало по насилствен начин, а не по силата на канони и древни закони. Сръбските крале са откъсвали епархии от Охридската архиепископия, щом ги завладявали, и веднага са ги присъединявали към Сръбската архиепископия и ѝ оставили ония епархии, които тя имала до тоя момент в Македония и Албания. В турско време пък везирът Мехмед Сокологлу, като възстановил Ипекската архиепископия (унищожена била към 1460 год.), ѝ подчинил и несръбски епархии — под нейно ведомство били Скопска, Кюстендилска, (с градовете Щип и Кратово) и Самоковска епархия.

След унищожението на Ипекската и Охридската архиепископия, *Македония* се намирала под духовната власт на Цариградската патриаршия до учредяването на българската екзархия (1870 год.), а след това юрисдикцията на Цариград. патриаршия била съвсем отречена от населението на днешна Федерална Македония и само тук-там някое малцинство я признало, страхувайки се от схизмата, произнесена в 1872 год. от Цариградската патриаршия над Българската църква. В ново време за пръв път се настани *сръбски владика* в Македония през 1902 год., когато сърбинът *Фирмилиян* бе поставен в Скопие за патриаршийски митрополит, наред с екзархийския митрополит Синейси в същия град. След това патриаршията постави сърбин епископ за управляващ на образуваната от нея Велешко-Дебърска епархия, гдето имаше екзархийски митрополити в градовете Велес и Дебър. След Букурешкия мир (10. VII. 1913 год.) от Вардарска Македония бяха изгонени всички екзархийски митрополити (охридският, дебърският, битолският и велешкият), а след Ньоиския договор (1919 год.) биде отнета и Струмишката епархия (без Петрич). В Македония се настани сръбска църковна власт, *без да пита за волята на паството*, като само pro forma сръбското правителство взе съгласието на Цариградската патриаршия за тази промяна. Оттогава чак до пролетта на 1941 год. Вардарска Македония бе под ведомството на Сръбската църква чисто

и просто по насилие на държавната власт. Наистина сръбската църква *формално* е приела духовната власт на Македония от Цариградската патриаршия и може да се счита, че тя не е отнела чужда църковна област, което строго се забранява от каноните. Обаче видехме, че самата Цариградска патриаршия в 1767 и 1767 год. си подчинила македонските епархии, след като издействувала от султана да бъдат унищожени без законно основание славянските архиепископи Ипенска и Охридска. При това тази грешка на турската власт била поправена с фермана за учредяване на Екзархията. Султан *Абдул Азис*, имайки предвид волята на православното население, освободил от властта на Цариградската патриаршия три македонски епархии — Велешка, Охридска и Скопска, и издал берати за ехзархийски митрополит в тези епархии. Също и приемникът му *Абдул Хамид* на същото основание издаде берати за екзархийски митрополити и в други македонски епархии (Неврокоп, Струмица, Битоля и Дебър). Наистина той даде берат и на скопския сръбския митрополит Фирмилиан, но с цел да раздуха раздорите между населението в тази епархия. При това паството на тоя митрополит беше твърде малочислено. То съставляваше незначителна част от същото население. . . Така че в действителност Сръбската църква е отнела екзархийски епархии и паство тъй, както в 1878 год. тя си е присъединила две екзархйски епархии Нишка и Нишавска (Пиротска) поради включването на тая област в пределите на Сърбия, без да се обърне към Българската екзархия, за да добие формално съгласие. В същност в това отношение тя не е направила нещо по-тежко от това, което сторила Ромънската църква с Добруджа (в 1878 и 1913 год.). Руската църква с Грузия (1801 год.) и Бесарабия (1312 и 1878 год) или още по-рано Цариградската патриаршия с Търновска България (1393 год.). Изхождало се от гледището, че щом се установи нова държавна власт в една област, автоматично се установява там свързаната с тая държава църковна власт, види се, съгласно с юридическото начало във византийската империя, според което гражданското устройство определя църковните епархии*), или по-скоро съгласно с новия принцип Cujus regio etus religio (или ecclesia. приложено към Източната църква е прието, в всяка държава с многобройно православно население да има отделна поместна църква. Зачита се стремежът на държавата, духовният живот на поданиците ѝ да е независим от външна църковна власт. На това основание са били основани много поместни (автокефални и автономни) православни Църкви: Грузинска (VI в.), Българска (870 год.), Руска (990 или 991 г.). Сръбска 1219 г.). Унгаровлашка (1359 година), Молдавска (в началото на ЦV в.). Черногорска (XVIII в.), Ромънска (1864 г.), Еладска или Гръцка (1950 г.), в най-ново време Алабинска (1922 г.), Полска 1825 год.), Естонска, Латвийска, Литовска, Финландска и Чехословашка. Обаче същият принцип има и обратна страна. Щом падне една държавна власт в известна област, то автоматично си отива и църковната власт, която я съпровожда. Приложено това начало към сръбската църковна власт в Македония, тя

*) „Ta eclissiastica iothe symmetavallesthe tis politikis".

губи своето законно основание да действува там, щом Македония не се намира под властта на сръбската държава. По силата на това именно Сръбската църква изгубила ведомството си в Скопската област, щом тя паднала под властта на прилепското кралство и после на турците (в края на 14 в); също така и във Вард. Македония през първата и втората всеобща война. По тази причина в края на XVII в. тя изгубила властта си дори над сръбското население в Австрия, и там била учредена друга сръбска поместна църква с център Сремски Карловци. Сега *Федерална Македония* е самостойна държава в съюзната Югославска република. Съгласно с горепосоченото църковно административно начало, тя има право да бъде и *църковно самостойна* или, иначе, казано, православното население (клир и народ) в нея има право да иска образуването на отделна самостойна Православна църква в пределите на македонската държава толкоз повече, че, както казах по-горе, това население не е от сръбска народност (нито по произход, нито по бит и език, нито по характер, нито по история) и то не се признава за *сръбско* по смисъла на 34-апостолско (правило)[1], всеки народ има право да образува отделна поместна църква.

И в старо време и в ново време Православната църква зачита *народностния принцип* Народността е психофизическа обществена сила, която, присадена към Божията лоза — И. Христа, се облагородява и става ценен фактор за духовното развитие на всеки народ. Поради това отделни поместни Църкви съществували като канонически величини и между народи, които не са живеели в свои национални държави. Обособяването на Антиохийската църква (патриаршия) се е дължало не само на това, че Сирия с главен град Антиохия, е съставлявала една гражданска административна цялост в римската и после византийска империя, а защото била и *национално различна* от другите области. По същата причина, след падането на България под властта на Византия (1018 г.), последната позволила да съществува автокефална Българска църква наред с Цариградската патриаршия. Също и в АвстроУнгария, въз основа на принципа на народността, са били основани няколко православни Църкви: Карловичка (за австрийските православни сърби). Сибинска (за трансилванските ромъни), Буковинска. На тези основания (политическата самостойност и отделен народ) в Съветска Русия, веднага след Октомврийската революция, (7. XI 1917 година), *Грузия* била освободена от ведомството на Руската църква и била възобновена унищожената преди повече от сто години *автокефална Грузинска църква*, начело с католикос (=патриарх), както тя е съществувала преди присъединението на Кавказ към Русия (1801 год. Точно същото отношение трябва да се поддържа и към току-що основаната поместна Македонска православна църква. Тази църква не е нова, а е съществувала преди 150 години под името *Охридска архиепископия* и сега тя отново се извиква на живот поради това, че Македония, която чрез нейната нравствена

[1]) В това правило се казва: „Епископите на всеки народ (ekastu ethnus) трябва да знаят (idenae hri) първия измежду тях и да го признават като глава (os kefalin.)". . .

мощ била духовно суверенна сила, сега е и политически самостойна величина. Както православният сръбски народ има право на църковна независимост, тъй и несръбското православно население, което съставя главната част от жителите във Федерална Македония, трябва да се радва на тази правдина в името на свободата и равноправието на югославските народи. Ако Сръбската църква се въодушевява от новия дух, който твори държавния живот във Федеративна Югославия, тя трябва да се радва на този подем на църковния живот във Федерална Македония и да действува да се благоустрои по-скоро възобновената св. Климентова Охридска архиепископия, която с достоинство ще украсява цялата Православна църква чрез живота си и чрез своята вяра в Христа и в Неговия пламенен апостол св. Климент Охридски.

Църквите, предназначени да служат на духа Христов, са длъжни да работят за сближение и помирение на народите, за тяхното побратимяване чрез любовта Христова, особено пък за нравственото единство между православните народи, които съставят паства на православните поместни Църкви. Балканският полуостров е много изстрадал от раздухваната вражда между едноверни и дори едноплеменни народи. Тези народи са призвани от Иисуса Христа да живеят като братя в името на евангелската правда, в името на идващето царство Божие. Коя майка не жали, когато се карат нейните деца, и не полага всички усилия, с готовност за саможертва, да ги помири? Църквите днес имат върховен дълг да стопят враждата, напластена в нещастния Балкански полуостров, който има всички природни условия и способно население, за да се радва на вековно благоденствие. Призивът на Църквите трябва да бъде: „Стига ежби, стига раздори! Всички балкански народи, малки и големи, напред към общо сътрудничество за общо добро!"

Възстановяването на Охридската архиепископия трябва да извика радост във всички православни Църкви, защото с това се възстановява потъпканото право за църковно самоуправление и се съдействува за угасване на разрушителни раздори между балканските едноверни народи.

Затова нека пожелаем, щото Сръбската православна църква, както и нейните близки сестри — Българската и Цариградска църква да погледнат благосклонно и христолюбиво на новоучредената Македонска православна църква и да я вземат, като по-стари сестри, под своя закрила, за да се закрепи, благоустрои и служи като верен член на *Вселенската църква*.

Из борбите на народно освободителния фронт на Македония[1)]

(Спомени)

Беше месец октомврий 1943 година, когато командирът на „Преспанския отряд" ме повика и ми каза: „Георги, ти с Атанас и Иосиф ще трябва да извършите една много сериозна акция".

Горейки от желанието да чуя, каква ще бъде нащата задача, аз с жив поглед следях всяко негово движение и всяка забавена секунда мен ми се струваше цял час.

Бяхме разположени в гориста местност до с. Гор. Горица — Корчанско. Това малко селце, на брой около 30 до 40 къщички, отстоеше на 4 до 5 клм. от граничния пост, който се пазаше от български войници. Значи село Гор. Горица бе в партизанска територия.

Денят бе слънчев и топъл, въпреки че на около 700 — 800 метра до височината на *„Галичица планина"* имаше сняг.

„Ето вашата задача, другари, каза другарят командир. Ще трябва да прехвърлите границата и отидете в с. Покървене, Росенска околия и да хванете или убиете Доне, който е осъден на смърт от нашия щаб".

Доне беше продажник и служеше на народните врагове. Същият предаде четата през м. март 1943 година на италиянците и по една щастлива случайност тя успе да се спаси. Няколко пъти са изпращани наши другари, за да изпълнят присъдата, но не са успели поради много трудности за прехвърляне на границата и поради това, че в селото има бълг. войска. Освен това, той беше голем хитрец, много умело се предпазваше от всяко наше действие да го хванем.

Трябваше да тръгнем в 4 часа след обед и в тъмно да изкачим планината, да заобиколим поста и прехвърлим границата.

Приготвихме се и определеното време тръгнахме. Към 9 — 10 часа вечерта бяхме вече под моста, но в тъмнината сме се изкачили доста нагоре в снега, което затрудняваше ходенето и трябваше да се спуснем постепенно на долу, така че да не паднем в засада.

Пътят беше много труден и снегът не позволяваше да развием голяма бързина. А ние правехме последни усилия, за да стигнем границата и, до като месечината не се е скрила, да огледаме и прехвърлим на избраното място. Въпреки всичките усилия, това не стана, доста закъснехме и се наложи да прехвърлим границата в пълен мрак. Пушките бяха напълнени и готови да посрещнем всяка изненада. Трябваше да преминем пътя, който излизаше на ше-

---

1) Разказвачът на тази любопитна партизанска историйка е бил войник в 51 полк, но, възмутен от недостойната служба, която била възложена на българската войска в Македония от предателската власт на Борисовци и Филовци, преминал на страната на македонското съпротивително движение и действувал с техните отряди в Македония, Гърция и Албания и дочакал жив и здрав свободата. В Македония е бил известен под името Георги Бугарчето.

сето *Ресен — Корча* до с. Стенско и да влезем в низката гора, в която, разбира се, не знаем, какво ни дебне.

Разгледахме внимателно пътя, ослушахме се и бързо влязохме в гората. Часът е около 2 след полунощ. Селото Вукодере е вече наблизу. Трябваше да отидем там при жената на Атанас, тъй като нямаше никаква връзка с никой наш другар и никакви сведения за селото.

Към 3 часа и нещо стигнахме покрайните на с. Вукодере. Навсякъде е мъртва тишина. Стигнахме до къщата на Атанас. Тя беше на края и за нас много удобна. „Ще влезем в плевнята, а аз ще чукна на прозореца да дойде жена ми, за да ни осведоми за положението", каза Атанас.

Влязохме в плевнята и от дългия труден път се почуствувахме изморени и отпаднали. С Йосиф се мушнахме в сламата.

Въпреки че бяхме гладни и мокри от снегъ, ние веднага заспахме. Не след дълго Атанас ни събуди и влязохме в къщи. Печката беше запалена. За нас до тоя момент беше лукс да видим печка и хубава топла стаичка. До като отпочивахме, пак сме заспали, а жената на Атанас ни приготвила баница и свинско месо пържено. Събудиха ни пред сложената трапеза и лакомо се нахвърлихме на сладките гозби. Сведение получихме от жената на Атанас и, преди да излезем от селото в близката гора, от която се наблюдаваше всичко, казахме на жената сутринта да отиде в с. Покървене, от където беше Доне и Дилко (нашия командир на четата) за да хване връзка с жената на Дилко и ни осветли за Доне.

Преди да се съмне ние требваше незабелязано от никого да напуснем селото и се скрием в гората. Изморени и неспали, ние се довлякохме до гората, като избрахме удобно място за наблюдение. Спахме на смени през деня. Към 5 часа след пладне дойде на определеното място жената на Дилко и още един другар, като донесе някои неща за Дилко и доста тютюн на листа на другарите.

Беше събота. Запитан другаря, дали Доне е в къщи, той ни отговори: „Преди малко се завърна от гр. Ресен, където беше на пазар". Запитахме го дали е удобно вечерта да влезем в селото и го хванем, той ни отговори: „ Тази вечер не е удобно, а и друго, че утре неделя, всички мъже от селото ще отидат да карат дърва на подучастъка. Доне няма да отиде, понеже синът му ще отиде вместо него, а той ще бъде сам и през деня ще бъде по удобно да го хванем". Съгласихме се с него. Вечерта се прибрахме в къщата на Атанас, за да преспим и сутринта преди разсъмване ще требва да отидем пак в гората.

Неделя сутринта, към 5 часа бяхме на същото място и очаквахме да дойде връзката. Към 11 часа преди обед чухме да се свири (наш сигнал) и видяхме едно момче, което пасеше воловете си, а след това се отправи на определеното място, свирейки си една песен.

Атанас позна момчето и му даде сигнал да ни види. „Доне отиде за дърва", каза то. Това донесение ме накара да подскоча нервно, понеже време за губене нямаше, а мястото, на което се намирахме е доста опасно.

— „Колко деня ще се бави?“ — запитах аз — „Ами вземаха си хлеб за два дни и ми казаха, че ще работят два дни“, отвърна момчето на моя въпрос.

В такъв случай ще трябва да чакаме, като се връщат до го хванем. Преди да си отиде, момчето ни остави месо, хляб и цигари, а обеща на другия ден да ни донесе кибрит и някой други неща за другарите. В тази местност през това време не се подвизаваха никакви партизани, тъй като във всяко село имаше войска.

„Слушайте, другари, казвам аз, в такъв случай ще трябва да останем още един ден, въпреки, че положението ни става по сериозно, но нали за това сме дошли. Живи или мъртви ще останем, но без да извършим определената акция, не ще се върнем. Трябва да я извършим!“

Вечерта пак приспахме у Атанасови, като се измихме и преоблякохме. Жената на Атанас ни приготви хубава баница, изпържи ни месо и малко вино ни поднесе. Право да си кажа, такова изобилно ядене не бях виждал. Разположихме се, като от време на време жената на Атанас излизаше да оглежда около къщата.

Понеделник, денят, в който щяхме да извършим акцията. Още от сутринта беше мъгливо и студено. Към 9 часа мъглата се вдигна, а към 11 часа дойде същото момче с една торбичка на рамото. Даде ни сведения за продажника, остави ни каквото имаше в торбичката и, като ни пожела успех, си отиде.

Следа обед аз почнах да пиша акта за присъдата на Доне, считайки за сигурно, че ще го хванем или убием. Привърших писането на акта, като на гърба писах до войниците, които подканвах да не служат на *продажното фашистко правителство*, а да се присъединят към нас. Също им писах за себе си, че съм техен брат българин, разбрал правия път и съм дошел с братята *македонци* да се боря, както за тяхната, така и за нашата обща свобода. Всичко беше готово. Часът беше 5.30. Трябваше да слезем долу на пътя между Вукодере и Покървене в един дол до самия път. Преди да застанем на местата си, ние предварително се уговорихме, като Атанас няма да се показва и няма да говори, тъй като му познават гласа и след като привършим акцията, ще безпокоят и преследват жена му, като съучастница.

Аз се нагърбих с цялата работа, като определих, кой къде да застане. Йосиф зае горната страна на пътя, а Атанас от противоположната, така че аз, като спирам всеки мъж от селото, при запитването им за имената, Атанас ще извика: „да“, като стигна до Доне, тъй като само Атанас го познава.

Приближиха се до една групичка от около 4 — 5 души, като колите минаваха напред. Времето беше ясно, тъй като месечината беше излязла, така че всичко ясно се виждаше. Часът беше 6 без 15, когато аз излязох пред групата и извиках с строг заповеднически глас: „Стой, горе ръцете“. Изненадани от това, че пред тях стои непознат с пушка, насочена срещу тях, през рамото редник с патрони, които светеха на месечината и най важното, че говори български, те веднага се подчиниха на заповедта ми. За тях бе просто невероятно, как може и от къде дойде партизанин в това място и да говори български език.

Питах ги, къде са били, всеки поотделно за името, все с този тон на гласа. Разбира се, получих отговор, но едвам говореха от страх. Понеже името Доне не чух, ги освободих. След няколко минути се чу по голяма глъчка, от което разбрах, че групата е голяма. Колите изоставих пак да минат напред и след като изминаха аз, излязох пред тях на около 7 — 8 крачки, извиках с заповеднически глас да спрат и да си дигнат ръцете. Пред мене седяха с вдигнати вече ръце около 10 — 15 души в полукръг, като забелязах, че трима от селяните са на около 3—4 крачки по назад от първатата група, аз съсредочих погледа си в тия трима от селяните, тъй като предполагах, че може да е между тях и Доне. И така излезе. Разпитвайки ги за имената им един от тримата направи 1 — 2 крачки към мене и като видя, че пред него стои партизанин и чувствувайки се виновен, почна да бяга, към една орана нива. „Стой, стой", извиках аз, но той продължаваше да бяга. Тъй като нямаше време за губене и чух от Атанас думата „да", като едновременно излезе Йосиф и Атанас от местата, в които бяха скрити, ние се втурнахме към беглеца.

Настигнат на около 10 крачки, едновременно се чуха три изстрела и Доне падна на корем. Приближавайки се до него му бяха нанесени още няколко изстрела, за да бъде довършен. Хванах го за едно рамо и го обърнах на гръб, за да го претърся за документи, с които да удостоверя пред командира на четата, че действително е извършена акцията. Не намерих никакви документи, освен часовник и една кутия за тютюн.

Тия неща му взех и, преди да си тръгнем, му закачих на гърдите акта за присъдата, който предварително бях написал. Тримата тръгнаха веднага, преди да са ни усетили на къде можем да избягаме и така през нощта да прехвърлим границата, без да се обадим на Атанасовата жена и без хляб.

Беше около 10 часа. Месечината все още силно светеше, от което ние нямахме никаква полза, а явна вреда, тъй като още не сме минали границата. Изморени от дългия път и глад, ние стигнахме мястото, където щяхме да минем границата. Спускайки се в един дол, който трябваше да преминем, аз, вървейки напред, забелязах стъпки от ботуши, които от месечината се виждаха много ясно. Спрях се и тихо казах на другарите да приготвят пушките. Щом се закачихме горе, навлязохме в ниската и рядка горичка, аз забелязах някаква сянка, която мръдна. Замръзнах намясто, като с ръка дадох знак, че има нещо. Разстоянието беше 6—7 крачки и можах да видя, че това са войници с каски на брой 5—6 души. Единият беше прав зад дървото, а другите лежаха. Разбрах, че сме в засада и положението беше безизходно, в такъв момент трябваше да се взима решение, за да се справим с това тежко положение.

Употребих моя маниер, който много пъти ме е спасявал в такива случай „Стой на място! Ела тук! Отговор не получих, но чух, че войниците почнаха да отварят предпазителите на пушките си. Стана ми ясно, че ще се води бой. Друг изход нямаше, освен да почнем. И в миг легнах и открих огън. Другарите ме последваха. Почна неочакван бой, като от всички страни се чуваха гър-

межи от картечници, бомби и хвърляне на ракети. Положението ни ставаше тежко, понеже чувствувахме, как противникът стягаше обрача около нас. Въпреки това, казах на другарите, че ще се бием до последна капка кръв, но живи не ще се дадем. Като последно средство употребих една малка тактическа хитрина, — почнах с висок глас да командвам уж някаква голяма част. Давах най-различни заповеди, за да се помисли, че сме голяма сила. И виждаме, как войниците почнаха да се оттеглят, което, разбира се, ние с нетърпение очаквахме.

В същия миг, влачейки се по корем, успяхме да се отклоним от заграждащия ни противник и по същия път, по който дойдохме, ние успяхме да се укрием и изкачим нагоре по високата планина *Галичица*, обрасла до половината с гора. Преуморени от боя и пътя, седнахме да чуем, как се развива обстановката. Стрелбата още продължаваше, като че ли между тях се води боя.

Предстоеше ни да прехвърлим планината. Друг изход няма. Всичко е блокирано и границата в подножието е затворена. Тръгнахме по-голямата и суха планина. Устните ни бяха засъхнали и напукани за вода, но вода нямаше никъде. Умората и глада не чувствувахме, защото жаждата го превишаваше. Пред мен почнаха да се явяват миражи от извори. Часът беше около 2 след полунощ. Атанас най-силно чувствуваше жаждата и едва чуто повтаряше: „Вода, Вода". Най-после по чудо попаднахме на единствения извор в цялата планина. Атанас се хвърли към него, но аз въпреки жаждата му го хванах за ръката и не му позволих да пие, понеже е изморен. След като си поотпочинахме малко, ние се нахвърляхме върху изворчето и жадно залокахме, като не ни се отделяше от спасителния балсам

Клонеше към разсъмване, а ние едва сме стигнали до половината на планината, а до сутринта трябваше да я прехвърлим и да преминем границата. С голяма мъка стигнахме до границата, която делеше снегът от сухата част на планината. Въпреки усилията, които полагахме да не спираме на това място, тъй като е студено и неудобно за почивка, умората надделя и ние си дадохме 10 мин. почивка, за да си отдъхнем. Седнахме на снега да си отпочинем и неусетно и тримата сме заспали. Когато се събудихме часът беше 6. Гъста мъгла се спуснала по низините. Ние трябваше да я използваме за преминаването на границата. Събуждайки се, аз не можах да се мръдна от мястото си. След кратко време и с различни движения се разкърших, а след това събудих другарите и почнахме изкачването. Към 10 часа преди обед ние стигнахме близко до билото и мъглата бе се разкъсала, че лесно се оправихме. Можахме да зърнем подучастъка, останал низко и далече от нас, но в замяна на това трябваше да заобиколим много.

С голяма мъка изкачихме *Галичица* планина и пред нас се откри *Охридското езеро* и гр. *Охрид* на около 7—8 клм. от нас. Но не ни радваха тези гледки, тъй като пред нас стоеше друга задача, а именно как ще преминем границата. Границата беше пътят, който свързваше *Охридското езеро* с *с. Стенско*. От друга страна гладът ни измъчваше, обувките се докъсаха и почнах да стъпвам на бос крак по снега.

Прегледахме, как ще бъде най-удобно и безопасно, да се премине пътя. Избрахме едно прикрито място и Йосиф трябваше да отиде напред от нас на около 100 крачки, за да огледа пътя. И така стана. Йосиф стигна до пътя, огледа го добре и махна с ръка в знак, че няма нищо опасно.

Пътят беше преминат и трябваше да бързаме да се отдалечим от него, понеже на 400—500 крачки от нас имаше овчари, които ни видяха, като преминавахме пътя.

Аз се бях изкачил на една висока скала, от където си подавах ръката, за да помогна на другарите да се изкачат, но в този момент се подхлъзнах и полетях към пропастта. Благодарение на големия и дълбок снег, аз се забих до половината в снега и останах здрав и читав. Погледнах на горе и гледам как другарите ме гледаха, като че искаха да кажат: „Довиждане за винаги Георги", но когато им се обадих, те разбраха, че ми няма нищо и радостни се притекоха на помощ.

Продължихме пътя, но никак не ни спореше. Едва към 14 часа се изкачихме на планината от която се виждаше селото, от което тръгнахме, а именно с. Горна Горица.

Продължихме пътя. След като видехме селото, силите ни наново се възвърнаха и ние се спуснахме с голяма бързина към селото, за да докладваме на командира и да си хапнем малко царевичен хляб. Към 16 часа стигнахме края на селото. Забелязахме много народ и все в зеленикави дрехи. Спряхме се в гората и почнахме да спорим. Един вика, че това е бригадата, други казва, че са албански партизани. В това време се завръщаха от планината говедата и овцете. Спряхме овчаря, който ни познава и го запитахме за тия хора. „Това са наши другари, бригадата е", каза овчарят. Успокоихме се и тръгнахме свободно към селото. С влизането си в селото ние видехме много другари, които току що са дошли и се разпределят по квартири. Иосиф се спря при някои другари, които познаваше и им каза: „Е, знаете ли, че ни изплашихте с тези английски дрехи, които сте облекли."

— „От къде е другарят"? — запита един от другарите.

— „От Бугария" — отвърна Йосиф.

— „Ами в нашия щаб има един бугарин — бай Иван„ — се казва.

За мене това беше голяма радост, тъй като исках да узная нещо за партизанското движение в България. Не след дълго време бай Иван излезе и ние си стиснахме ръцете другарски.

Още от самото начало бай Иван ми стана много мил. Размениxме няколко мисли, като бай Иван ми каза да остана при него, но аз му отговорих, че трябва да ида при командира на Преспенския отряд, за да му докладвам за извършената акция.

Той ме запита за акцията. Описах му накратко всичко и се оказа, че на границата, когато сме ударили на засада, в това време бригадата, която е идвала от Дебър през Охрид на път за Гърция, е била на 300 метра от подучастака и когато се завързал бой между нас и войниците, те помислили, че са били открити. Накрая бай Иван ми благодари за това, че ние сме били причината да не открият бригадата, която щеше да понесе загуби. Представи

ме на сегашния македонски генерал Апостолски, Ченто, Венко Марковски, Темпо и много други другари.

При разделянето ни с бай Иван той ми каза, че ще формира нова бригада и че ще ме вземе при него. А бай Иван не беше никой друг, а днешният народен генерал Боян Българанов.

В това село нямаше място за нас, а и отрядът бил заминал за с. *Глобочане*. В такъв случай ние трябваше да отидем в това село, което отстоеше на около 10—12 клм. Стигнахме в с. *Долна Горица*. Атанас не можеше вече да ходи. *Веднага* намерихме кмета на селото, който ми даде един кон. Качихме Атанас и тръгнахме. Стигнахме в селото 8—9 часа вечерта, но отредът заминал за с. *Шулин*. Трябваше да преспим тук, тъй като Атанас не беше никак добре. Вечерта хапнахме съвсем малко, понеже бяхме много изморени.

Сутринта потеглихме за с. Шулин. Там пристигнахме към 11 ч. От тук ни казаха, че бригадата е заминала за с. *Пустец*, но и там я нямаше. Едва вечерта ги настигнахме в село *Ограждане*.

Там бяхме посрещнати от всички другари, които очакваха резултат от нас. Казах на командира, че акцията е благополучно изпълнена, като му дадох часовника, който беше едничкото доказателство. Командира позна часовника на Доне и се зарадва много, като каза:

„Друже Георги, този часовник ще остане на теб в знак на това, че ти изпълни дълга си не само като човек, който се бори за свободата на целия поробен народ, но ти с тая акция откри пътя ни към това недостъпно място".

подпоручик **Георги Манолов Димитров**

Михаил Сматракалев

Коле Неделковски

През 1939 година в Македонския литературен кръжок дойде велешанчето Коле Неделковски. Ние го обградихме с голямо внимание, което той напълно заслужаваше. Среден ръст, добре сложен, открито високо чело, къдрава коса, топли замечтани очи от контрастиращи с груби попукани от работа ръце — ето физическия му образ. Една дълбока човечност лъхаше от цялата му фигура.

Роден през 1909 година в хубавия Велес, той остава сираче и не му остава време да се любува на игривите вълни на Вардара. Отрано животът му подсказва киселата си страна. Едва завършил трети клас, той тръгва „по света" да изкарва прехраната си. Обикаля почти всички градове на Македония и най-после се настанява в Белград, където става бояджия. Тежкият живот на несретник го хвърля в байроновска мъка и дори го довежда до отчаяние:

Везден одам, везден траам,
везден в судни маки чмаам. . .
Глава веднам. . . Сълзи леам
и сред лути рани тлеам.

Блиска рода нигде немам,
ни при живи дел да земам:
немам либе. . . Гори младос. . .
Дни се нижат в страшна гладос.

Там, в голямата югославска столица той се среща със свои другари по съдба и постепенно преминава стъпка напред. Разбираче той носи общата съдба на всички угнетени и бедни. Той разбира, че „един тиран гладен врие низ нашата црна земя". Дълбоко впечатлителна и емоционална натура, Коле притежава блестящ лиричен талант. И той написва стихотворението „Робство" наситено с чудна непосредственост и дълбочина:

Дојди, моја мила мајко,
од кај иде силен екст,
дене, — ноќе век ке крене,
мира, мајко не ни дава?

Дали негде огин гори,
та сред огин змии пиштат,
ели, мајко, веди трештат,
та се пуста земя тресе?

Току, синко, по-лошо е
и от огин и от вода,
— врие, чедо, тиран гладен
низ нашава црна земня.

Кај що мине — чума мори,
кај що седне — земня пищи, —
нигде помен не остави,
ни от живо, ни от мъртво.

Скоро той вижда, че премахването на робството може да стане само по пътя на организираната борба и се свързва с другарите си работници още по-здраво, като взема вече активно участие в борбата за хляб и свобода. Но увлечен в тия борби на белградското работничество, той не забравя и своите сънародници, които пъшкат под двойно робство и пише своите хубави песни на родния си език.

Но борбата е жестока. Врагът бди. Скоро Коле бива подушен от агентите на сръбската диктатура, и за да се спаси от кървавите им ръце, избягва в България. Тук се среща с прогресивни македонски патриоти, укрепва вярата му в народното дело и заработва отново за свободата на своя роден край. Венко Марковски бе издал вече своите „Народни бигори", в пресата се шумеше по новия език, който едни хвалеха, а други бързаха да наречат „диалект". Но ето че Коле Неделковски издаде своята стихосбирка „Мъскавици" пак на македонски език. Реакцията у нас се забърка. В Белград излезе и „Бели мугри" на Коста Рацин. Богатството на македонския език се налагаше с тия високо—художествени творби.

Коле Неделковски все повече и повече укрепваше като поет и като борец. Той написа и много борчески стихотворения: „На

кинисуене", Стоан на Ордановци", „Стачка" и др. Пътят му вече е ясно определен, път на националреволюционер с широк космополитен поглед, с любов към всички потиснати и с омраза към империалистическите вълци и техните жалки оръдия на Балкана. Ето и песента му:

„Позапри, майко, затрай се,
доста ме леле изпракя,
доста си съзи излеа
по тия пусти патища,

А туку, майко погледай,
погледай, леле, послушай,
како ми пилци запреа,
песни сред пролет радостна,

како ми вода затраа,
темни ми карпи писнаа,
а гора лися пророни
от твойте тажни гласови.

Я, майко, тръгнаф, заминаф,
куса си пушка нарамиф,
планина Пирин развила,
байрак се вее сред неа.

Я ке го, майко, дофанем,
над село ке го развеам,
та ке те, майко, куртулам
от тоа робство кърваво.

Поезията на Коле Неделковски близка до народната песен, но е наситена с много силни чувства, които оказват ярко въздействие на читателя. Неговите образи са нови и интересни. Той има особено, свое виждане на темите, което ясен белег за безпорния му талант. Всичките му песни са облъхнати с една голяма човечност. Лиричното чувство трепти в всяки стих на Неделковски.

Коле издаде две стихосбирки: "Мъскарици" и „Пеш по светот". Но той не можа да разцъфти, не можа да изпее своята висококачествена лирика, каквато сигуно би ни дал, ако бе останал жив. Не се задоволяваше той само с тая работа, литературната. Той работеше и по нелегална линия. „Не може само да пишем и друга борба требе" — ми казваше често Колето. Но беше таен, мълчеше, нищо конкретно никому от нас не казваше. Ала не спеше и фашистката полиция. Тя бе стъпила по дирите му и през 1941 година бе заградила квартира му, на улица „Паренсов". Той знае какво го очаква, ако бъде заловен. Грабва една бомба и я хвърля срещу своите преследвачи. След това сам се хвърля от прозореца на своята висока квартира. Тялото му полетява от четвъртия етаж на кооперацията и се разбива на каменния паваж.

Така, като истински герой загина този крайно мил тих, човечен борец за свободата на своята родина, за свободата и правдата на всички „без слънце и хлеб".

Спомени на Лука Джеров

Роден съм в гр. Битоля на 14 (27) октомври 1869 година от родители българи, родени също в град Битоля, но потеклото на баща ми е от гр. Охрид. Свърших 5-ти клас на Солунската м. гимназия през 1888 година, след което две години под ред — 1889 1890/91 учих в френското училище на Лазаристите в гр. Битоля.

През април 1891 година, по настояването на председателя на Битолската община — тогава архимандрит Козма — аз трябваше да прекъсна уроците си по френски и да приема овакантеното място на училището в българското „Баир-Махале".

Там именно и тогава с покойния Дамян Груев, който на скоро беше се върнал от България, решихме, че е време вече да се заработи за политическото освобождение на Македония и че преди да предприемем каквато и да е стъпка за образуването на комитети, привличането и съгласието на Атанас Лозанчев е абсолютно необходимо.

Проче, няколко дена след горните ни разговори, аз и Дамян Груев отидохме в село Могила (Битолско), където Атанас Лозанчев учителствуваше и след като му обяснихме целта на нашето посещение, поканихме го да приеме, щото ние тримата да образуваме един таен революционен комитет, като на първо време почнем да рекрутираме членове съмишленици измежду по разбраните и податливи основни учители, разширявайки така кръгат на действията ни с оглед след това да почнем масово агитиране на идеята сред еснафите.

Атанас Лозанчев прегърна напълно идеята.

Тая е и само тая е истината по образуването на първия таен македонски революционен комитет и всичко друго, което се пише и говори за образуването другаде на некакви първи революционни комитети е чисто и просто литература.

Но явява се въпросът, защо Дамян Груев в своите спомени не споменава нищо за Атанас Лозанчев по образуването на първия комитет, а мене, вместо основател на комитета, поставя ме в числото на „оглашените" учители.

Грехът на Дамян Груев в това отношение е непростим, защото е съзнателен фалшификатор на истината. Неговата невъздържана амбиция, да няма около него други, които биха могли да засенчат, макар и с малко, ореола на мълвата, която той много майсторски беше си създал, а именно, че той е и само той е първия и единствен създател на революционни комитети, го заслепяваше.

И тъй, основахме комитета под невинното название „Учителски съюз", който да ратува за материялното и духовно издигане на основните учители — градски и селски, а между първите, които посветихме в истинската цел на „съюза" беха учителите Никола Кочов, Неделко Дамянов, Дуртанчев и др.

Така комитетът продължаваше да работи въодушевено и да се шири сред еснафи, занаятчии, търговци, а най-главно между младите калфи, в началото, разбира се, мудно и предпазливо, за да

се стигне през 1901—2—3 г. до поголовното покръстване на всичко живо, младо и старо, мъжко и женско.

Но след няколко месеца от основаването на комитета, Атанас Лозанчев замина за България, а Дамян Груев — за родното си село Смилево, където го бяха назначили учител, та цялата грижа за подържането на комитета остана почти върху мене, ако не се смята, че от време на време разменявахме си дълги писма с Дамян Груев.

Изоставен сам на себе си и немайки възможност за лесно срещане с посветените учители, повечето от които бяха пръснати по селата, аз пренесох цялата си деятелност в просветяване на младите калфи — работници в града Битоля.

Не не се мина много време и аз требваше да замина за София, от където през 1895 година минах турската граница с четата на Стефан Попов, надявайки се да можем с няколко души от четата да се отзовем в Битолско. Нищо подобно не стана. След едно сражение с турската войска още при влизането в турска територия, под селото Джадиловци, ние се върнахме обратно в България по строгата заповед на тогавашния македонски (Китанчев) комитет.

Скоро след връщането ми от четата, дойде Дамян Груев в София и уговорихме да искам учителско място някъде в западна Македония в Кичевско или Дебърско, или Охридско, защото там се чувствувала голяма нужда от деятели. Подадох заявление до Екзархията, но изглежда е било късно, септември месец, та неполучих отговор. И така целата учебна година 1895/96 година останах в София и станах редактор на вестник „Македонски глас", стопанин на който беше неуморимият и безаветен патриот Коста Шахов от гр. Охрид.

През юли 1896 год. пак дойде в София Дамян Груев и пак подадох заявление за учител до Екзархията, но тоя път получих удовлетворителен отговор — назначиха ме учител в село Цер, Битолско — Демир Хисар.

В село Цер останах само една година, но понеже имах помощник — местен стар учител — който можеше да забавлява учениците в мое отсъстствие, аз се предадох всецяло на моята комитетска деятелност и сполучих да организирам почти цялото горно Демир Хисар и две три села от Крушевско.

Тук му е мястото да изтъкнем—и това е мой свещен дълг, а именно, че във всичката тая ми деятелност, както и по-после в Кичевско и Дебърско, аз имах пълната подкрепа на Дякона Иосиф Николов, родом от гр. Крушево, а покалугерен за дякон в прочутия Пречистански манастир в гр. Кичево.

Работата, която вършеше Дякон Иосиф със своите проповеди от амвона, със своето самоотвержено и всеотдайно служене на идеята е неоценима. Той трябваше да се нареди между първите революционни дейци, като Анастас Лозанчев, Дамян Груев и др.

Той умре от туберкулоза в родния си град Крушево, два три месеца преди въстанието на легло с недовършено писмо в ръцете

си, в което даваше съвети и нареждания на районната крушевска чета — с войвода Пито Гулев.

Но и Дякон Иосиф имаше в лицето на самия игумен на манастира, покойния Софроний, отличен сътрудник. Игуменът помагаше не само със съвети, но и материално и допускаше да се върши в манастира всичко, което можеше да допринесе за преуспяването на делото.

Дясната ръка на Дякон Иосиф в манастира и вън от манастира още беше и младия калугер поп Стоян от с. Подвис, Кичевско, един смял и неустрашим революционер, окото на който не мигаше пред никаква опасност. Той бе убит от сърбите при отстъпването им от Македония през 1915 год.

Изнасяйки всичко гореизложено, целта ми е да изтъкна огромното влияние на манастира „Пречиста", което упражни през целия предвъзстанически период в Кичево.

И тъй от с. Цер аз се прехвърлих в град Кичево, като учител в трикласното училище и същевре́менно секретар на новоназначения Кичевско-Дебърски митрополит Козма.

Това беше само през учебната 1897/98 година, защото през 1899/1900 година бях назначен за инспектор на селските училища на целата Кичевско-Дебърска Епархия с цел, разбира се, да мога оправдано да обикалям селата и ги организирам революционно.

В града Кичево намерих устроен комитет от Дякон Иосиф и градските учители. Там, в Кичево, посветихме в делото прочулия се после крушовски войвода Пито Гулев, който държеше тогава в Кичево гостилница.

По това време вече почна да се чувствува нуждата от една чета, която да е в непрекъснато съприкосновение със селата и подържа духа на населението бодър и несломим.

Първата прочее, чета, която образувахме, бе от четири души, всички местни жители, смели и самоотвержени борци.

В началото на 1898 година Митрополит Козма назначи за свой архирейски наместник в гр. Кичево Дякона Тома Николов, сега Иконом Тома, който застана на чело на градския комитет.

Работата вървъше добре, спънки не срещахме от никъде, но ето че един от нашите работници в пияно състояние издава някои организационни тайни, вследствие на което неочаквано бяхме арестувани, цялото почти ръководно тело на организацията в Кичево, начело с Дякона Тома, Дякон Иосиф, аз, главния учител Иван Нелчинов и другите учители, плюс двама селяни от Поречието, на брой всичко 13 души.

Лежахме в Кичевския затвор от август 1899 до 1900 г. От там ни пренесоха в Битолския затвор и през ноември месец с. г. явихме се пред съда, където благодарение на един турчин свидетел, ни оправдаха и освободиха.

От всички арестувани макар и оправдани, един само Дякон Тома получи разрешение да се върне в Кичево. Той стоя там до към средата на 1902 год., след което бе преместен на същата длъжност в гр. Дебър. Него го наследи, като главен ръководител на организацията в Кичево и околията, Ангел Настев Бунгуров,

родом от град Кичево, търговец твърде честен и интелигентен българин.

Мене, напротив властта не само ми отне правото да учителствувам, но и ми забрани да напускам Битоля.

Прочее, аз останах в гр. Битоля, като член на Битолския окръжен комитет и заведующ секциите за Охридския, Ресенския, Кичевския и Демир Хисарски (Битолски) революционни околии. За председател или главен ръководител на комитета, макар такава служба да не се предвиждаха, минаваше и с право Анастас Лозанчев. Значи двамата заедно почнахме с Битолския комитет и пак заедно свършихме със същия комитет.

Така продължихме да работим преданно и неуморно от началото на 1901 г. до 28 май 1903 година.

Анастас Лозанчев завеждаше секциите на Костурския и Прилепския революционни околии, а касиерът ни, Аце Дорев, завеждаше само Леринската околия.

Освен нас тримата, с право на глас и равни права ние имахме и двама членове от еснафа, а именно: Михайл Ракаджиев, търговец на спиртни пития и Петър Железаров, един млад и пъргав железар, но твърде умен другар, паднал после убит в Прилепско, през възстанието, като войвода на чата.

Ракаджиев и Железаров завеждаха двете секции на селата от Битолската околия.

В заседанията, които ставаха по няколко пъти в седмицата, а понякога и всеки ден, всеки от нас докладваше за хода на работите в секциите, които завеждаше и по общо съгласие се взимаха решения.

Заседавахме където завърнехме: или във време на разходка, вън от града, или в кафенето „Солун" при чаша ракия, или на обед в една определена гостилничка, или в централното основно училище, което едновременно служеше и за училище и за централно комитетско управление и за склад и арсенал (мазетата), където се поправяха пушки, чистеха се стари гилзи, топеше се оловото и се пълнеха патрони.

Но обикновено повечето решения вземахме само ние тримата: Лозанчев, аз и Аце Дорев, понеже бяха много случайте, когато трябваше да вземат бързи решения, за да се дадат на чакащите готови за тръгване куриери, а търсенето и поканването на Железаров и Ракаджиев не винаги беше лесно и възможно. Напротив ние тримата в всеки момент имахме възможност да се виждаме.

Анастас Лозанчев беше неуморим. Аз не можах да се начудя, кога тоя човек спеше и кога си почиваше.

Лятно време той идваше всеки всеки ден да ме събужда в 4 часа сутринта и така двамата отваряхме централното училище, където беше официалното място за среща с куриери и гости. Там Лозанчев донасяше цели чаршафи, съдържащи опътвания и решения, написани с неговия безподобен красив и отчетлив почерк, и с които чаршафи опасвахме на голо куриерите, дошли предния ден и готови да потеглят обратно.

И такива чаршафи той приготовляваше не веднаж и дваж през седмицата, защото заминаването на по-рано пристигналите куриери и пристигането на нови се сменяваше редовно, както денят и нощта.

Но не саао в това се състоеше нашата работа. Ние трябваше да промишляваме за намиране нови извори за доставка на оръжие, парични средства за това оръжие, за материалното поддържане на четите, екипировката на новите четници и хиляди други дреболии. Но, както казах, Анастас Лозанчев беше неуморим, а като прибавя, че той беше чист и непорочен като младенец и безукоризнено честен, лесно намирахме и пари и оръжие.

Борис Светлинов

Образите на самодивата, змея, светците, юнака и хайдутина в народната песен

От всички поетически видове на народното творчество (освен обредната песен) баладата несъмнено съхранява най-много елементи на народното първобитно мислене и мировъзрение. Това мислене се характеризира с чудна непосредственост, наивност и конкретност, каквито имат само диваците и децата. Нещо, което е извънредно ценно за художественото творчество.

Според детинското съзнание на първобитния човек, светът прилича на приказна гора, изпълнена с чудновати, свръхестествени същества. Всичко, което пряко или косвено влияе върху живота на човека, природните стихии — слънцето, земята, водата и пр. е било обожествявано. И камъкът и старото дърво, както гръмоносните облаци и летният зной или прохладният горски извор — всичко е приемало оригинален образ и е заживявало странно и непостижимо като свръхестествено същество.

Обаче образите на тия свръхестествени същества, божества и полубожества, които намираме в нашата народна балада — самодивата, змея, орисниците, бродниците и пр., които крият наивните космически представи на нашия народ, са твърде смътни, необработени и неиздържани. Първоначалната свежест, непосредственост и яснота постепенно са били замъглявани. Животът, вместо да способствува за избистряне на тия образи и за свързването им в една закръглена система, както у други народи, наопъки чрез редица исторически събития и влияния е пречил на тяхното изясняване и кристализиране в една богата митология. Причините за това ще подирим по-късно, сега нека видим самите образи.

Така образът на самодивата е твърде неясен, смътен и противоречив. Това, което положително може да се установи за самодивите, е съвсем малко, незадоволително. То е тяхната *волност, любов към свободата* и *поривността, непосредствеността на чувствата, желания и страсти*. Другите признаци, които народът им дава, са противоречиви и неопределени.

Разбира се, въпросът, който разглеждаме сега, не е, как изглеждат те външно и де живеят — това е известно — те са необикновенно хубави и живеят в горите и планините — въпросът тука е за тяхната психическа физиономия. Но нека пътем споменем, че дори в тия неща има много спорно и неясно, ако се справяме с противоречивите едно на друго указания на различни песни. Според едни от тях самодивите носят стрели и лък, като амазонките, според други — имат крила, а според трети — те се явяват дори под вида на вълци и вълчици. Същото се отнася и за тяхното местожителство. Така една песен ни казва, че някоя самовила заградила вито кале — „Ни на небо, ни на земя. Заради го в темен облак". Но повечето песни указват като място, дето те живеят, горите, горските поляни, горските извори.

Но да се върнем на въпроса за тяхната психическа физиономия. Някои автори подържат, че самодивите били „добри" същества — но това е спорно. Дори би могло да се каже, че тъкмо обратното е вярно. Най-често в народната поезия те са *жестоки и зли същества*, които мразят хората. Но несъмнено пълна определеност и в това отношение няма. Същото може да се каже за техния „весел живот", за който говори Пенчо Славейков. И това е спорно. В народните песни, вярно е, те, често играят хоро или се любят с юнаци, хайдути и овчари, но, може би, още по-често народът ги рисува като *тъгуващи по свободата* или нито като весели, нито като тъжни, но без определено настроение.

Това, което е красиво у тях, покрай тяхната волност, несъмнено, е *прелестната дивост и непосредственост на чувствата* и всички душевни движения. Самодивите са, най-често, защото пак пълна издържаност няма — *само порив, само чувство*. Сякаш те са откраднали душата на сърните. Те имат дивостта, поривността на горския живот, на онова царство, дето владее инстинктът. Това е, което някои не искат да разберат и ги рисуват като добродетелни еснафки, които не знаят, що е волния живот на гората, не знаят непосредственост, инстинкт, неопаковани с морални, християнски и други обвивки чувства.

Не е вярно твърдението, че в образите на самодивите народът е изразил копнежа си по красота, радост и волност. Ако е въпросът какъв копнеж е въплотил народът в самодивския образ, то едва ли ще бъде копнежът към красота и волност, но по-скоро, *копнежът за . . . вода*. И, както една народна песен разправя, — когато *змея* (символа на сушата, на летния пек, впрочем това не е точно, той е *бог* на сушата, на летните горещини; до символ, символизация народът у нас не е достигнал, може би главно затова, защото символът иска много абстрактна мисъл, такъва, каквато българският селянин нито в миналото, нито сега има (събрал всичката вода в един кладенец, пазач на който станал сам змеят — това са самодивите Гюрга и Ирина, които помагат на юнаците да убият змея, за да снабдят народа с вода. Нещо подобно имаме в песен 9-та от Сборника на Братя Миладинови, дето стара самовила е сбрала в седъмдесет кладенци всичката вода, та е нямало, какво да пие Марко, сбрала я и продавала стомна вода за едни „черни

очи". Марко убива самовилата и „разтури седумдесет кла'енци".

За връзката между самодивите и водата говорят много, повечето, ако не всички, песни за самодиви. На същата връзка указва и наличността на „морски" самовили, както и техният живот в горите, планините и поляните. дето има извори и ручеи. На същата връзка сочи и близостта на самодивите до русалките, които живеят и царуват в реките и на които народът посветява цяла русалска седмица, определена за молби за роса и плодородие.

Вероятно в далечното минало самодивите са били един вид богини на изворите и водите, подобни на гръцките нимфи и наяди, а после, *с кръстосването и замирането на езическите вярвания се е заличила тясната връзка между тях.*

Но и тука напразно ще дирим ясност и определеност. Какво изкривяване и затъмняване, какво смешение на белезите имаме в образа на самодивата се вижда от стихотворението „Руса Стана и самовила", № 5 от Сборника на Братя Миладинови. Там самовилата съвсем изгубва своя обаятелен лик, прелестната си дивост и волност и се обръща на някаква *набожна еснафка* от съвсем глупаво естество. Тя наказва Стана чрез изкарване очите и откъсване ръцете и краката, защото . . . везяла на Великден, „на Великден на добър ден".

На връзката между самодивите и водите указват и А. Тодоров и Божан Ангелов, но те го свързват с *„облачната влага" с „дъжда и росата"*. Обаче в народните песни се указва не на облачната влага, но на *земната влага, на изворите и кладенците.*

Интересно е също, в противовес на това, което разказва А. Тодоров за тяхната доброта, че самодивите се премного *сърдят, ядосват и от тях народът се страхува.* Те в народните песни никак не приличат на ония тихи и вълшебни видения, които се явяват при смъртта на Хаджи Димитър в песента на Ботйова.

Така те често заграбват млади хора и деца, омагйосват, урочасват жени, особено млади майки на мъжка рожба, искат кръвен данък и пр. Напр. в песента „Самодивско кале", № 10 от Сборника на Братя Миладинови, самодивата изпраща хабер на прасковски чорбаджии да ѝ позволят да обере край Дунава гъсти села, да обере дребни деца, да покрие вито кале и пр. Също така самодивите често хващат и водят роби. В песента „Св. Георги и самодиви", светията освобождава три синджира черно робе, —

Първи синджир — все овчари,
Втори синджир — все лозари,
Трети синджир — все чифчии.

Същото имаме в песента „Освобождение на самовилско робе", където разлютената самовила, понеже не ѝ дали исканите от нея деца, юнаци, девойки, взема „за дечица — сто дечича, за невести — сто невести, за юнаци — сто юнаци" и пр. и ги заробва. От робството ги освобождава Надиното пусто дете, като убива самодивата.

Има, впрочем, изключения, като например в песента „Юнак самодива", в която самовилата сестрински се грижи за ранения

юнак. Може би тя е навеяла поетическия вълшебен образ и на *великия поет*. Изкушава ме да я цитирам изцяло, но тя е твърде дълга, затова ще процитирам само няколко реда от началото и послсдните ѝ редове. „Ходил юнак на пуста войска. На пуста войска, войска татарийска; Ранили го триста дребни пушки, триста пушки, три стрели татарски". И сега юнакът лежи в дола под зелено дърво и пищи от болка. А на дървото — пиле соколово. И то се заканва да изеде белите месца на юнака и го подканва — „Умри юнак, умри помак!" Юнакът го приканва да замълчи и не го тревожи, но соколът не спира. И тогава юнакът се провлича по корем, гръмва и ранява пиле соколово. Пада пилето дълбоко в дола и също почва да пищи. Юнакът му казва: — Пищи, пиле, двама да пищиме. Лежи пиле, двама да лежиме. Умри, пиле, двама да умреме!" Но на юнака дотегва, най-после, да лежи и той се провиква: „Где си, сестро, ела, изцери ме!"

Зачула го сестра самодива,
Че подхвръкна, при юнак отиде.
Омила му триста дребни рани,
Дребни рани, три стрели татарски;
Набрала е треви самодивски,
Вързала е до триста му рани,
Оздрави го за ден и до пладне, и пр. и пр.

Но тази песен и други като нея са изключение. Обикновено самодивите не изпитват самарянски чувства, те не са сестри и другарки, а лоши, отмъстителни сретници, от които народът се бои и с които юнаците и овчарите влизат в борба и често ги погубват. Самият начин, по който народният певец изобщо започва песента за самодива, именно като загатва, предупреждава, оплаква героя или героинята за техните необмислени стъпки към самодивския извор или среща със самодива, е твърде много изразителен в това отношение.

Извънредно интересно е отнасянето на самовилите към семейността и нейните задължения. Те не могат да живеят такъв живот. И тука има противоречия и липса на последователност — на едно място самодивата е пълна с майчини чувства, на друго място им указва пълно пренебрежение, дори е жестока към децата си. Сякаш тя не може да се отърси от миналото си, когато е принадлежала само на себе си. Затова най-често самодивите не утрайват и избягват пак в гората, *в присъщата на природата им стихия*. Те са не само жестоки, но и твърде *егоистични* — те не признават длъжности към другиго, освен към себе си. *Дивото, звярското у тях господствува.*

И въпреки всичко това, народът като че ли е пленен от тия могъщи девствени хубавици. Те пленяват и нас. Самодивата е най-интересния образ в нашата народна поезия.

Нека преминем сега към образа на змея.

Неяснотта и противоречивостта, които отличават образа на самодивата, се срещат и в образа на змея, в не по-малка степен. Това, което положително може да се установи и за змея, е съвсем

малко, незадоволително. Змеят се явява ту като огнен пътник, възседнал хранен кон, ту като митически красавец, чиято предна половина е човешка, а задната — шарено змийско тяло, което прелива с люспите си всичките багри на спектъра. Също така и той няма определено местожителство. Според някои песни, той живее по високите скалисти върхове, в планински пещери, над облаците и оттам се спуска като вихрушка долу, според други, той се крие в езера или кладенци и не дава никому да почерпи вода. Забележително е, че той не се среща никога зимно време, а само лете, при страшни горещини.

Змеят, ламята, (другите му имена са: хала, аджер, змия троеглава) е нещо много страшно за народа, много по-страшно от самодивата.

Кокошки крекат от него,
Кучета лаят по него,
Хората бягат от него.

Или както друга една песен казва, като изразява преувеличения страх от него:

С душата си порой носи,
С крилете си земя търси,
С нозете си гора ломи.
Дето мине, все повехне,
Дето стъпи все изсъхне.

Змеят е страшен. И това, че той е страшен и много пакостен е всичко, което е известно за неговите психически качества — повече народната песен не казва. Но, разбира се, и тука нямаме пълна издържаност и последователност. Колкото се отнася до твърдението на някои, че змеят бил олицетворение на облаците и светкавиците — то е твърдеиие съвсем *произволно и невярно.* Би могло да се подържа тъкмо обратното — не на дъждоносните облаци и светкавици, но на *адския летен пек е, не олицетворение, но, божество змеят.* На летния пек, който прави земята жадна за капка роса и изсушава растителността, който изгаря всичко, що земята под мъчителните усилия на селянина ражда, всичко, което той чака с трепетна надежда от майката земя — на тоя летен пек е божество, властител змеят. От тука страхът от него и умразата, която вдъхва у народа. От тука неговата *„огнена" външност и черти на страшна, всеунищожаваща сила*, от тука неговата *„ненаситност"*, епитет, с който често се характеризира в народните песни змея, от тука и *многото глави*, които той често има. Самото приближаване, идването на змея е много страшно и често придружено с вихрушка и изобщо признаци на зла напаст. Така в песента „Радка се, отърва от змей" неговото дохождане се рисува по следния начин:

Гора без вятър легнала
Поле без огън пламнало
Тънка е пушка гръмнала

Чемшир се порта отвори
Пълен се двора напълни
С змейове още с змеици.

А самата Радка, като открива пред майка си, че я люби змей и ще я вземе, рисува неговото дохождане така:

Като у дома ще дойдат,
Къщата, мамо, ще пламне
От четирите кюшета.

Че змеят е божество на летните горещини, които причиняват губителната суша, се вижда от много песни от сборника на братя Миладинови — в песен 11 се разправя, че той живее в езеро, в песен 5, когато „хубава Яна" отива да наточи вода от „неговата чешма", там тя намира *Детелин войвода и неговите момци — змейове — да наточи вода и позволява Детелин и змейовете.* В друга редакция същата песен — Яне и Петре — вероятно от по-късен произход, вместо змейове имаме войска. Отначало, по всяка вероятност, е липсвал и Детелин войвода, а на негово място е имало змей. Но тия песни дават само едно далечно указание за връзката между змея и летните горещини. Има песни, обаче, в които имаме съвсем прями и ясни доказателства за това. Така, в песента „Свети Георги", когато Бог праща суша в Троян, всичката вода се втича в един кладенец край града, а негов *пазач* е страшен змей, на който троянците дават „таин" по девойка на ден, за да могат да черпят вода от кладенеца. Св. Георги убива змея и спасява троянските девойки. В песента „Св. Илия и 9 лами" царските кладенци в Охрид са паднали в ръцете на 9 ламии, които Св. Илия, с помощта на едно дете, убива. В песента „Седум кралеви шетат змея покраина" в кладенеца се е свряла „тройноглава змия", която изяжда всеки, който се опита да вземе вода от кладенеца — убиват я самодивите Гюрга и Ирина, посестрими на Секула детенце, за да го избавят от смъртта, с която го заплашва „змията тройноглава".

Извънредно интересно и характерно е, как народът рисува *Бога и светците* в песните си. Прав е Пенчо Славейков, като казва, че „той е притеглил цялото небе, заедно с дяда Господа, към земята". И по натам „Дядо Господ е нещо като кмет, кротко и добродушно изпълняващ своята официална длъжност".

Характерът и стремежите, целият дух на Бога, дева Мария и светците — това са копия от селкския народ, характер, дух и стремежи. Бог, Христовата майка, бялобрадите светци — това са все селяни и селянки от нашето село Както казва Славейков, „Божа майка, например, — тя е добра селянка стопанка, която знае хубаво да пере постилците на своята рожба, но няма никакъв хабер за световната мисия на чедото си". Така тя изгубва Исуса, когато излязнала да простира атласните му пеленки на „мала златна върлина" (Света Мария изгубва Исуса).

Светците се занимават, както нашият селянин с оран, копан и пасене телците. Те се *женят и плодят, и грешат, съвсем като*

прости смъртни. Например в песента „Христос-майстор", най-хубавата от изобщо нескопосните в художествено отношение религиозни песни, Св. Никола утешава Дева Мария, че ще вземе Исуса, за да го даде на „занаят".

Той да се учит майсторче,
Страшни мостои да прайт,
Греови души да вървят.

В песен 36 от Сборника на братя Миладинови „Изповедта на Богородица" се разправя, как *Мария идва да се причести при Св. Никола, защото била грешна.* В песен 41 се разправя, как се *жени* Св. Димитър за бяла Неда от София. Но тъй като забравили да поканят Св. Илия на свадбата и не му дали дар, както на другите светци — „бяла риза, остра сабя", — то Св. Илия пуска голяма река на пътя им. Само когато бяла Неда дава и нему дар „бяла риза, остра сабя", само тогава той спира реката да тече и Неда със сватовете минават.

Но ако Бог, Дева Мария и светците, свалени на земята, са същински „нашенци", то и на небето те са пак същите. Те не могат да се отърсят от земните си чувства. И самият рай е най-обикновена „равна градинка", дето се поливат цветя (напр. по песента „Енчица краси рай Божий") или дето се яде и пие. Интересна е в това отношение песента „Св. Богородица преглежда мъртвите души в рай Божий". Тръгнала е Божа майка да се моли на Господа — да ѝ даде ключовете на рая. Той ѝ ги дава. Тя отключва и гледа: сиромасите ядат и пият, а богатите седят, гледат и бъркат своето земно злато и сребро. Те се молят на сиромасите да им дадат и на тях. Но сиромасите не им дават и не щат в замяна тяхното злато. И Божата майка се връща, като заключва пак рай Божий. Наивно и съвсем делнично! Но би ли могло да бъде другояче?

Умът на нашия селянин не е можал да се издигне до по-високо схващане, до по-духовна, по-абстрактна представа за Бога и светците. *Тоя ум не е навикнал да мисли отвлечено,* нито пък е способен *да си представи нещо по друго от своя собствен живот,* или да допусне съществуването на други по-духовни, по-възвишени стремежи от тия за удовлетворяване всекидневните нужди. Очевидно, спиритуалистичната християнска концепция не е била по неговия ум — така беден и ограничен. Желанията, чувствата, понятията на селянина са съвсем материалистични, тесни и дребнави. Заседналостта, липсата на широки сношения с други хора, с чужди страни правят неговия ум неспособен да разбере други хора, други души, друг живот. Липсата на нови и разнообразни впечатления правят душата му бедна, без велики стремежи, без щирок полет. Това са основните причини, за да бъдат представите за Бога и светците така материалистични и ограничени.

Християнството, от своя страна, не е упражнило почти никакво влияние, за да издигне и одухотвори тия представи. Късно възприетото християнство само за малко време е намерило класи, живо заинтересувани от подържане християнските суеверия в ма-

сата. От друга страна тия класи, които са били по-способни за едни по-духовни, по абстрактни религиозни представи — болярството и търговската класа са съществували твърде малко време. Турските победи са ги задушвали.

Това са причините за слабата религиозност въобще сред нашия народ, във всички класи. А слабата религиозност е една от причините и на духовната, културна недодяланост и грубост. Религията, християнството на запад, покрай своята гибелна роля, е играло и тая да култивира душата, да подпомогне нейния развой, да я направи по-изтънчена, по-богата с настроения.

Влиянието на византийската християнска култура до народа почти не е стигнало. Още по малко християнството е могло да одухотвори религиозните представи, да ги развие и направи по-общи и по-абстрактни, благодарение на това, че във Византия са съществували традициите на една развита митология.

Нека сега се върнем към разяснение на причините, които са пречили за кристализирането на образите на самодивата и змея.

Какво е поразило първобитното съзнание на народа, за да създаде той тези образи, тъй както са създадени? Защо те са така смътни, не издържани, противоречиви.

Езическата религия на славяните е била твърде примитивна и неразвита техните религиозни представи са съвсем неясни, неопределени, сякаш спрени в една съвсем нисша стадия. Те не са имали нито строго индивидуализирани божества и развита митология, нито някакви по-духовни представи за боговете, нито идоли, нито черкви.

В едно от най-старите исторически свидетелства, това на Прокопия (Procogius Debello Gotico III, 14), от VI век намираме следното за религията на долнодунавските славяни.

„Славяните признават един Бог, творец на мълнята, единствен властител на всичките неща, комуто принасят жертва, бикове и всякакви оброци. За съдбата нищо не знаят и въобще не й приписват никаква власт над човеците. Но когато видят, че ги грози болест или близка смърт във война, обещават Богу да принесат жертва за спасение на живота си, па, като са избегнали опастността, принасят обещаната жертва, мислейки, че са се спасили благодарение на жертвета. *При това те почитат реките и самодивите* (*vimcsas*) *и други някои божества,* на всички от които те служат и при жертвоприношенията гадаят".

Тутраканската орда на Аспаруха, която покори славянските племена на североизточна Дунавска България и създаде българската държава, като с течението на вековете се претопи със славяните, е съставлявала (според историята и новооткритите в последно време каменни надписи) част от голямо старотурско племе. Но и те — старотурците — са били монотеисти. Те са почитали един върховен Бог, творец на вселената, олицетворен в представата за небето, отдето и прозвището му — тангри (небе). Той пребъдва във върховните пластове, отдето урежда съдбичите на света. Там живеят и други добри божества. Но на самата земя, по планини,

поля и води живеят благодатни духове, наречени духове на йер-су (земя-вода).

От приведените свободни цитати става ясно, че между двете религии, тая на славяните и тая на Аспаруховата орда е имало една голяма близост, едно сходство в общи черти. Те леко са съжителствували и помирявали. И ако не бе дошло така скоро християнството, ние, навярно, бихме имали едни издържани, цялостни и съвършени образи за техните божества и полубожества — самодивите и змейовете. Но с възприемането на християнството, с пораждането на нови религиозни представи е станало едно пречупване, помътяване в старите, макар и несъвършенни, но по-чисти и оригинални образи.

Особено силно те са *пострадали от кръстосването на чуждите, дошли от вън християнски представи.* Народът не е успял да направи *едно примирение*, така че самодивата и змеят да запазят своите езически, по-прости, но по-ясни черти. Простотата и свежестта на тия образи е умряла. Вместо дивите създания на езическия ум, те се обръщат на някакви оръдия в ръцете на християнския Бог, както това се вижда в песента за „Руса Стана и самовила" или за „Св. Георги". Самодивата в първата от тия песни е станала християнка, еснафка, тя не е вече прелестното дете на горите и изворите.

Подобно смесване и изкривяване имаме с *образите на юнака и на хайдутина.* Те са, по всяка вероятност, от *по-нов произход* в нашата народна поезия, сравнително змея и самодивата.

Юнакът и хайдутинът често биват смесвани, като се мисли, че това е едно и също нещо. Това е неправилно. Те, наистина, са доста *близки, но съвсем не са едно и също.*

Преди всичко, те се различават по времето когато се явяват. *Юнакът* се явява в народната поезия, както изглежда, — положително нищо не може да се знае, в *началото на турското робство*, а хайдутинът е *син на по-новите времена.*

У *юнака* народът е изразил преимуществено своята скръб за пропадането на държавата му и спомените за героите и царете, които са го мъчили, но които са били християни и биха могли да го спасят, ако бяха живи от турците.

У *хайдутите* е изразена повече вярата в едно бъдеще спасение от турското иго.

За отношението на народа към юнаците е интересен и решаващ въпроса: — защо народните песни не възпяват царе и юнаци от по-предишно време, защо всички имена, които намираме в тях, са от времето на идването на турците?

Вероятно, най-правилният отговор ще бъде този: пропастта, която е съществувала между народа и неговите царе и боляри, умразата към тях, не е позволявала да се вдъхнови той от тях и да ги възпее. Те са били неговите мъчители и потисници — как е могъл да търси у тях спасение и помощ и да ги възпее като свои избавите ли от мъките.

Същото отношение, като към безмилостни потисници, вероятно, народът е държал *до турското робство* и към тия царе и юнаци,

герои на нашите юнашки песни, които после възхвали и възпя — цар Шишман, Крали-Марко, маджарския войвода Ян (Янкула), Хуниад, разбит на Косово-поле от Мурад II, бана Иван Селеки (Секула детенце), който е участвувал в същата битка и пр.

По-късно през време на турското потисничество, когато „неверните" почнаха да мачкат и терзаят народа, той е обърнал очи към миналото, към християнските царе и юнаци — естествено те са се явили вече в друга светлина, в ореола на борци против „неверните" мъчители. Те и действително бяха борци против турците.

Но, естествено пълна, беззаветна идеализация на тия, които са били не много отдавна мъчители и тирани, е била невъзможна. Често юнаците запазват своите черти на тирани, често народът им придава и несимпатични качества[1]) но очевидно, това схващане е било по-слабо застъпено и другото — *идеализаторското* е преодолявало. Ето една от причините на противоречията и смътността на юнашкия образ.

В различие от хайдутите, юнаците са представители на физическата сила; в песните, които ги възпяват, често се среща *елемента на чудесното*, тези юнаци са нещо като *полубогове*, откърмявани от самовили и правещи чудеса, невъзможни подвизи за човека. Те правят чудеса, дори когато са съвсем малки деца, като Секула детенце, Дете Дукадинче, Дете големеше. Груица детенце и пр.

Но нека се обърнем сега към образа на хайдутина.

В живота и в песните той се явява, когато вече турският феодализъм идва към своя край, когато почва разлагането и на задругарската и общинна собственост. По това време турското потисничество твърде много се усилва и взима невиждани до тогава размери. От друга страна разлагането на задругата и общинната собственост изхвърля много се усилва и взима невиждани до тогава размери. От друга страна разлагането на задругата и общинната собственост изхвърля много селяни из село. Много от тях — посмелите се отдават на разбойничество и хайдутство. Естествено, при турското потисничество — икономическо (турците са землевладелците) и политическо — всевъзможните зулуми и жестокости на кърджалии и еничери — естествено, че при това положение народът почва да *идеализира хайдутина*, да му придава качества на борец за народа, против неговите мъчители. Хайдутинът, макар и разбойник, грабител, от който и народът понякога е търпял насилия, е бил единствения, който се е съпротивлявал на турците. Народът не е могъл да не го обича и възпява. Но благодарение на това, че тоя хайдутин, особено в началото и до революционното движение, е бил пакостник и за селянина, харамия, който не е галил и народа, — благодарение на това имаме известна противоречивост, липса на целност в хайдушкия образ; — хайдутинът в народните песни е ту жесток, бездушен, подъл грабител на народа, ту светъл лик, закрилник на потиснатите и онеправданите.

---

[1]) Това най-добре се вижда от поетическия образ на Крали Марко, главния герой на тия песни — в неговата характеристика намираме повече отрицателни качества; той е нехранимайко, безхарактерен, не умен човек, измамния лош съпруг и пр.

Хайдутинът се отличава от юнака по това, че той е *човек*, а не полубог, че той не е от царски произход, но от народен, че се бори с турците и богатите изедници, но никога не влиза в съюз с тях, като юнаците, че у него *няма* или редко има фантастични качества, най-сетне и по това, че у него физическата сила не играе такава важна рол, както за юнашките подвизи. Това, вероятно, непосредствено се дължи на изнамирането и разпространението на пушката. На това сочи и преданието — че Крали Марко, предводителя на старите юнаци, се е скрил в някоя пещеря, когато чул да пукне пушката, защото намира за недостойна борбата, дето победата решава не мускулната сила и личната храброст, но оръжието.

Една голяма част от противоречията и неясността на юнашкия и хайдушкия образ, вероятно, се дължи на смясването, което народът е направил, между юнака и хайдута в по-късно време. Народът е почнал да придава чертите на юнака върху образа на хайдутина и обратното. Това е било толкова по-възможно, че и в едните и в другите народът е виждал преди всичко борци против феодалната тирания на турците, против пълното безправие на рая. При отслабването, почти изчезването на историческите спомени и силното впечатление, което е правил хайдутинът, смясването е било неизбежно.

В заключение смяло можем да кажем, че народната песен, най-вярното огледало на народния дух и на народния живот през течението на вековете е отразила с изумителна правдивост нашето правилно историческо развитие. То е ставало неестествено, на скокове, при кръстосаните влияния на противоречиви една на друга сили — такава е и народната ни поезия: противоречива, с помътени, неясни, несъвършенни, но все пак живи, оригинални, пленителни образи.

Културният живот в Македонската Народна Република

Десетилетните борби на македонския народ го доведоха до слънчевия чертог на свободата. Младите радетели в областта на културата, във Вардарска Македония, днес влагат всичките си способности и сили, вдъхновени от един идеализъм, свойствен само на люде, дълго време стояли в робство.

В кн. 5—6 на сп. „Македонска мисъл" г. Хр. Стойков очерта в общи щрихи достиженията на нашите научни, литературни, художествени, драматични, публицистични работници, запозна нашите читатели с наложилите се вече имена на творците в различните области на младата македонска култура.

Върху разораната целина вече се уформяват отраслите на културно художественото творчество. Веднаж появила се в новата македонска действителност белетристиката, да речем, пред нейните творци неминуемо изникват всички проблеми и задачи, специфични за този род художествено творчество. Извиканата от стихийното пробуждане на самобитните народни сили македонска лирика, неизбежно трябва да навлезе в детайлностите на формално-естетичните и обществено-творческите задачи, типични за този род изкуство. Така е и с живописта, скулптурата, драмата, музиката, със социалната и стопанска дейност.

Във всички тези отрасли, които в същност са само части от от единната македонска национална култура, се долавя процеса на задълбочаване, конкретно обособяване и специализиране на всяка една от тях.

С тези няколко бележки ние по-скоро желаем да обърнем вниманието на нашите читатели върхо особеностите на това развитие, без да си поставяме за цел да навлизаме в подробностите му.

Боевото въодушевление и себеотрицание, революционната мобилизация на македонския народ по време на народно-освободителната борба отстъпи място на мирното градивно развитие на македонската нация в следвоенната обстановка, когато екотът на взривовете и свистенето на куршумите отминаха с приключването на втората световна война.

Една от най-важните задачи, към която нашите културни строители се отнасят с нуждната сериозност, е издирването и запазването на всички културно исторически паметници, фолкорни, етнографски матнриали, грижливо проучване историческия развой на македонското освободително движение от Илинденската епоха до славните партизански дни, през които се роди македонската народна република в Ф. Н. Р. Ю.

Издирването, запазването и подреждането на нашето народностно богатство, набирано във вековете, изучаването на героичнта македонска история са, несъмнено, едни от основните задачи за изграждането, укрепването и развитието на националната македонска култура.

Македония е богата със свои културно-исторически паметници. Трябва да отбележим, обаче, че много от тях бяха занемарени поради чуждото владичество.

Състоянието на охридските църкви *Св. София, Св. Никола болнички, Св. Богородица болничка* и др., както и положението на старинните *калета, бани, джамии и църкви* из цяла Македония, показват, колко са изоставени. Съществува опастност да бъдат загубени тези ценни паметници в Македония.

Пред вид на това *Министерството на просветата в Скопие е назначила специална комасия за защита на културните паметници и природни редкости.*

Създаден е специален закон за тази цел. Според правилника, изработен за приложение на закона, органите, натоварени за защита на културно-историчесите паметници и природни редкости, са контролини и изпълнителни.

Контролни органи са местните, районните, околийските, окръжните народни отбори.

Изпълнителни органи са Върховния институт, областните заведения за защита на паметниците и природните рядкости.

В Скопие има такива исторически ценности, като *Куршумли хан, джамията Султан Мурад, имама Дуат Паша, стария водопровод, църквата Св. Спас, калето и др.*

Куршумли хан със своят архитектурен стил свързва Скопие с Дубровник.

Импозантната и майсторски изработена джамия *Султан Мурад* говори не само за културния живот на турците, но изтъква и ролята на Скопие като център на Балкана през първите години на турското владичество.

Старият водопровод свидетелствува за това, че Скопие по време на Византийската империя е бил културен и политически център.

Скопското кале повече от всички исторически паметници е свързано с историята на Скопие.

Църквата Св. Спас е дело на високо художествена иконопис и дърворезба.

Народните умотворения съставляват друг важен дял от културната съкровищница на целокупния духовен ръст на Македония. Под редакцията на *Блаже Коневски* в Скопие излезе първия том „*Народни умотворения*“. В тях е отразен колективния народен дух и съставляват най-добрия източник за изкованието на македонския литературен език. В народните песни е изразен творческия гений на нашия буден народ. За уформяването на езика народните умотворения има да играят съществена роля. Те са пълноценните указания за духовните ценности на народа.

Две трети от населението на народа е неграмотно или полуграмотно. Това достатъчно ясно определя и задачите на просветната власт. Като едно от първите мероприятия на Министерството на просветата е повсеместното откриване на *аналфабетни курсове.* В това отношение читалищата играят важна роля.

В Скопие има две големи библиотеки: *Народната библиотека* и *Градската библиотека.* Народната библиотека разполага с огромен брой книги от всички клонове на науката и културата. Министерството на просветата включва тези две библиотеки в общия план за „*Просвещение и културно издигане*“. Народната библиотека обслужва научно-културната дейност, поради което не може да се използува за масова просветна работа. Градската библиотека, обаче, е изцяло предоставена за тази цел. Отварят се районни клонове на библиотеката, целта на които е да проникнат във всички предприятия, учреждения и домове на района. На същия принцип е поставена библиотечно-просветната дейност в селата и по-малките градове.

Една широка мрежа от читалища днес покрива всяка нова книга и вестник до масовия читател с темпа на предмайско съревнувание.

Лъчите на просветата са еднакво достъпни както за македонеца, така и за турчина, албанеца, циганина, сърбина, влаха.

За да дадем ясна представа за културния живот на малцинствата в Македония, ще цитираме някои данни за малцинствата в Скопие. Постановленията на Югославската конституция за пълната свобода на националностите и малцинствата намират делово осъществяване в Македонската народна република.

До сега в Скопие са отворени *малцинствени основни и прогимназиални училища:*

а) *Турски („Ирфан" и „Тефейуз")* с 881 ученика, от които 380 са девойки) до четвърто отделение и 10 ученика в петто отделение. Ангажирани са 16 учители за всички отделения.

б) *Албанско („Лирия")*, с 327 учерика, (от които 75 са девойки) от четвърто отделение с 14 ученика и 5 ученички в петто отделение. В тях са ангажирани 9 учители.

в) *Сръбски* има три отделения: 1, 2 и 4, в училището „Св. Климент", с 63 ученика и двама учители.

г: *Цигански отделения* има три в училище „Даме Груев" с 15 ученика и трима учители.

Преподаването се води на майчин език от учители, принадлежащи към съответните малцинства.

Миналата година бе отворено *женско занаятчийско училище „Шефкат"*, което се посещава от младите мюсюлманки — туркини и албанки.

Върви се към създаване условия за отваряне на *малцинствени гимназии.*

Общонародната просвета се провежда с голям замах.

До сега са открити курсове — турски, албански, цигански, които се посещават масово и с повишен интерес.

Така борбтта против неграмотността се провежда интензивно и резултатно.

В този момент са в действие: 5 турски аналфабетни курсове с 230 курсисти, от които 20 са жени; 6 албански аналфабетни курсове с 195 мъже и 20 жени; един цигански аналфабетен курс с 52 курсисти мъже и жени.

През месец януарий т. г. е бил организиран народен университет за турското и албанското малцинства. Изнесени са 8 популярни лекции, от които 5 на албански и 3 на турски език.

Темите, изготвяни от културни деятели, са актуелни и непосредствено интересуват слушателите, така че салонът на Мюсюлманската верска комисия, където се четат лекциите, всякога е препълнен с публика.

Малцинствата в Македония си имат свой печат. В Скопие излиза на турски език вестник *„Бирлик"* (Единство), а на албански — *„Флака е власнимит"* (Пламъка на единството), които подпомагат по един ефикасен начин културно-просветрото изграждане на широките народни слоеве, провеждано при условията на действителната народна демокрация, идеите за свобода, братство и единство на всички народи в Ф. Н. Р. Ю., както и подържайки любовта на малцинствата към придобивките на народно-освободителната борба.

Една удачна форма за въвличане в културното и стопанско строителство на всички хора, населяващи Македония, са *стенвестниците* (дзидните вестници), които изникват в всяко предприятие, учреждение, клубове, квартали и въобще там, където има човеци и човешки интереси. Чрез стенвестника се поставят в ръцете на народа, който се проявява все повече и повече като инициатор и двигател, националното и общокултурното издигане на Македонската република.

В рамките на предмайското съревнуване просветният отбор при местните синдикални съвети е организирал в Скопие една изложба на стенвестниците. Изложбата е открита на 25 февруарий. Тя сама по себе си представлява изключително културно събитие. На изложбата могат да се видят около 60 разни вестници (синдикални, народо фронтовски, информационни).

Един ден преди откриване изложбата в Скопие се основа *Дружеството на художниците* в Македония. Нуждата от създаването на един организиран колектив от нашите македонски художници се наложи поради нарастналите обществени задачи, с които младите живописци и склуптори трябва да се справят успешно.

През същия месец февруарий се основа и *Дружеството на професионалните журналисти* в Македония. Управителното тяло в състав: председател Мито х. Василев, подпредседатели Асен Тодоровски и д-р Петро Янура, секретар Тошо Шкартов, е започнал веднага своята дейност за създаване на здрави журналистически кадри.

Заслужав да бъде отбелязано, че в Скопие е възстановена работата на *Природо научния музей*, където младите курсисти имат пълната възможност да се занимават с лабораторна и научно-практична работа.

Държавното книгоиздателство в Македония за късо време снабди страната с ценни училищни и общообразователни книги. Пуснаха се в продажба новите учебници: *Граматика за македонски език, учебник по руски език*, читанка за 1, 2 и 3 клас на гимназиите. Излете от печат и „*Буквароm*“ — радостта на първото македонско училищно поколение. Държавното книгоиздателство полага особено големи грижи за просветното издигане на населението, като издаде творбите на по-старите и младите македонски писатели. През първото тримесечие на настоящата година излязоха от печат „*Сердарот*“ от Гр. Пърличев, „*Климе*,“ „*Гламии*“ и „*Порой*“ от В. Марковски. Видяха бял свят и песните на Коста Рацини и Коле Неделковски, „*Зборник народни умотворения*“, „*Македонче*“ — стихове за деца от Ванчо Николски и др.

Младите македонски историци работят трескаво за написването на първата пълна македонска история, която ще укрепи здраво народностното съзнание на учащето се македонско поколение.

Г. А.

Асен Василиев

Дичо Зограф

Въпросът и представите за нашите зографи все още не е напълно осветлен, за да можем ясно да си представим техните значителни дела. Популярното внушение за тяхната посредствена работа и относителните им дарби е широко разпространено. От друга страна, така създалото се пренебрежение е било злокачествена пречка за обстойни и планомерни проучвания на техните дела. Огромното значение, обаче, на тези неуморни носачи на обществения дух не е мъчно да се разбере. Тяхното дело по нищо не се различава от общите усилия и заслуги на всички просветители от онова време.

В настоящето си изложение ние ще се занимаем с един от най-значителните представители на македонската религиозна живопис през XIX век, Дичо Зограф. Този знаменит майстор-иконописец е родом от мияшкото село Тресонче, намиращо се в долината на р. Мала Река. Както е известно от там произхождат почти без изключение всички македонски майстори иконописци, резбари и строители. От с. Тресонче са излезли родовете на доста умели майстори и то предимно иконописци. Към един от тези родове принадлежи и художника, който ни занимава. Знае се, че мияшките майстори са „самоуци", т. е. те са предавали своето изкуство от поколение на поколение. Такъв е случая и с рода на Дичовци. От запазеното предание, твърди се, че бащата на Дичо, майстора Кръсте, е бил добър резбар. Онова, което ще изложим по-долу, за родословието и делата на представителите от този род, се обосновава, както на преданието, така и на писмени факти. От последните доказателства, най-съществени са подписаните и датирани произведения — икони, както и личната ермения (наръчна зографска книга) на Дичо Зограф.

Онова, което се знае за живота на Дичо, по запазени спомени, е твърде малко. Същото би могло да се каже и за останалите представители от рода на Дичо. От този род има издънки до наши дни, а назад към основателите му, се стига до един от членовете на това семейство, живял към средата на XVIII век. Една част от родословието се потвърди и документално, благодарение на Дичовата ермения, а за другата прибягнах до един от представителите на рода — Божил Аврамов, внук на Дичо. Божил Аврамов, който се е преселил и живее в София, помни дядо си Дичо, зние и името на прадядо си, Кръсте, и на неговия баща — Дичо. Понататък връзката се губи. Кой е бил неговия предходник — Божил Аврамов незнае. Благодарение на тези лични спомени и особено на бележките, които ни е оставил Дичо Зограф в неговата ермения, бяхме улеснени да съставим родословието на това семейство.

На първата страница от книгата на Дичо, за която по-долу ще дадем някои сведения, са запазени собствените му бележки с имената и рожденте дати на синовете му, както и някои сведения за самия него. Бележките са следните:

родисѧ отроца авраамъ вомесеца майѧ воденъ понеделнїкъ на лета ѧ҃ѱм
несторъ родисѧ мц҃а марта дена к҃е лета ѧѱѯв
арѯсенїѧ родисѧ мц҃а марта дена: к҃а ден торнїв лета ѧ҃ѱмд
евгенїѧ родисѧ мц҃а апрїлъ дена і҃д лета ѧ҃ѱмз
спи҃ридонъ родисѧ мц҃а ісаїа дена к҃з лета ѧ҃ѱн
воденъ торѯнїкъ напладне
Ефимїѧ родисѧ во мц҃а ґанвареа к҃в: денъ понеделнїкъ ѧ҃ѱна
Божїнъ родисѧ мц҃а ісаїа д҃евет҃ъ понеделнїк вечеръ ѧѱнг
на три часа почина смерно августа: 1862

Дичо зографъ wженїсѧ налета ѿ Хр҃та ѧ҃ѱлд
мц҃а ісаїи дена: а: тога бехъ на лето: к҃: возрастъ — родихсѧ мц҃а марта во четвертокъ
аврамъ wженїсѧ волето 1858 ісаиа к҃д
темана родисѧ мц҃а апрїлаїа їе налето ѧ҃ѱмд вострега

Бележките на Дичо Зограф завършват в 1854 година.

След това, някой друг от членовете на семейството е отбелязал няколко по-късни семейни случки, пак във връзка с оженвания и раждания. Както се вижда от по-горе дадената преписка, самия Дичо е роден през 1819 година щом е бил 20 годишен когато се е оженил. Тази точност идва да поправи грешлата на М. Ф. Йованович в статията му „Православна саборна црква свете Богородице у Скопљу“[1]), където за рождена година на Дичо се сочи 1814 — за определянето на която са правени приблизителни пресмятания. В родословните си бележки Дичо, за съжаление, не ни е оставил такива и за неговите предходници. Той никаде в книгата си не е споменал и бащиното си име. Че действително баща му се е казвал Кръсте[2]) се потвърждава от подписите му върху някои икони.

И така родословното дърво на Дичовия род е следното:

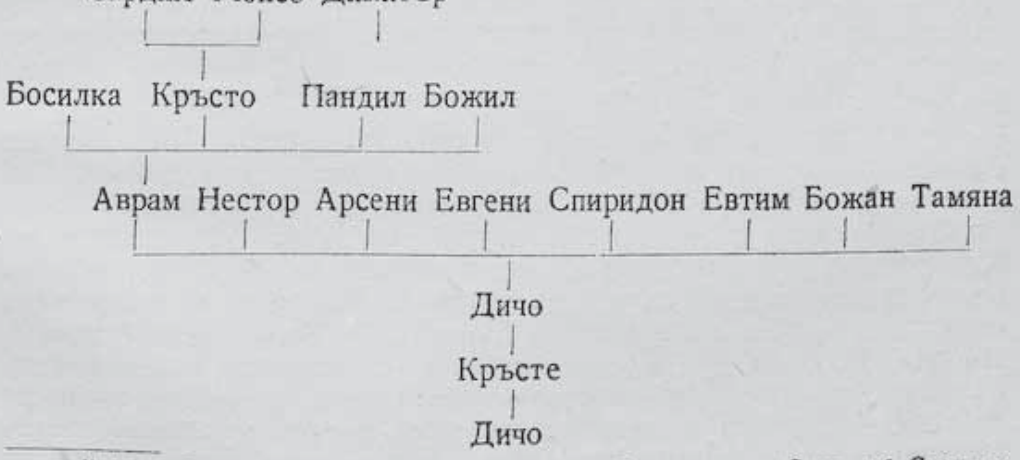

[1]) Вж. „Споменица провославног храма св. Богородице у Скопљу“ Скопљу 1935, стр. 409.

[2]) Майстор Кръсте, според спомени е работил в пашовите конаци в Шкодра. Доволния паша му подарил кон за да се завърне в селото си, и слуга да го придружава.

Преди да кажем за дейността на Дичо Зограф, която заслужава широко проучване, за да бъде изтъкнато значението му за иконографията на Македония от миналия век, нека дадем онова, което се знае за личния му живот — и то твърде малко, по запазени, спомени. Според тях, той първоначално, като младеж, е прекарал в обучение при баща си — майстор Кръсте, резбар и иконописец. Двамата обикаляли земите на Македония и изработвали резбарски украси по църквите — иконостаси, амвони и пр. Бащата, който е предимно резбар, немогъл задълго да задържи сина си при себе си. Може да се предположи, че Дичо е имал по-голямо предразположение към изобразителното изкуство — иконописта, която не е могъл да усвои от баща си. Нему се удал един случая да се срещне с опитни зографи и е могъл да научи нящо повече от тях. Според М. Ф. Йованович (ц. с. стр. 409) Дичо се срещиал в Драма с някакви зографи цинцари, които работили в този град и с тяхно съгласие останал да ги наблюдава. В кратко време той успял да усвои някои от тяхните похвати и след една седмица незакаснял да направи впечатлеиието на учителите си със своя опит. По-късно, след половин година, нему се удало да се залови с самостоятелна работа. В съседното до родното му село, Лазарополе, била . завършена църквата и Дичо бил поканен да изпише иконите. Тази своя първа работа той извършил с голям успех. Изглежда, че Дичо е имал необходимата подготовка от баща си, а цинцарите са спомогнали ня младия майстор да се вдълбочи с по-голямо умение в работата си и да даде простор на дарбите си, които е притежавал. След този щастлив опит Дичо се отдава изключително на иконописто и в продължение на дълги години неговата четка е украсявала църквите из земите на Македония.

Дичо Зограф е работил из цяла Македония — из мияшките села, Охридско, Скопско, Серско, Драмско, Вранско, Кумановско, бил е и в Албания. Някъде се е задържал дълги години, както е случая с Скопско, гдето е работил в продължение на 18 години. Негови произведения могат да се видят и оттатък Балкана — в Видин, Лом, Кула. Дали той е отивал там или пък са му били поръчани икони и отнесени там, това незнаем. Ние предполагаме, че иконите, които се намират из тези краища, са правени по поръчка без самия Дичо да е отивал да рисува на самото място.

Въ продължение на повече от тридесет години Дичо Зограф е имал възможност да прояви огромна художествена дейност. Той е могъл да вникне в духа на иконографията, да опознае основно сюжетите, както и да постигне завидно техническо съвършенство. Художникът е предпочитал кавалетната живопис. Ние имахме възмъжност само в един случай да видим негови, може би единствени стенописи — тези в Охридската църква „Св. Богородица Челница". Иконите на Дичо, които, както казахме, са пръснати из множество църкви и представляват необозрима продукция, имат най-различни размери. Форматите на неговите икони се движат от малките целувателни икони до големи по размер олтарни иконостасни икони. При изпълнението, обаче, на едните и другите се чувствува известна разлика както в композиционно разрешение, така и в колоритното

виждане. Докато в малките икони той предпочита сюжети с по-сложни и многобройни групи от фигури и по наситени цветове, в големите икони предпочита еднофигурната композиция и по-светли тонове. В втория случай фигурата е монументална и по-стилна, докато при малките композиции стилът е по-живописен.

Дичо Зограф е един от най-добрите рисувачи между македонските художници. Разбиранията му за пропорциите в човешкото тяло се вижда от това, че той правилно построява фигурите и лицата на светците. Възприетия начин на работа в иконографията — стремление към обобщение на формата, е напълно разбран и убедителен. Художникът не се прикрива зад този възглед, както това може често да се види при други иконописци. Напротив, тук ние виждаме голямо съвършенство и яснота. Типът на всеки рисуван светец е даден точно и сигурно, според общоприетите канонични правила, без да е изключено благородството в израза и с чувство е подчертана духовната им същина. Дичо Зограф е богат колорист. Изобилието от цветове, изискани и хармонично съпоставени, правят блестящо впечатление. Неизбежната употреба на златото, както и пищната орнаментация в дрехите и свободните гънки на драпериите допринасят още повече за цялостното художествено впечатление на иконите от този майстор. Той е успял да достигне възможните граници в този род иконография. Всички тези качества дават напълно завършен вид на неговите творби и разглеждания иконописец може решително да се постави в редицата на македонските зографи от средата на миналия век. Неще съмнение, че той със своето изкуство е указал силно влияние на мнозина свои съвременици, бил е и предпочитан навсякъде, за което говорят многобройните му произведения. Естествено, и изкуството на Дичо Зограф, подпадащо под общия знаменател на XIX век, носи общия отпечатък, който характеризира това време с множество влияния от Западноевропейското изкуство. Дичо Зограф се движи по линията на тази съвременност и не е могъл да се откъсне от нейния дух, обаче в така възприетия мироглед и стил на изкуството от това време, той постига максимум резултати между македонските майстори, благодарение на своя талант и техника.

В следващите редове ние ще дадем една част от произведенията на Дичо зограф, които са ни известни, като спазим овременяването.

Както казахме Дичо е започнал самостоятелната си работа в с. Лазарополе, в църквата „Св Георги". Там над южната врата той е оставил следния надпис:

Во славѣ сѵ̈тиѫ̀ єдиносѵщниѫ̀ и жівотворѧщїѫ̀ и нераздѣлниѫ̀. трѵ̈цѣ, wц̃а і сн̃а и стаго дх̃а, повелєнїє благочестївѣйшаго, самодержавнѣйшаго, великаго гдр̃ѧ нашего императора Николаѫ̀ Павлов (и)ча всєѫ̀ Рwссій і держѧвѣ православнѣю, помолѵ̀ги г̃ѣи смиренаго раба твоего ек(ти)тора и епитропа ѣ̀рчиниѫ̀ кехаѫ̀ Какалески и родителємѫ̀ і чадоми сѣградї є̃ хра̀ма и wвнови его великомч̃еника побєдо(нос)ца и чѣдотворца Гєѡргиѫ̀, избранаго воіна христ̃оваго во село Лазарополе,

Во това време ѧѿлѣ тога беше екѕтиторѫ і питропѫ ѣѕрчін кехаѧ и назорѫ смирени попѫ Мартинѫ иереѧ Димаскі, маисторѫ стоанѫ ѿ Дѕково іѡн(?) ✝ а ѕѕграфѫ смирені Дичо ѿ Тресанче Перкоски. Помилѹи гѧи раби твои ѣѕрчина і папа Мартіна и сн селані Лазарофцн, сохрани гѧи весѫ сен и всѧ православни хр̃стиани и родителемѫ чадомѫ аминѫ. И совершисѧ во лето ѿ хр̃ста ѧ̃ѿѧ̃.

Втори надпис в същата църква се намира в проскомидията. Той гласи:

Ѡйци сѣыи и братиѧ дѕховны, иже ѯхотаціїѧ по мнѣ слѕжити во сѣн жертвеникѫ сен, молюсѧ и милисѧ дѣю поминаїте мене грѣшнаго во сѣаѧ слѕжва; за не азѫ недостоины слѹчихѫ егда воздвижесѧ стьи храмѫ сеи и во времѧ мое совершисѧ. Поминаите всѧ православніа хр̃тіані и се сѣтѫ написані Мартинѫ іереіа здѣ и бг̃ѫ да и приемлетѫ во царс̃тво небесное, аминѫ. Молитвами прес̃таѧ Бгородица и стаго великомѹченика Гєѡргіѧ и свѣхѫ стихѫ амінѫ Ѕѕграф смирени Дичо ѧ̃ѿѧ̃.

В периода между 1841 година и 1846 година ние не знаем къде е работил Зографа. През това време той е бил, можеби, из Албания и източна Македония. Едва през 1847 година го виждаме из Скопско, в манастира „Св. Никита“, където той е оставил надписа:

Ѕѡграф смиренїй Дмитрїѧ ѡ Дебоѓ ѿ село Тресанче ѿ Дебоѓска каза 1847 февр. 15.

В манастиря „Св. Богородица“ — Пречиста, Кичевско, се намират икони от различни години — 1848, 1853, 1856, 1864 и 1865.

В църквата „Св. Спас“ на с. Црешово, Скопско, където е нарисувал олтарните икони. Той се е подписал:

Дичо зографѫ ѿ село Тресанче дебоpско держави 1854.

След това той работи в Скопие, където най-много икони е оставил в Скопската църква „Св. Спас“. Тези икони са следните: Архангелски собор, с подпис: „йѕѫ рѕки Дича ѕѡграфа дебоpско село Тресонче 1854“; св. Филип, св. Параскева и св. Арсени архиепископ: същия подпис; св. Константин и Елена (25×35 см.), от същата година; св. Симеон Стълпник и св. Арсений Великий (27×38 см.) с подпис и дата; св. м-ци Анксѐнтий, Орест, Евстатий, Евгений и Мардарий, с подпис и дата; Св. св. Кирил и Методий; св. равноапостоли Княз Владимир и Иулита; св. Прокопий, Меркурий и Екатерина; св. прор. Данаил, Трифон и арх. Стефан; св. Филип, Параскева и архиеп. Арсений; св. Параскева, ап. Вартоломей, Пантелеймон препод. Иоан Лествички и ап. Варнава; Възнесение Христово; Сошеоствие на Христа в ада.

В Скопската църква „Св. Богородица“ бяха запазени около десет Дичови икони, между които и тази на св. Иван Рилски и Прохор Пчински. След опожаряването на църквата през 1944 го-

дина, какво е станало с тези икони, незнаем. На тези икони имаше подписа на Дичо и годината — 1857.

От 1855 година има икони от същия майстор в църквата на с. Глуво, а през 1856 година той работи в Куманово. В тамошната църква „Св. Николай" са запазени големи олтарни икони, които Дичо е работил с особено чувство. Те са: св. Спиридон (92×127 см.) с надпис:

Приложисѧ сѣ рѕкáхъ и̑ содрѣ́жинахъ рѕфетъ папѣ́жинскїй за вѣ́чни спомéнъ, въ пáмѧтъ йхъ. 1856. декмв. 14 йзъ рѕки Дúча зѡграфа деврели.

Св. Богородица (93×127 см.) с надпис:

Приложúсѧ сѣ рѕкóю кнгговѣ́наго гдúна пáп Димитрїй икóнома кѕмановскагѡ въ пáмѧтъ е̑гѡ 1856 мáйа 17 йзъ рѕки Дúча зѡграфа ѿ деворскѕ держáвѕ.

Исус Христос — подписана и датирана — 1856 декември 14. От Дичо е без друго и иконата на св. Иван Кръстител, но тя не е подписана.

От следната 1857 година, пак в същата църква се пазят иконите: св. Димитър — с надпис:

Приложúсѧ сѣ рѕкáхъ и̑ содрѣжинахъ рѕфетъ а̑вáжиински, кѕмáновски въ пáмѧтъ йхъ. 1857 февроарій: 14 йзъ рѕкй Дичà зѡграфа, деврали̑ѧ.

Св. Георги (93×127 см.) с надпис:

Приложúсѧ сѣ рѕкáхъ и̑ со дрѣжúнахъ г̑дннъ Дéнко Крáстовїчъ и̑ г̑дннъ Тасо Смúлковичъ въ пáмѧтъ йхъ. лéта Хр̑тà 1857 мц̑а февр. 8: йзъ рѕкй Дúча зѡграфа ѿ деворскѕ держáвѕ.

В църквата „Св. Никола" на с. Долно водно, Скопско, могат да се видят четири иконостасни икони: Архан. Михаил, св. Никола, Исус Христос и св. Богородица (78 × 107 см.). Последната с подпис: йзъ рѕвй Дúча зѡграфа деврали. 1857 апрїл 20". Останалите нямат подписи, но по всичко личи, че са от Дичо.

В църквата „Св Троица" в с. Гюмендже, Дичо е нарисувал иконите св. Троица, св. Иван Кръстител, св. Георги, Успение. Той се е подписал. Там е рисувал през 1858 година

Същата година той е работил и в църквата „св. Спас" в с. Драчево.

Следвайки хронологическия ред, ние трябва да отидем в гр. Враня, за да видим едни от най-големите Дичови икони. За тамощната църква „Св. Троица" той рисува иконостасните икони през 1859 и 1860 година, а именно: св. Прохор Пчински (68 × 150 см.), надписана: йзъ рѕки Дúча 1859 ноем. 20". (*обр. 1*). Подписът на тази икона следва почти на всички останали, така че ние няма да го преповтаряме. Освен това Дичо под всяка от иконите върху

една лента — хартия е написал и тропаря на светеца, които също така ще избегнем.

Обр. 1. Икона на св. Прохор Пчински

Св. пророк Илия (87 × 150 см.), същата година.

Св. Троица, същата година; св. Богородица (88 × 150 см.). Снимка от тази икона даваме *обр.* 2. От нея се вижда напълно

монументалния стил, композиционно чувство и солиден рисунък, както и особения декоративен усет на Дича. В същия стил е и

Обр. 2. Икона на св. Богородица, от гр. Враня

иконата на Исуса Христа (87 × 152 см.), с подпис и дата — 1859 год. 7 XII. (*обр 3*).

Все в този дух е и иконата на св. Иван Кръстител (87 × 152 см.), от същата година. В тази серия е и иконата на св. Сава и Арх. Михаила с подпис и дата.

На следната година Дичо Зограф е нарисувал иконите на Три светители, подарена от бакалския еснаф, св. св. ап. Петър и Павел, св. Спиридон, св. Никола, св. Димитър и св. Харалампи.

Впечатлението от този сбор икони е напълно благоприятно за техния автор. Богатата колоритна хармония, пищната употреба на злато, особено в иконите на св. Богородица и Исуса Христа, слож-

ния охров тон на главите с леки охровозеленикави сенки, пълното съчетание на златни фонове с цветовете на облеклото, тронове, пейзаж — цялата тази сложност от разнообразие е овладяна с завидно умение и много вкус. Към всичко това като се прибави и изящна техника, ще се види висотата, на която стои този майстор.

Обр. 3. Икона на Исус Христос, от гр. Враня

През 1861 година Дичо Зограф работи икони, между другите и за северо-западна България. В църквата „св. Никола" в гр. Лом се пази иконата на св. Богородица Сладколюбящая, размери 37 × 49 см., с подпис: „йзъ рѕка Дічо зографа ѡ Девѣрско државу село Тресанче 1861".

Иконата е сборна — от двете страни на Богородица са представени св. Никола и св. Стилян от ляво и св. Стефан и Хараламли

от дясно. В долната част на иконата са дадени три сцени: Рождество, Разпятие и Възкресение Христово. Над главата на Богородица в облаци е нарисувана св. Троица.

Обр. 4. Портрет на Самуил иеромонах

От същата година е запазена иконата на св. Стефан и св. Никола (38 × 54 см.) в църквата „св. Пантелеймон" в с. Нерези. Тя е подписана: Приложи́сѧ йждивенїе ї-на Стефко Китановичъ въ памѧтъ є҃гѡ 1861 марта 23 йзъ рѹки Дича зїграфа.

От 1862 година Дичо е вече из Охридско, където в продължение на няколко години остава да работи. В църквата „Св. Богородица Челница" в Охрид, на западната стена на църквата той е оставил надписа:

Обновисѧ сей Сѣтый храмъ престѣыѧ Бдцы, вовремѧ сїѧеноднкиствителъ г. папа Θеофилъ, епитропствующихъ ї. Стефан и ї Кѡнстантинъ братъ егѡ Петровїчи и со прочїй махалцы велики и малы помогнале. За вѣчнїи споменъ, во лѣто 1862 ноемврїа 20 денъ йзъ рѹки Дича Зѡграфа ѡ деворскѹ державѹ село Трѣсанче, Крѣ".

Както споменахме по-горе това са единствените нам известни стенописи. Една част от тях са развалини. Между запазените са образите на св. Кирил и Методий, а всичко останало е предимно декоративен материал, пейзажи с тропически дървета и др. Безспорно, че стенописите отстъпват пред иконите на този майстор.

В църквата „Св. Климент" от 1862 година са запазени една икона Кръщение Христово и кръста с Разпятието, Богородица и Иоана, подписани и датирани. В същата църква Дичо е работил последователно през следващите години. Над входната врата е поставена иконата на св. Климента, св. Кирила и св. Методий. Надписът на иконата е:

Написасѧ сїа ѣікона во времѧ митрополїта гѯина мелетнїа, ѣпитропствѹющїихъ на ѹчилище кочишко г-нъ Хрїсто Златар. йз рѹки Дича зѡграфа сиречь живописецъ ѡ Деворска держава село Тресанч 1863 февруар 20.

В същата църква — икона Възкресение, с надпис:

Сїѧ ікона написасѧ во времѧ епитропа ї-на . . . стовчъ Генегар во лѣто ѡ Христа 1864 марто 30 З: Дича".

През 1866 година той е нарисувал голямите табли под иконостасните икони: Тогава изглежда, че е бил поправян и иконостаса, ако се съди от надписа: „1866 йзъ рѹки Дича Зѡграфа ѡ Дѣворско село Трѣсанче. майстор за дрекомъ Θѡма ѡ сѣлие".

Също така в Охрид, в така наречената Долна влашка махала, в църквата „Св. Никола" през 1862 година Дичо е нарисувал всички икони.

В църквата „Св. Богородица Болничка" са запазени три икони. Първата — св. Екатерина, св. Параскева, св. Иоан и св. Матрона (28 х 38 см.), 2. св. Василий, св. Иван Златоуст и св. Григори Богослов и 3. св. Кирик и Юлита, св. Климент, св. Иван Владимир, св. Арх. Михаил, св. Иоаким и Ана, св. Еразъм и св. Стилян.

И трите икони са изпълнени с техническо съвършенство и в завидна колоритна висота. Първите две икони са подписани и датирани — 1864 год.

Нека кажем, че в северозападна България Дичови икони могат да се видят и в църквата на гр. Кула, а в Ломския градски музей е запазена иконата на св. св. Кирила и Методий (40×55 см.), с надпис:

Къ дáръ отъ трьдолюбиваго настоятела гна Младен П. Мокрешли, во ломъ въ паматъ его. 1867. йзъ рекй Дйча живопйсецъ отъ Деборско село Трескавче аѡѕ мца августъ 20".

Тук ние дадохме една незначителна част от иконописното наследство на този извънредно продуктивен и вещ майстор. Множество от неговите творби ще се издирват и бележат с течение на времето. Но налага се да кажем, че той е направил опит и в светската живопис. Макар че за сега нам ни е известен един Дичов портрет, може да се допустне, че той е рисулал и други живописни творби, независими от иконографията.

В манастиря Трескавец, при Прилеп, в църквата е запазен един портрет на някой си Самуил иеромонах, подкрепен с подписа на художника: йзъ рекй Дйча зоγрафа аѡнд (= 1854 год.). Портретът е рисуван на дъска с размери 30×40 см. (обр. 4) Иеромонахът е представен почти до колене, насреща, с кръст в дясната ръка, през която е преметната броеница, а в лявата държи разгъната хартия с един монашески текст. Облеккото е тъмно — черно-кафяво расо и тъмно син подрасник. Зад осанката на иеромонаха се вижда фасадата на някаква сграда, а от двете страни са нарисувани две колони, между които е окачена завеса и прибрана до една от колоните, за да се вижда в дълбочина. Колоните са зелени с червени капители и злато. Портретираният е млад човек, с големи очи, тъмни мустаци и брада, с хубав охров тон на лицето, благороден израз. До главата на иеромонаха е нарисувано едно ангелче в облаци, което държи хартия с надпис. Върху корниза на зданието, е написано: Сёй ѻбразъ Самѹйла Їеромонаха.

Въпреки общия иконен вид на този портрет, художникът твърде много се е отдалечил от една обикновена икона и е успял да ни представи действителен образ с неговите индивидуални особености. За съжаление, нам не се удаде случай да попаднем и на друга подобна творба от светски характер на Дичо Зограф, допускайки, че горния портрет не е единствения.

*

На края да кажем няколко думи и за ерменията на зографа, за която споменахме в началото. Тази книга е запазена за науката благодарение на покойния Васил Атанасов, уредник на Видинския музей. Тя е достигнала до наши дни в първоначалния си вид, така както я е оставил зографа. В книгата са подшити 194 листа с размер 16×23·5 см., написани с шрифт на печатни букви. Повечето от началните букви, както и много текстове са написани със цинобър. Пред всички начални текстове са нарисувани всевъзможни заглавки, а в известни случаи зографът е нарисувал и някои малки обяснителни рисунки. (обр. 5) На втората страница Дичо се е подписал: χειρ ѳzωγραφος δημήτρος δεβρελι; χειρ δημτσο Ζωγραφον εн τηѕ εн τηѕ επαρχίας δεβρωн, (надписът е на гръцки, но по липса на гръцки букви го даваме с славянски). На третата страница е оставена една бележка, от която се вижда, че ерменията е била писана през 1844 година.

Това зографско ръководство, преведено от гръцки, в случая е разделено на две части. В първата част са дадени множество технически упътвания, как се правят бои, лакове, грундове, как се рисува на дъска, платно, стена и пр. След тази техническа част следва, така да се каже, идеологичното съдържание на ерменията. В него са обрисувани образите на всички светци, преподобни, иерарси, пророци и др. строители на църквата, множество религиозни сцени от стария и новия завет, сцени от живота на различни светци, Апокалипсиса на Иоана Богослова, притчи и др.

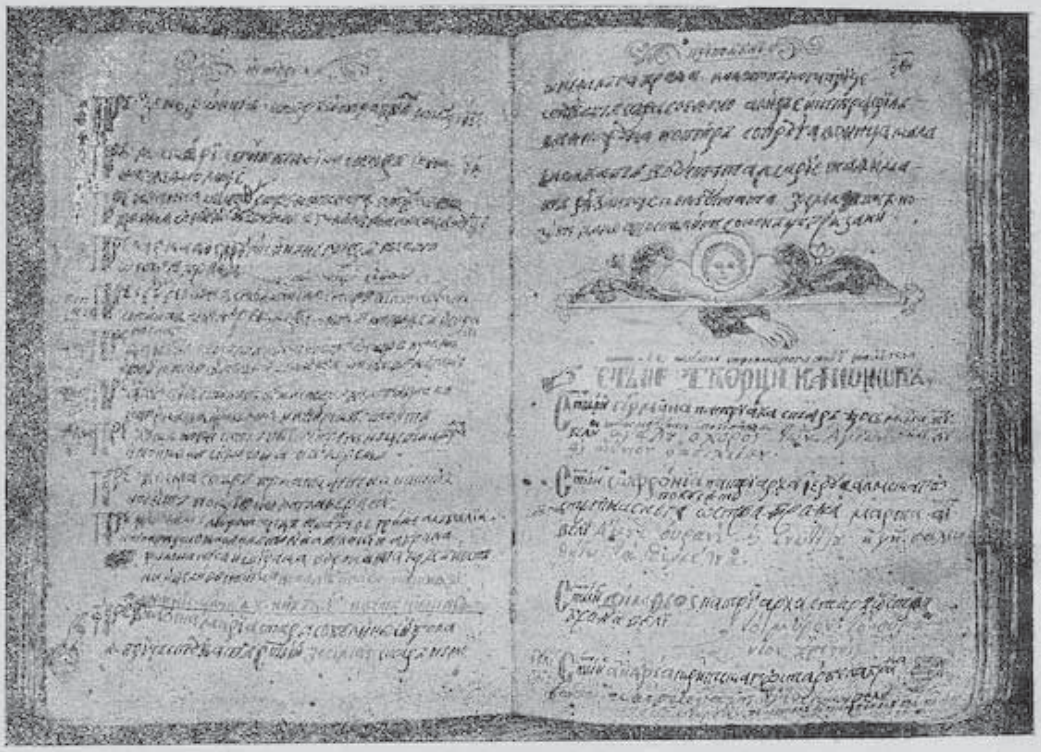

Обр. 5. Ерменията на Дичо Зограф

Такива настолни книги са имали всички зографи. Ние имахме възможност да видим в Македония още две-три такива книги, принадлежащи на различни иконописци.

Дичо Зограф, умрял при трагични обстоятелства — бил отровен от втората си жена погрешно — при едно неразположение тя вместо да му даде лекарството, дала му сулиен, силна отрова, която той употребявал при позлатяването. Годината на неговата смърт се предполага, че е 1872. Той предал своето изкуство на сина си Аврам, който е работил и из северозападна България, където могат да се видят негови икони.

ДО НАШИТЕ АБОНАТИ

С следващата 9 — 10 книжка на списание „Македонска мисъл", която ще излезе след един месец, приключваме първата годишнина. Молиме абонатите незабавно да се издължат за годишния абонамент. Втората годишнина на списанието започва непосредствено след първата без каквато и да е ваканция.

От Редакцията и администрацията

Разр. 1251-I-3-16895 от 20. X. 945 г. Печ. „Художник" — София

Редакционен комитет: Юрдан Анастасов, Павел Делирадев, Димитър Томчев

Всичко за списанието да се изпраща на адрес: Македонски научен институт за сп. „Македонска мисъл“, ул. Пирот № 5 — София. Пощенска чекова с/ка № 4954.

Годишен абонамент 500 лева. Отделна книжка 50 лева.
Настоящата двойна книжка — 100 лева.